

Oma Keel

nr 1 / 2007

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Piibe Leiger, Helmi Neetar, Pille Penjam, Tiia Penjam, Peeter Päll, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Jaan Õispuu

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2007

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN: 1406-6599

S i s u k o r d

<i>Huno Rätsep</i> Kui kaua me oleme olnud <i>eestlased</i> ?	5
<i>Annekatriin Kaivapalu</i> Emakeel võõrkeeleeõppes – eelis või takistus?	16
<i>Krista Kerge</i> Euroopa keeleõppe ühtne raamistik ja emakeel	27
<i>Asta Õim</i> Häda sõrmede pärast	41

Keelenõuanne

<i>Reet Kasik</i> Kuidas kirjutada selget tarbeteksti.....	46
<i>Sirje Mäearu</i> Sõnamoodustusabi	52

Ülevaade: eesti keel maailmas

<i>Helle Metslang</i> Eesti keele ja kultuuri õpetamisest Helsingi ülikoolis	
--	--

Raamatud

<i>Maire Raadik</i> Uus õigekeelsussõnaraamat – ÕS 2006.....	68
--	----

Intervjuu

Mati Erelt. <i>Küsitlenud Jaan Õispuu</i>	74
---	----

Repliik

<i>Arvi Leosk</i> Üritagem siiski, üritagem endistviisi!	82
--	----

Kroonika

2007. aasta esimese poole keelesündmusi (<i>Jaan Õispuu</i>).....	83
---	----

Kui kaua me oleme olnud eestlased?

Huno Rätsep

Tartu ülikooli emeritprofessor

Rahvaste omanimetused

1970. aastal Tallinnas toimunud kolmandal rahvusvahelisel fennougristide kongressil tegid mõned idapoolsete soome-ugri rahvaste lingvistid avalduse, milles palusid läänemaade fennougriste tarvitada oma töödes edaspidi nende rahvaste ja keelte nimetusi nõnda, nagu nad ise olid neid kasutanud.

Tõepoolest, üle paarisaja aasta olid need nimetused olnud käibel sellistena nagu fennougristika põhikeeles – saksa keeles, ent sinna olid nad laenatud peamiselt vene keelest. Nõukogude perioodil asendati vanad nimetused uutega, enamasti omanimetustega. Vene keele mõjul oli kongressi ajaks ka eesti keeles selline asendus toimunud, kuid teistes keeltes veel päriselt mitte. Pilt oli ligilähedaselt selline:

OMA-NIMETUS	EESTI	SOOME	SAKSA	VENE	INGLISE	UNGARI
sabmäláš	laplane, saam	lappalainen/ saamelainen	Lappe	саам	Lapp	lapp
mari	mari(lane)	tšeremissi	Tscheremiss	мари	Cheremis	cseremisz
udmurt	udmurt	votjakki	Votjake	удмурт	Votyak	votják
komi	komi	syrjääni	Syrjäne	коми	Ziryan	zürjén
maňši	mansi	voguli	Wogule	манси	Vogul	vogul
χänti	hant	ostjakki	Ostjake	хант	Ostyak	osztják

Järgnevail aastakümneil on olnud märgata nihkumisi omanimetuste eelistamise suunas, ent praegugi esineb kasutuses erinevusi keeliti ja autoriti.

On selge, et rahva omanimetus kuulub tema identiteedi oluliste tunnuste hulka, rõhutab tema iseolemist, eriti neil juhtudel, kui rahvakillul pole oma riiki, kui ta territoorium on teise riigi osa. Seetõttu

on arusaadav, miks avalduse tegijate hulka ei kuulunud soomlased ja ungarlased. Niisuguse sooviga pole kuulda olnud esinemas ka sakslasi ega venelasi. Võrreldgem:

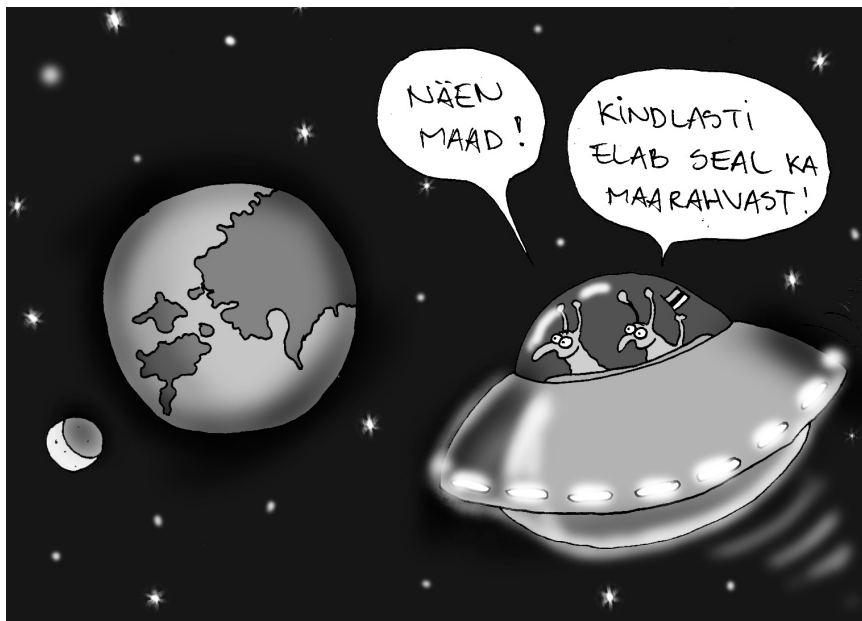
OMA-NIMETUS	EESTI	SOOME	SAKSA	INGLISE	VENE	UNGARI
suomalainen	soomlane	–	Finne	Finn	финн	finn
magyar	ungarlane	unkarilainen	Ungare	Hungarian	венгр	–
русский	venelane	venäläinen	Russe	Russian	–	orosz
Deutsche	sakslane	saksalainen	–	German	немец	német

Eestlaste puhul on olukord mõnevõrra keerulisemgi. Praegune omanimetus *eestlane* on võrdlemisi hiline tuletis, millele aluseks olev tüvi *eest-* (genitiiv *eesti*) on laenatud saksa keelest. Kuni 19. sajandi keskpaigani olime enda jaoks *maainimesed*, *maarahvas*, kes kõneles *maakeelt*. *Eestlasteks* saime iseendale alles 19. sajandi teise poole jooksul, kuigi sakslastele olime olnud juba kogu eelmise aastatuhande *Ehste* ja vahest veel kauem skandinaavlastele *est*, *eist(r)*. Idanaabrid tavatsesid meid algul paigutada tšuudide hulka, põhjanaabritele olime *virolaiset*, lõunanaabritele *igauzi*, liivlastele pikka aega *sõrli* 'saarlane'. Seega võtsime üle valitsejarahva poolt kasutatud nimetuse.

Eesti, Eestimaa, eestlane, eesti keel

Eesti jõudis sakslaste poolt rajatud eesti kirjakeelde XVII sajandil. Rahvakeelele oli see sõna esialgu võõras. Saksa tõlkelaenu *Eestimaa* (< *Ehstland*) kohtame esimest korda 1638. aastal pastor Heinrich Stahli kodu- ja käsiraamatu III köites, kus öeldakse: „üchtekit lambas, üchtekit rebbane, üchtekit hunt, üchtekit ilwis on waja sihn Estimah siddes.“ Samal aastal teatavaks tehtud Rootsi kuninganna Kristiina kirjas (tõlkinud Tallinna gümnaasiumi kreeka keele professor Reiner Brocman ja Ambla pastor Peter Fabricius) on kohe alguses kombepärane kuninganna tiitlite loetelu: „Meie Christina Jummal Armust Rohtzi Gothi ninck Wendimah errawallitzetut Kunningas ninck Perrißförstin, Suhrförstin ülle Sohmemah, Hertzogin ülle Esthi ninck Careli=mah, Neitzikenne ülle Ingermanni: Mah, anname tehda...“. Viimane *Esthi*=*Mah* on tõlgitud rootsi keelest, aluseks rootsi *Estland*.

Tollal tähistas nimetus *Eestimaa* neljast Põhja-Eesti maakonnast koosnevat provintsi, kubermangu, mille eesotsas oli tol hetkel 12-aas-

tane hertsoginna Kristiina, kadunud Gustav Adolfi tütar. Vene võimu tules nimetus säilis ja oli ametlik 1917. aastani. Niisiis maarahva mällu sööbis sõna *Eestimaa* kubermangu, Põhja-Eesti administratiivse nimetusena.

Mõnevõrra hiljem moodustatigi eesti kirjakeele tarvis sõna *eestlane* ilmselt saksa *Ehste* alusel, eeskujuks varem keeles olemas olnud *soomlane* ja *venelane*. Praegustel andmetel kohtame sõna *eestlane* trükisõnas esimest korda 1756. aastal Lundi ülikooli professori Arvid Molleri rootsikeelses *Eestimaa* kirjelduses: „Mis maa elanikkudesse endisse, nimelt lihtsasse talurahvasse puutub, siis ei tarvita nad tänapäeval oma keeles enese kohta mingit üldist nime, vaid kutsuvad ennast maakohtade ja linnade järgi, millele nad on lähimal, siiski teavad mõningad nende hulgast oma maad üldiselt kutsuda „Estima“ ja iseennast „Estlane“, see on eestimaalane.“ Moller oli Tartu lähedal Vorbuse mõisas sündinud, Tartu ülikoolis õppinud ja töötanud, hiljem olnud Tallinna gümnaasiumis õpetaja – nii et isiklikke kogemusi oli küllaltki palju.

Samas ei leia me tolelaegses eesti kirjakeeles veel sõna *eestlane*, seda ei tunne Hupeli sõnaraamat ega Otto Wilhelm Masingu „Marahwa Näddala-Leht“.

On teada, et nime *Eesti* (ilma *maa*-osiseta) kogu eestlaste asuala hõlmavas tähenduses hakkas kasutama Friedrich Reinhold Kreutzwald 1850-ndate aastate alguses. Näiteks õnnitledes 1852. aastal värssides Tartu ülikooli tema viiekümnendal sünnipäeval Õpetatud Eesti Seltsi poolt, soovis ta õnne „Eestimaa- kele ja kirja-koggoduse nimmel“, kuid sama luuletuse teises, parandatud trükis 1853 juba „Eesti tarkade koguduse nimel“. Meenutagem veel, et varem, 1841. aastal oli seltsi eestikeelne nimetus „Marahwa kele ja kirja koggodus“.

Sõnaühendit *eesti keel* kasutas esimest korda meie kirjasõnas Pärnumaa koolmeister Berend Gildenmann 1849. aastal raamatukese „Mailma made õppetus“ sissejuhatuses: „Agga ollen keige ennamiste se peäle mõttelnud, et ramatut seks tehha, et ta isseärranis Eesti keele rahwa laste=koolmeistrittele kässiramatuks ja ka ühtlase kolides kolilastele õppimisse tarwis ommane woiks olla“. Samas räägitakse juba Eesti rahvast (1854. aasta „Keograhwi“ ütleb ikkagi „Eesti ehk Ma-rahwas“).

Russ ja rootsi

Kas selline nimetuse laenamine on ainulaadne? Kindlasti mitte. Lähim näide pärineb meie idanaabritelt. Sõna *Русь* seletus paistab soome etümoloogiasõnaraamatute järgi olevat selline. *Russ* on algupäralt sama sõna kui eesti *roots* (rootsi) ja soome *Ruotsi* ja tähendas esialgu viikingit, varjaagi. Venelased laenasid selle sõna läänemeresoomlastelt. Läänemeresoome *roots(i)* on laenatud aga vanarootsi keelest, kus *rōṪs* tähendas sõudjat, ka Ida-Rootsi randlasi, kes pidid andma viikingite laevadele sõudjaid. Juba ruunikirjades nimetati seda ala *RoṪ(r)slanti* (praegu *Roslagen*), s.o 'sõudkond'. Praegune nimetus on meil üpris tuntud tänu populaarse laulu sõnadele „Mu kodu on Roslagen Rootsimaa rand“.

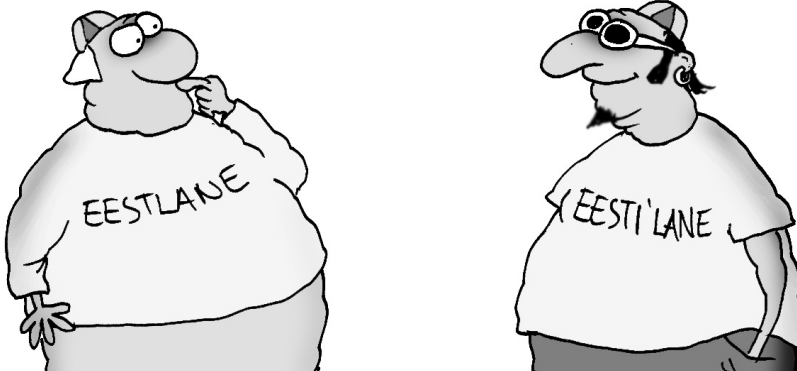
Vene intelligentsile ja isegi lingvistidele on selline pärisolu olnud pikka aega väga ebamugav ja seda on püütud vältida. Tsiteeriksin siinkohal praeguse Venemaa tuntud kirjanaise Larissa Vassiljeva raamatut „Vene kroonitud peade naised I“, kus refereeritakse vanavene kroonikat: „,,Otsime endale vürsti, kes meid valitseks ja õiglaselt kohut mõistaks“. Ja läksid nad [Novgorodi slaavlased] mere taha varjaagide, russide juurde. Neid varjaage nimetati russideks, nagu teisi nimetati rootslasteks (tõlge on ebatäpne, vene keeles on *шведы*, s.o õigupoolest *svealased*), normannideks, inglaseks, gotlandlasteks – nii nad end

nimetasid. Slaavlased ütlesid russidele: „Meie maa on suur ja rikas, aga korda siin pole. Tulge meie vürstiriiki ja rahvast valitsema“. Kolm russist venda ja nende sugulased olid sellega päri, võtsid kaasa kõik russid (terve rahvas rändas mujale) ja läksid slaavlaste juurde. Vanem vend Rjurik kinnitas kanda Novgorodis, teine vend Sineus Belgorodis ja kolmas vend Truvor Irboskas. Ning nende varjaagide järgi nimetati see ala russide maaks.“ Nüüd järgneb Vassiljeva olukorda pehmen-dada püüdev selgitus: „Keele kiiret omaksvõttu saab seletada üksnes oletusega, et russid, kes elasid „mere taga“, milleks võis vabalt olla nii Ilmeni, Onega kui ka Laadoga järv, kõnelesid sugulaskeelt ja olid mingi piiriäärne balti-skandinaavia-soome-ugri hõim“. Saa sa nüüd aru, miks see balti, skandinaavia ja soome-ugri segapuder kõneles slaavi keelt. Nagu näeme, võib omanimetuse päritolu olla rahvale enesele üpris tähtis.

Sõna *Eesti* päritolust

Ega teistmoodi ole ka sõna *Eesti* interpreteerimisega. Nimetus ise peaks esimest korda esinema juba meie ajaarvamise esimesel sajandil. 98. aastal valmis rooma ajaloolasel Publius Cornelius Tacitusel raamat „Germania“, kus üksikasjaliselt kirjeldatakse Rooma riigi naabruses elavaid germaani hõime. Raamatu lõpuosas jõuab Tacitus hõimudeni, keda ta nimetab *aesti*. Nende iseloomustus kõlab nõnda:

„Nüüd siirdungi Sveebimere parempoolsele rannale. Seal elavad mere ääres aestide hõimud, kellel on sveebide tavad ja välimus, kuid keel on lähemal Britannia keelele. Nad kummardavad emajumalat. Oma

usundi märgina kannavad nad metskuldi kujutist. See tunnus korvab relvi, on kaitseks kõikide vastu ja annab jumalataari kummardajaile puutumatumust isegi vaenlaste keskel.

Raud(relv)a kasutatakse harva, nuaia päris sageli. Eri viljaliike ja muid saadusi viljelevad nad kannatlikumalt, kui oleks võinud oodata germaanlastele omase laiskuse põhjal.

Nad sorivad ka merel ja on ainsad, kes madalikelt ja rannaltki korjavad merevaiku, mida nad nimetavad *glaesum*. Barbaritena ei ole nad ise uurinud ega selgitanud selle omadusi ja algupära.“ (45, 1-4).

Kes olid *aestid*? Kõige lihtsam vastus on – kõige idapoolsemad germaanlased; keele järgi tundmatud keldi hõimud; asukoha järgi ka kõige läänepoolsemad balti hõimud (preislased), ent peetud on neid ka läänemeresoomlasteks. Selgust pole.

Häda on selles, et Tacitus ise nende juures ei käinud. Mingi info oli temani jõudnud rooma merevaigukaupmeestelt, võib-olla ka kreeka geograafidelt (Pytheas). Me ei tea, kas need hõimud end ise nõnda nimetasid või andsid neile selle nime naabrid. Eelmisel sajandil sugenes seletustesse rahvusromantik. Nii balti kui eesti uurijad püüdsid neid hõime omadeks kuulutada.

Enam-vähem usutav on, et *aesti* on sõna *Eesti* kaugeks eelkäijaks, eestlasi tähistab see sõnatüvi alles keskaegsete skandinaavlaste keeles.

Skandinaavlaste saagades leidub teateid ka eestlastest. Ynglingite saaga XXXII peatükis on kirjas: „Kuningas Eysteinni poeg Yngvarr ... tegi rahu taanlastega ja võttis ette sõjakäigu Idateele. Ühel suvel viis ta väe välja ja sõitis Eestimaaale ning sõdis seal suvel paigas, mille nimi on Kivi. Seal tulid eestlased välja suure väega ja nad pidasid lahingu. Seal oli nii vapper vägi, et rootslased ei saanud vastu. Seal langes kuningas Yngvarr, kuid tema vägi põgenes. Ta on maetud sinna mereranna lähedale. See on Adalsyslas. Rootslased sõitsid pärast seda kaotust koju.“

Originaaltekstis on *Eistland* 'Eestimaa' ja *eistr* 'eestlane' (-r on järelartikkel). See saaga räägib sündmustest VI sajandil pKr. Pole kahtlust, et tegemist on tõepoolest Eestimaa läänerranniku ja selle elanikega. Kuid pole siiski päris kindel, et sel ajal kasutati sõnu *Eistland* ja *eistr*. Põhjus on selles, et saaga pandi kirja alles X sajandil ja me ei tea, kas maa- ja rahvanimetused asendati hiljem (võib-olla isegi X sajandil) praegustega. See seik muudab kaunis oletuslikuks Paul Ariste arvamuse, et Tacitus võis oma *aesti* saada skandinaavia germaanlastelt. Ilmselt

veelgi mõttekujutuslikum on Lennart Meri väide, et aestid olid eestlased (läänemeresoomlased) ja maarahvas on lihtsalt oma vana nimetuse unustanud. Olgu siinkohal tähelepanu juhitud üllatavale asjaolule, et *eesti*-tüve ei kohta me kordagi vanemates kohanimedes ja isegi mitte esialgsetes perekonnanimedes, sel ajal kui *Suomi* ja *suomalainen* on Soome kohanimedes ja perekonnanimedes olemas.

On ilmne, et Eesti ala, pigem küll selle rannaala tähistasid *eest*-tüveliste sõnadega esimestena Skandinaavia asukad ja nendeni võis jõuda kunagi Läänemere lõuna(kagu)kallast asustanud hõimude nimetus mitmesuguste keskaegsete allikate vahendusel. Skandinaavia viikingitelt said *eest*-tüve aastatuhande vahetusel Läänemere äärde jõudnud põhjasaksa hõimud, aga samuti katoliku kiriku misjonitegevuse algamisel keskaegne ladina keel, kust siis Henriku kroonika *Estonia* ja *estones* (sealt omakorda vene hilisem *Эстония* ja *эстонцы*).

Maarahvas ja maakeel

Meie esivanemad kasutasid omanimetuseks sõnu *maarahvas*, *maainimene*, *maamees* ja oma keele nimetuseks sõna *maakeel*. Kirjasõnas on *maakeel* fikseeritud juba 17. sajandi algul Tallinna Pühavaimu koguduse õpetaja Georg Mülleri jutluses: „Laulud, mea meye Saxa, Maa echk Rotze Kelell meddy Kirckode ninck Mayade siddes laulame“ ja teisel „Muito tæma on kaas moñesarnatzet ninck kaunidtröstlikut Laulut technut, kumba Laulut weel tæñakitpeiwa meddy Linna ninck Kirckode siddes, Saxa, Rothze ninck Maakelell sawat lauletuth“. Sellise keelenimetuse vanus näib ulatuvat vähemalt esimesse aastatuhandesse, sest ka meie toonased naabrid vadjalased nimetavad oma keelt *maatšeeli*, tõi küll kõrvuti sõnaühendiga *vad'da tšeeli*. Vadjalaste mõjul on hakanud läänepoolsed isurid samuti kasutama oma keele nimena sõna *maakeeli*. Võrreldes ka väljendeid vadja *pajatan maassi* 'kõnelen vadja keelt', isuri *läkkään maaksi* 'kõnelen isuri keelt'.

Ka rahvanimetused (*maarahvas*, *maainimene*, *maamees*) tuginevad sõnale *maa*. Georg Müller kirjutab oma jutluses: „Pola wægki ... löb maha ninck Surnux, ke eales tæma ette tulleswat, olkat Saxa echk Ma Inimene.“ Pastor Adrian Virginius pöördub 1686. aastal oma Vastse Testamendi tõlke lugeja poole sõnadega „Armas Mahmees“ ja lõpetab samasuguse üttega. Sarnane algus on ka 1715. a. Uue Testamendi eessõnal. Eespool tsiteeritud kuninganna Kristiina kirja tõlkes on ühte seisusse ühendatud „Koddanickulle ninck MahRahwal“. Ka

nimetus *maarahvas* paistab olevat niisama vana kui *maakeel*, sest juba X sajandil kirja pandud (ja VI sajandi sündmuse kirjeldavas Ynglingite saagas kasutatakse eestlaste kohta nimetust *Sýslukind*, mis on tõlge omanimetusest *maarahvas* (vanapõhja *sysla* 'maa, maakond', *kind* 'rahvas, sugu'). Seda sõna sisaldav tekst kõlab Tõnno Jonuksi tõlkes: „on öeldud, et Yngvari Sysla sugu surmanud on ja lainete südames hiilgava kuninga ihu eestlaste vägi haavad lõi ja Idameri kõrget surnut maheda lauluga lõbustab.“

Nimetus *maarahvas* püsis meie kirjakeeles (ja ilmselt ka kõnekeeles) ainsana kuni 19. sajandi teise pooleni. Kui Äksi pastor Otto Wilhelm Masing hakkas 1821. aastal välja andma põhjaeesti kirjakeeles ajalehte, siis pani ta sellele nimeks „Marahwa Näddala-Leht“. Natuke varem, 1806. aastal ilmunud lõunaeesti kirjakeelne ajaleht kandis tiitlit „Tarto maa rahwa Näddali-Leht“. Muide, nimetused *maarahvas* ja *maakeel* säilisid endiselt ainsana setu murrakus ja leivu ning lutsi keelesaartel.

Tuleb arvesse võtta, et saksa kirjameeste loodud ja nende poolt pikka aega peaaegu ainsana pruugitud kirjakeeles võisid nimetuse kasutamist soodustada saksa keeles olevad sõnad *Landvolk* 'maarahvas' (vastandina linnarahvale) ja *Landmann* 'maamees, talupoeg'.

Varasemal aegadel kasutati kõrvuti põhjaeesti ja lõunaeesti kirja-keelt, neid tuli ka nimetuse poolest lahus hoida. Esimese puhul pruugiti mitmeid ühendeid: *Ma Keel*, *Eesti-Ma Keel*, *Esti-ma keel*, *Eesti Ma Rahwa Keel*; teisel puhul aga *Tarto-Ma Keel*.

Kas sõna *maa* kasutamine rahvanimetuse põhiosisena on haruldane? Paul Ariste on osutanud Siberis elavate goldide omanimetusele *nanai*, mis on liitsõna *nā* 'maa', *nāi* 'inimene', seega 'maainimene'. Ent näite leiame ka oma otsesest naabrusest.

maa ja inimene, mees rahvaste nimetustes

1990-ndail aastail arutasid soome keeleteadlased pikalt ja põhjalikult, kust pärineb nimetus *Soome*, ja jõudsid järeldusele, et see on laensõna, mille esialgseks allikaks on venekirveskultuuri aegne algbalti **žeme* 'maa', millest saadi aegade jooksul [võib-olla germaani kaastoimel] kolm hõimunimetust *soome*, *häme* ja lapi *sabme* 'saam'. Nagu näeme, on nende kolme aluseks olnud maad tähendanud sõna. Kas meie *maa(rahvas)* võiks olla balti sõna tõlge?

Soomlaste jaoks oli Eesti *Viro* ja eestlane *virolainen*. Meie rahval pole selle vastu midagi, kuigi mõned eestimeelsed soome õpetlased

(näiteks Lauri Kettunen) on propageerinud *Viro* asendamist *Eestiga*. Naabrit nimetatakse tihti kõige lähedasema ja tuntuma hõimu nimega.

Kust pärineb sõna *Viru*, pole siiani päriselt selge. Varem ühendati pärisnime üldnimega *viru* 'keeris', mõeldes nähtavasti Narva jõe kärestikele. Viimasel ajal on seda peetud germaani (või balti) laenuks, laenuallikaks germaani *wera-z*, *wira-z* 'mees' (leedu *vyras*, läti *virš*). Seega *Virumaa* on 'meeste/inimeste maa'. Midagi väga kummalist selles polegi. Nõnda on juhtunud mujalgi. Näiteks on Volga-äärsete sugulasrahvaste maride ja mordvalaste nimetuste päritolu üsna sarnane. *Mari* on aarja laen ja tuleneb aarja sõnast **márya-* 'nooruk', mis omakorda pärineb indoeuroopa tüvest **meryo-* 'inimene' ← 'surelik'. *Mordva* on vara-aarja laen sõnast **mórto-*, mis omakorda pärineb indoeuroopa sõnast **morto-* 'surelik; inimene'. Sinnakanti viitab ka kolmanda soome-ugri rahva udmurtide nimetuse järelosa *-murt*, varasemal kujul **mertä* 'inimene, mees', laenatud vara-aarja sõnast **mrtá-* või **merta* 'surelik, inimene'. Olgu mainitud, et sellest indoeuroopa sõnaperest pärineb ka meie *mardus*, soome *marras* 'surnu, surmaenne, surnukahvatu' ja eesti *marrasnahk*, s.o. 'surnud nahk'.

Tähendusega 'inimene' on seotud rahvanimetus *komi*, võrdle udmurdi *kum* 'inimene, tavaline', ?mansi *χum* 'mees', ungari *hím* 'isane', ?selkupi *kum* 'mees, inimene'; samuti rahvanimetus *hant*, võrdle põhjahandi *χánti* 'hant; inimene', arvatavasti sugulane meie varasema sõna ja hilisema liitega *-kond*. Ja isegi ungarlaste *magyar*-sõna järelosa *-er* tähendab meest ja on laenatud turgi sõnast *eri*, *iri* 'inimene, mees' (vrd *ember* 'mees, inimene').

Meie lõunanaabrid lätlased nimetavad eestlast *igaunis*, *igaunieta* ja Eestit *Igaunija* taas kõige lähedasema eesti hõimu ugalaste ja nende maa Ugandi (rahvajuttudes ka *Oandimaa*) järgi. Neid nimetusi kasutab juba Henriku kroonika XIII sajandil: *Ugaunia*, *Ungaunia*, *Ungania* ja *Ugaunienses*, *Ugannenses*, *Ugaunenses* (muidugi ladina keelele omaste lõppudega).

Sõna *ugalane* on Võrumaal tuntud, ent tähendab hoopis puudulikult kõnelevat last, sõnakehva, taipamatut inimest, üksi omaette elavat inimest; tuntud on ka väljendid *kõneleb kui ugalane* 'kõneleb ebaselgelt', *ta on kui ugalane* 'ta ei saa aru'. Kõik viitab sellele, et võrukeste jaoks olid ugalased vähemalt hilisemal ajal võõras rahvas. Kes nad siis olid? Head vastust pole. Sõnatüve *uga-* varasemaks tähenduseks on peetud 'loid, tömp'. Hiljuti on Riho Grünthal pidanud seda vanavene

laenuks (vrd. vene *юг* 'lõuna; kuivus, kuumus'), ent vanavene sõna tähendust on üpris keeruline ühendada meie tüve tähendustega.

Idanaabrid venelased kutsuvad meid praegu *эстонцы* ja meie maad *Эстония*. Nende sõnade aluseks on keskaegne ladina keelepruuk. Vanades vene kroonikates on eestlasi koos teiste läänemeresoomlastega tähistatud sõnaga *чудь* (nt *Чудское озеро* 'Tšuudi järv, Peipsi'). Sellest sõnatüvest on tänapäeva vene keelde jõudnud halvustav tuletis *чухна́* 'eestlane, soomlane' ja *чухонец*.

Pole tänaseni selge, kas rahvanimetus *tšuid* on vana slaavi sõna (võrdle vene *чужой* 'võõras'), mis küll algslaavi keelde saadi gooti sõnast *Piuda* 'rahvas' (vrd saksa *Deutsche*, hollandi *duits*) või on vene *чудь* laen lapi sõnast *čutte* ~ *čudde* 'vaenlane, röövelrahvas'. Lapi sõna on ühendatud soome sõnaga *suuta*, *suude* 'vikati ja kirve pingutuskiiil', millele on leitud vasteiks eesti vähe tuntud sõnad *suude* 'väike kiil', *suudama* 'kiiluga pingutama'. Selle kõrvale on seatud rahvanimetus *vadja*, mis võiks pärineda samuti kiilu tähistavast sõnast **vakja* (eesti *vai*). Arvati, et lapi sõna on viimase tõlge. Nii sündis seletus, et läänemeresoomlastele oli mingiks tunnuseks kiilu kujund. Seda seletust on viimati omalt poolt põhjendanud Turu ülikooli professor Kaisa Häkkinen, kelle järgi pronksiajal läänemeresoomlaste alale levinud venekirveskultuuri kandjatel oli võimu tunnuseks kiilukujuline venekirves **vakja*, kust siis pärines ka hõimunimetus. Samast **vakja*-sõnast oleks niisiis laenatud laplaste omanimetus *vuowjoš* ja eesti poolel esindaks seda legendaarseks muutunud vana maakonnanimetus *Vaiga*.

Tšuudi slaavipärase seletuse pooldajad väidavad aga, et *vai* < **vakja* on hoopis *vadja*-sõna homonüüm, samakõlaline, ent erinev sõna, ja rahvanimetus *vadja* on hoopis balti **vōkja*-sõna laen (vrd leedu *Vokia* 'Saksamaa', läti *Vācija* 'id'). Siingi kerkib kahtlusi tähenduste sobivuses. Nii jääbki tšuudi päritolu esialgu lahtiseks.

Kokkuvõtteks

Tulles tagasi algul seatud küsimuse juurde, võime nüüd vastata: olime *maarahvas*, kes kõneles *maakeelt*, meil olid vanad maakonnad Harju-, Järva-, Viru-, Saaremaa, Vaiga, Sakala, Ugandi ja enamasti kutsusime end nende järgi harjulasteks, järvalasteks, virulasteks, saarlasteks, vaialasteks, sakalasteks, ugalasteks. Meie põhjanaabrid soomlased nimetasid meid virulaste järgi *virolaiset*, lõunanaabrid aga oma naabrite ugalaste järgi *igaunji*. Uute aegade saabudes ja rahvuseks kujunedes hakkasime

end ärkamisajal nimetama sakslastele tuntud, skandinaavlastele ammu- ilma omase rahvanime järgi eestlasteks ja oma maad Eestiks, oma keelt eesti keeleks. Luulelisemas meeolus aga meenutame ikka armsaks saanud sõnu *maakeel* ja *maarahvas*.

Kirjandus

P. Ariste, Maakeel ja eesti keel. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateaduste seeria. Tallinn, 1956, lk 117–127.

R. Grünthal, Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonyymit. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki, 1997.

K. Häkkinen, *Vaaja*, muinainen vallan merkki. – Kielen kannoilla. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1996, lk 241–253.

J. Mägiste, *Ugalane, mokša ja neenets*. – Tulimuld 1970, nr 1, lk 73–77.

A. Saareste, Kaunis emakeel. Vesteid eesti keele elust-olust. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1952.

Suomen sanojen alkuperä Etymologinen sanakirja 1-3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556., Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki, 1992–2000.

Emakeel võõrkeeles – eelis või takistus?

Annekatriin Kaivapalu

Tallinna ülikooli soome keele dotsent

Oma keel ja võõrkeeled

Oma esimese keele, emakeele omandab inimene tavaliselt varases lapseas ilma teadliku õpetuseta. Emakeele süsteemi kujundab laps ise ümbritseva keelekasutuse põhjal ning võimalused seda väljastpoolt mõjutada on üsnagi piiratud. Nii omandatakse keele struktuur (grammatika) ja põhiosa sõnavarast. Hiljem areneb selle juba kujunenud süsteemi kõrvale kooli emakeeleõpetuse abil teinegi süsteem, mis erinevalt eelnevast põhineb analüütilisel tegevusel. Selle süsteemi kujunemist on võimalik teadlikult suunata, juhtides õppija tähelepanu vajalikele seikadele. Emakeele süsteem ei ole niisiis sugugi püsiv ega muutumatu, vaid võib areneda esialgsest vägagi erinevaks. Emakeeleõpetus muudab ja mitmekesistab õppija seniseid oletusi ja arvamusi emakeele kohta ning seejuures kujundab ka arusaama, kuidas inimkeel kui selline üldse toimib.¹

Elu jooksul õpitakse lisaks emakeelele ehk lähtekeelele mitmeid sihtkeeli. Sihtkeelt võib omandada keelekeskkonnas või õppida väljaspool keelekeskkonda. Esimesel juhul on tegemist teise keelega, väljaspool keelekeskkonda aga õpitakse võõrkeelt. Nii näiteks on soome keele õppimine Soomes või rootsi keele õppimine Rootsis teise keele omandamine, kuid samade keelte õppimine Eestis tähendab võõrkeele õppimist.

Teise keele omandajad ja võõrkeele õppijad on harilikult oma emakeele oskuslikud kasutajad. Neist igapähele on keeleoskus, millest piisab toimetulekuks tuttavates olukordades, ning vähemalt intuitsioon sellest, milleks ja kuidas inimesed keelt kasutavad, millist keelt nad kasutavad ja millist keelt õppija ise oskab või ei oska või võiks osata. Lisaks on igapähele oma arusaam keelest ja keelekasutusest. Seetõttu on õppija tähelepanekud ja kogemused emakeelest ja selle mõjust õpitava keele omandamisele õppeprotsessi edukuse seisukohalt eriti olulised.

Mida teatakse lähtekeele mõjust sihtkeele õppimisele?

Lähtekeele mõju sihtkeele omandamisele on olnud keeleõppealase uurimistöökeskseid küsimusi kogu selle teadusharu ajaloo vältel. Tegemist on äärmiselt keerulise ja mitmetahulise probleemiga ning seetõttu ei ole vastakate käsitluste rohkus üllatav. Arusaamad lähtekeele mõjust ning suhtumine sellesse on paljuski sõltunud teoreetilistest seisukohtadest, millest lähtuvalt probleemi on käsitletud.²

Strukturalistlik-kontrastiivse teooria kontekstis nähti lähtekeele mõju vaid negatiivsena, lähtekeelt sihtkeele vigade põhjustajana. Õppimisraskused arvati olevat võrdelises sõltuvuses keelesüsteemide erinevusega: eeldati, et õppija jaoks on kõige raskemad need sihtkeele ilmingud, mida lähtekeeles ei ole, ja olukorrad, mil lähtekeele ühele keelendile vastab sihtkeeles mitu keelendit.

Hiljem on arusaamad muutunud mitmekesisemaks: näiteks otsib **veaanalüüsi teooria** vigade tekkepõhjusi mujaltki kui vaid õppija emakeelest. Isegi sama teooria raamides võib leida lähtekeele mõju osas vastandlikke seisukohti. Nii arvab osa **universaalgrammatika teooria** toetajaid, et emakeele ja kõikide hilisemate keelte omandamisel järgitakse samu põhimõtteid ning järelikult ei ole emakeele mõjust põhjust rääkida. Samast teooriast tuleneb ka eelmisele vastandlik seisukoht, mille järgi lähtekeele mõju sihtkeelele on täielik, sest õppija kasutuses on universaalne grammatika ning need mehhanismid, mille alusel lähtekeel omandati. Enamik sihtkeeleõppe uurimise teooriaid peab siiski lähtekeele mõju oluliseks, kuigi mitte ainsaks teguriks keele omandamisel.

Vaatamata erinevatele arusaamadele sellest, kuidas ja mil määral lähtekeel sihtkeele omandamist mõjutab, ei kahelda tänapäeval enam lähtekeele mõju olemasolus. Teadlased on üksmeelsel seiskohal, et lähtekeele mõju sihtkeele omandamisele võib olla nii positiivne kui ka negatiivne olenevalt sellest, kas lähte- ja sihtkeele mallid on sarnased või mitte. Vahetegemine nimetatud kahe suundumuse vahel on äärmiselt tähtis: esimene neist, nagu nimetuski ütleb, aitab keeleõppimisele kaasa, teine aga takistab seda.

Lähedaste sugulaskeelte omandamine erineb seetõttu üsnagi märkimisväärselt geneetiliselt ja/või tüpoloogiliselt kaugemate keelte omandamisest: lähedasi keeli õpitakse tunduvalt kiiremini kui kaugemaid keeli, eriti õppimise algperioodil. Lähedaste keelte vahel on suurem võimalus vastastikuseks ülekandeks,³ sest keelesüsteemide

struktuuriline, semantiline ja funktsionaalne sarnasus loob selleks vajaliku eelduse.⁴ Eriti ulatuslik on lähedase sugulaskeele positiivne mõju õpitavast keelest arusaamisel.⁵

Keele õppimise lihtsus või keerulisus ei ole siiski sõltuv ainult keeltevahelisest lähedusest või kaugusest: mõned väikesed erinevused võivad õppija jaoks osutada vägagi problemaatiliseks.⁶ Tasub vaid meenutada soome keele õppijatele tuttavaid nn riskisõnu, sõnu, mis vaatamata välisele sarnasusele tähendavad hoopis midagi muud kui eesti keeles, näiteks *halb – halpa (odav), sulane – sulhanen (peigmees)* jne. Samuti ei tohi unustada, et keelesüsteemide sarnasus ei ole sama nähtus kui õppija taju või arusaam nende sarnasusest. Sihtkeele õppimise seisukohalt võib viimane osutada tunduvalt otsustavamaks.⁷ Peale selle seostub lähedase sugulaskeele omandamise ja kasutamisega mitmeid psühholoogilisi tõrkeid, eriti siis, kui õppimise algetapp on juba läbitud.⁸ Õppija ei tea ilmtingimata, mida ta teab ja mida ta ei tea ning võib vältida sihtkeele normikohast ja sobivat keelendit vaid seetõttu, et see on emakeelsega liialt sarnane.

Lähtekeele mõju on täheldatud enam võõrkeele õppimisel kui teise keele omandamisel. See on ka loomulik, sest väljaspool keelekeskkonda puudub võimalus olla vahetus kokkupuutes õpitava keelega. Lisaks emakeelele mõjutavad sihtkeele omandamist teisedki varem õpitud keeled. Samuti ei ole lähtekeele mõju eraldiseisev ilming: see toimib koos paljude keele omandamist mõjutavate teguritega ning konkureerib nendega eri õppimise etappidel ja eri olukordades erineval viisil.⁹ Lähtekeele mõju ilmneb muu hulgas õppijate strateegiavalikus: see, milliste võtete abil õppija sihtkeelt omandab ja kuidas ta seda kasutab, on vähemalt osaliselt tulenev õppija emakeelest.¹⁰ Seetõttu on oluline roll õppija metalingvistilistel teadmistel, teadmistel keelest kui nähtusest. Teadlikkus lähte- ja sihtkeele süsteemidest ning oskus neid omavahel võrrelda aitavad toime tulle keerulistes olukordades isegi siis, kui neid teadmisi ei osata selgelt sõnastada või kui need esinevad pigem kujunditena.

Mida õppijad emakeele mõjust arvavad?

Siinne artikkel annab ülevaate õppijate arvamustest oma emakeele mõju kohta teise keele omandamisele ja võõrkeele õppimisele. Oma seisukohti väljendasid esseedes „Emakeel võõrkeeleõppes – eelis või takistus“ Tallinna ülikooli soome keele eriala ja Jyväskylä ülikooli keelte

õppetooli üliõpilased. Neist 16 emakeel oli eesti keel, 6-l vene keel, 15-l soome keel. Ühe üliõpilase emakeel oli ukraina keel ja ühel soome viipekeel. Üheksa eestikeelset üliõpilast ja ukrainakeelne üliõpilane kirjutasid oma esseed eesti keeles, neli venekeelset üliõpilast vene keeles ja kõik ülejäänud soome keeles. Alljärgnevad tsitaadid eestikeelsetest esseedest on esitatud muutmata kujul, vene- ja soomekeelsed mõtted on parema arusaadavuse huvides tõlgitud eesti keelde. Lisaks tsitaatidele väljendavad ka väiksemas kirjas olevad tekstikatked õppijate seisukohti nende oma sõnastuses.

Kas emakeel mõjutab võõrkeele omandamist või mitte?

Üliõpilased olid üksmeelselt seisukohal, et kahtlemata mõjutab emakeel sihtkeele omandamist, aga kus ja kuidas täpselt, on raskem öelda:

Emakeelel on võõrkeelte õppimisel vaieldamatult oma roll, kuid mis määral ja kuiõrd mõjutab see teist keelt, on raske määratleda. Tihtipeale on see vaid üks teguritest, mis aitab teise keele õppimisele kaasa või vastupidi, raskendab omandamise kulgu.

Oma õppimiskogemuste põhjal tõdeti, et emakeel ei ole ainult probleem, vaid ka ressurss. Kuigi kooli võõrkeeleõppes on ilmselt enam rõhutatud emakeele negatiivset mõju ja keskendunud keelte erinevusele, käsitavad õppijad emakeele positiivset mõju palju laiemalt kui pelgalt tähenduste ja vormide ülekandena. Oma emakeelt loovalt ja mitmekesiselt kasutavad inimesed õpivad ka võõrkeeli edukamalt:

Kui tahetakse rõhutada ainult emakeele negatiivset mõju võõrkeele õppimisele, ei mõelda sugugi sellele, milline võõrkeele õppimine oleks, kui õppijal ei oleks kasutada ühegi emakeele grammatikat.

Peale emakeele võib uude võõrkeelde tulla mõjutusi ka varem õpitud võõrkeeltest:

Rootsi keele õpinguid alustasin gümnaasiumis ja siis olin juba teadlik võimalusest, et teistest keeltest võib olla abi. Antud juhul olid abiks teised germaani keeled. Teise keele mõju kolmanda keele omandamisele olen kogenud eriti inglise keele puhul. Anglisme leidub paljudes keeltes ja siis on inglise keelest vaid kasu.

Varem omandatud teise keele positiivset mõju soome keele omandamisele rõhutasid eriti venekeelsed hästi eesti keelt oskavad üliõpilased:

Samas on märkimisväärne asjaolu, et mõne keele õppimisele on avaldanud mõju eelnevalt õpitud keel. Eestikeelse taustaga on mul palju kergem omandada soome keelt, sest olen teadlik joontest, mis erinevad vene keelest ja võin rakendada neid printsiipe soome keeleski.

Õppijate mõnikord teadlik, aga sageli ka alateadlik strateegia põhineb keeltevahelistel sarnasustel ja erinevustel: soome keele õppimisel toetuvad venekeelsed õppijad eelkõige varem omandatud soome keele lähedasele sugulaskeelele. Kui aga soome ja eesti keel erinevad teineteisest, toimib lähtekeelena emakeel, vene keel:

Nüüd olen õppinud ülikoolis soome keelt kaks aastat ja võin öelda, et keele õppimist mõjutab enam eesti kui vene keel. Vene keel tuleb meelde siis, kui pean mõtlema verbireksioonide ja muude keeruliste konstruktsioonide peale. Emakeel siiski aitab mõista rahvusvahelisi ja vene keelest laenatud sõnu ja väljendeid.

Õppijate kogemused toetavad seega seisukohta, et võõrkeele õppimine põhineb eelkõige keeltevahelisel sarnasusel¹¹, seda ka siis, kui õppetöös rõhutatakse pigem erinevusi.

Keeltevaheline mõju ei ole üliõpilaste arvates sugugi ainult ühesuunaline, sest õpitav keel lisab omakorda teadmisi emakeelest ning suurendab emakeele kasutamise motivatsiooni:

Õppides võõrkeeli, olen õppinud palju ka oma emakeele ja soome kultuuri kohta.

Emakeel ja metalingvistiline teadlikkus

Kirjutistes rõhutatakse emakeele tähtsust inimese elus: emakeel annab esimesed nimed ümbritsevatele esemetele ja nähtustele, keel aitab liigendada maailma. Emakeele abil teadvustatakse, kuidas inimkeel toimib. Metalingvistiline teadlikkus omandatakse niisiis emakeele ja selle õpetuse kaudu. Emakeele põhjalt algab võõrkeelte õppimine, selle abil kujunevad kõik hilisemad koodid:

Heast emakeele oskusest on kasu iga uue keele õppimisel. Kui osatakse keeleliselt tajuda ja mõista õpitavat emakeeles, hõlbustab see ka mõistmist võõrkeeles.

Seetõttu on võõrkeele õppimine kõige efektiivsem emakeele abil:

Arvan, et emakeeles on võõrkeelt kõige parem õppida eelkõige sellepärast, et siis on kergem aru saada.

Kasvõi sõnaraamatust tähendusi otsides läheb kõigepealt emakeelt vaja ja seejärel alles saab teist keelt omandada.

Emakeeles omandatakse grammatikaterminid, olulised vahendid võõrkeele õppimiseks, milleta on raske toime tulla.

Hiljuti tajusin teravalt, kui väga on vaja võõrkeelt õppides emakeelset grammatikaterminoloogiat.

Veel üks eelis võõrkeelte õppimisel on see, et Soome lastele õpetatakse üsna varasest east peale emakeele grammatikat. Kui grammatilised üksikasjad ja terminid on emakeeles tuttavad, on neid võõrkeeli õppides palju kergem omandada.

Emakeele grammatika ei tähenda õppijate jaoks siiski ilmtingimata õpikute ja grammatikate keelesüsteemi kirjeldusi¹²:

Tuleb arvestada, et emakeelse inimese kasutuses olev omandatud grammatika on erinev teaduslikult koostatud keelestruktuuri kirjeldusest. Minu arvates aitavad nii emakeel kui ka metalingvistilised teadmised loomulike keelte struktuurist ja teadmised mõne üksiku keele struktuurist võõrkeele õppimisel.

Emakeele ja õpitava keele süsteemi võrdlemine on üliõpilaste arva-tes kasulik. Teadlikkus oma emakeele struktuurist, mitte emakeel iseenesest, aitab analüüsida õpitava keele struktuuri ja väljendeid. Võtmeküsimuseks on seejuures võimalike keeltevaheliste sarnasuste täheldamine:

Sageli tuleb uue keele õppimise alguses omandada täiesti uus väljendusviis ja võtab aega, enne kui uue keele süsteem hakkab tunduma vastuvõtavana. Õigupoolest tegelik õppimisprotsess võibki korralikult alata alles peale seda. Mul läks pisut aega, enne kui julgesin olla kindel selles, et eessõna tähendab sama kui käändelõpp. Selle mõistmisele aitas kaasa teadmine, et ka soome keeles esineb eessõnu nagu *yli* ja *ali*.

Esseede põhjal võib seega kahtluseta väita, et emakeele süstemaatiline õpetus on eduka võõrkeeleõppe seisukohalt esmatähtis: võõrkeeleõpe tugineb emakeele grammatika ja grammatikaterminite tundmisele. Seejuures on oluline emakeele ja õpitava keele süsteemi teadlik võrdlemine rõhuasetusega keeltevahelisel sarnasusel ja erinevusel.

Kui sihtkeeleks on lähedane sugulaskeel

Soome-ugri ja indoeuroopa keelte erinevus on võõrkeelte õppimisel põhjustanud probleeme paljudele üliõpilastele:

Minu emakeel on soome keel. See on võõrkeelte õppimisel pigem takistuseks, sest see on nii erinev keel. Soome-ugri keeled erinevad struktuuri poolest teistest Euroopa keeltest, kaasa arvatud maailmakeel inglise keel.

Teisalt aga nähakse soome ja eesti keele erinevust indoeuroopa keeltest ka positiivsena: õppijatel on psühholoogiliselt lihtsam hoida teineteisest lahus pigem täiesti erinevaid kui sarnaseid või lähedasi keelenähtusi. Emakeele ja õpitava keele erinevus on õppijate arvates huvitav proovikivi, mis äratav huvi ja lisab motivatsiooni:

Oma hilisemates õpingutes olen olnud juba seisukohal, et soome keele erinevus võrreldes inglise keelega võib olla abiks eri tasandite keelestruktuuride analüüsil.

Kui küsitakse, kas minu emakeel eesti keel on inglise keele õppimisel eelis või takistus, kalduksin pigem positiivse suunas. Need on nii erinevad keeled, see ehk ongi see eelis.

Lähedase sugulaskeele õppimisel aitavad emakeel ja varem õpitud sugulaskeeled märkmisväärselt sõnavara, grammatika, häälikusüsteemi ja õigekirja omandamisel. Kasuks tuleb kõik, mis on emakeelega sarnane. Õppijate kirjutistes toodi rohkesti näiteid läänemeresoome (eesti ja soome), germaani (inglise, saksa, rootsi, norra), romaani (prantsuse, hispaania, portugali, itaalia) ja slaavi (vene, ukraina, bulgaaria, poola) keelte omavahelisest positiivsest mõjust. Üliõpilaste kogemused toetavad niisiis viimase aja uurimistulemusi¹³ lähedase sugulaskeele edukamast omandamisest kaugemate keeltega võrreldes:

Ma ei olnud enne vahetusüliõpilaseks minekut õppinud sõnagi eesti keelt, nii et õppisin rühmas, mille rahvuslik koosseis oli küllalt kirju. Sel ajal, kui india noormees proovis suurte raskustega õppida eristama sõnu *uks* ja *üks*, suutsin mina üsna vähesel vaevaga selgeks õppida kasutamiskõlblikke fraase ja grammatilisi konstruktsioone. Enim kasu oli soome keelest käänamise õppimisel ja teadagi on suur osa sõnavarast ühine.

Eesti keele baasil on soome keele käänamist kergem õppida, kuna käänamisreeglid ja käänamine omaette nähtusena on juba tuttav.

Tihti seostub keelesugulusega ka kultuuriline ja geograafiline lähedus, mis annab õppijatele võimaluse sagedaseks kokkupuuteks õpitava keelega:

Väga oluliseks kahte rahvust ühendavaks jooneks on Eesti ja Soome lähedus ning seega on mõlemad rahvad sarnase mõtteviisiga ning puutuvad sageli kokku.

Keeleõppimisele aitab väga palju kaasa keelekeskkonnas viibimine. Eesti ja Soome geograafilise läheduse tõttu puutub eestlasest soome keele õppija üsna tihti soome keelega kokku. Eesti ja Rootsi vahel laiub samuti meri nagu Eesti ja Soomegi vahel, kuid rootsi keele oskajaid on eestlaste seas kordi vähem. Siit võib järeldada, et tänu sugulaskeelele ja tihedatele kultuurisuhetele on eestlastel soome keelt kergem õppida.

Kuigi lähedase sugulaskeele omandamine on tervikuna kiirem ja hõlpsam, seostub sellega siiski omalaadseid probleeme. Pealtnäha sarnastest, kuid tegelikult nn. petlikest sõpradest¹⁴ on eestlaste soome keele ja soomlaste eesti keele õppimise osas palju näiteid nii sõnavara- kui ka grammatikatasandil:

Üks minu soome tuttavatest ütleski, et oli arvanud, et saab eesti keelest aru, kuid siis märkas, et ta saab alati valesti aru.

Õppijate kogemused kinnitavad seega neid seisukohti, mille järgi sihtkeele õppimine on õppija keelesüsteemi uuesti konstrueerimine¹⁵.

Eesti keelt õppides oli emakeelest loomulikult kasu, on ju eesti ja soome keel lähedased sugulaskeeled. Ühist sõnavara on rohkesti ja paljude sõnade tähendust on kerge ära arvata. Samas märkasin juba poole aastaga, et väga raske on eemalduda soome keele struktuurist ja omandada eesti keele grammatikat. Kuigi teadsin reegleid, oli oma emakeel taustal nii tugev, et seda oli raske välja lülitada, eriti kui sellest samal ajal kogu aeg kasu oli.

Palju raskem oli vabaneda soome keele lauseehitusest. Kui keeleõppeprotsess on algfaasis, on üsna üldine, et uued sõnad paigutatakse emakeele struktuuri. Verbirektsioonid valmistavad lõputult peavalu just seetõttu, et samad rektsioonid on olemas ka soome keeles, aga need on seotud erinevate sõnadega.

Sõnavara osas põhjustavad enim raskusi nn. riskisõnad, mille õppimise kohta esitati psühholingvistika vaatenurgast huvitavaid kommentaare:

Ka samatüveliste, kuid eritähenduslike sõnadega oli alguses probleeme just emakeele tõttu. Olukord on ju tegelikult selline, et mõistetele, millel on oma keeles nimi olemas, antakse uued nimed. Nii on see muidugi iga uue keele puhul, aga nüüd need uued nimed juba tähendasid midagi, mis on oma keeles hoopis midagi muud.

Positiivne seos (miski *on* miski) lähte- ja sihtkeele sõnade tähenduste vahel näib olevat kergem omandada kui negatiivne (miski *ei ole* miski) seos:

Oli kergem õppida, et *piim* on *maitoa* (soome keeles *piim*), kui et see ei ole *piimä* (soome keeles *hapupiim*).

Eelneva valguses ei ole üllatav ühe üliõpilase tõdemus:

Eesti keel on hämmastaval kombel samasugune kui soome keel, kuid jahmatab siiski oma raskusega.

Võtmeküsimus eriti lähedaste sugulaskeelte õppimisel ja õpetamisel on niisiis selge vahetegemine, kus emakeele mallist on abi, kus see viib täiesti eksiteele ning kus lähte- ja sihtkeel kattuvad vaid osaliselt:

Võõrkeelt õppides on raske teadvustada, et vaid osa asjadest on nagu emakeeles, ja samal ajal meeles pidada erinevusi keelte vahel.

Mõtlemisainet õppijatele ja õpetajatele

Üliõpilaste esseedest selgus, et õppijate emakeelest olenemata on kirjutajate arvates emakeele mõju võõrkeele õppimisele kaheldamatu. Kuigi üliõpilaste kogemuste põhjal ei ole võõrkeeleõpetuses viitamine õppija emakeelele ning emakeele ja õpitava keele võrdlus just väga levinud, käsitati emakeele mõju tunduvalt laiemana kui pelgalt keele struktuurielementide ülekandena ühest keelest teise. Eriti olulisena rõhutati emakeele ja emakeeleõpetuse rolli metalingvistilise teadlikkuse kujundajana. **Emakeelse grammatikaterminoloogia tundmine, arusaam emakeele struktuurist ning oskus võrrelda seda õpitava keele omaga loovad baasi kõikide järgnevate keelte omandamiseks. Seetõttu tuleks emakeeleõpetuses senisest teadlikumalt ja motiveeritumalt rõhutada hea emakeeleoskuse eeliseid võõrkeelte omandamisel.** Emakeele ja õpitava keele võrdlus peaks olema õppeprotsessi lahutamatu koostisosa ning integratsioon ema- ja võõrkeeleõpetuse vahel praegusest tunduvalt ulatuslikum.

Võõrkeeleeõppes on traditsiooniliselt rõhutatatud emakeele ja õpitava keele erinevusi. Tunduvalt vähem tähelepanu on pööratud keeltevahelistele sarnasustele, analoogiate loomisele, millel tegelikult õppimine põhineb ning mis on eriti oluline keele õppimise algfaasis. Sarnasusi ei esine mitte ainult lähedaste sugulaskeelte, vaid ka geneetiliselt ja tüpoloogiliselt kaugemate keelte vahel. Teadlikkus sellest, millal võib emakeele eeskuju kõhkluseta kasutada, kiirendab õpet ning lisab õppijale enesekindlust.

Emakeele mõju ei ilmne mitte ainult struktuurielementide ülekandena kõikidel keeletasanditel ning metalingvistilise teadlikkuse, vaid ka õppeprotsessi iseärasustena, õppijate strateegiavalikuna ning õpimotivatsiooni kujunemisel. See on aga juba järgmise artikli teema.

¹ **K. Sajavaara**, Kontrastiivinen analyysi, transfer ja toisen kielen oppiminen. – Lähivertailuja 17. Toimetanud A. Kaivapalu, K. Pruuli. Jyväskylä Studies in Humanities 53. Jyväskylä, 2006, lk 20–21.

² **M. Martin**, Suomi ja viro oppijan mielessä. Näkökulmia taivutusmuotojen prosessointiin. – Lähivertailuja 17. Toimetanud A. Kaivapalu, K. Pruuli. Jyväskylä Studies in Humanities 53. Jyväskylä, 2006, lk. 48–49; **A. Kaivapalu**, Kontrastiivlingvistika ja võõrkeelee õppimine. – Lähivertailuja 16. Soome-eesti kontrastiivseminar Männikul. Toimetanud H. Metslang, S. Soidro. Tallinna Ülikooli eesti filoloogia osakonna toimetised. Tallinn, 2006, lk 71–73.

³ **A. Kaivapalu**, Lähdekieli kielenoppimisen apuna. Jyväskylä Studies in Humanities 44. Jyväskylä, 2005.

⁴ **M. Martin**, Suomi ja viro oppijan mielessä. Näkökulmia taivutusmuotojen prosessointiin. – Lähivertailuja 17. Toimetanud A. Kaivapalu, K. Pruuli. Jyväskylä Studies in Humanities 53. Jyväskylä, 2006, lk 46.

⁵ **H. Ringbom**, The Role of the First Language in Foreign Language Learning. Clevedon, 1987.

⁶ **K. Sajavaara**, Kontrastiivinen kielen tutkimus ja virheanalyysi. – Kielenoppimisen kysymyksiä. Toimetanud K. Sajavaara, A. Piirainen-Marsh. Soveltavan kielen tutkimuksen keskus. Jyväskylä, 1999, lk 103–128.

⁷ **K. Sajavaara**, Äidinkieli vieraan kielen käyttämisen perustana. – Kieli on, sopii sanaa. Toimetanud V. Eskola, T. Lukkarinen. ÄOL:n vuosikirja XL. Helsinki, 1994, lk 22; **H. Ringbom**, Actual, perceived and assumed cross-linguistic similarities in foreign language learning. Ettekanne Soome Rakenduslingvistika Ühingu (AFinLA) sügissümposiumil 10.11.2006.

⁸ **A. Kaivapalu**, Lähdekieli kielenoppimisen apuna. Jyväskylä Studies in Humanities 44. Jyväskylä, 2005, lk 97–98.

- ⁹ **B. MacWhinney**, Psycholinguistics and Foreign Language Acquisition. – Vieraan kielen ymmärtäminen ja tuottaminen. Toimetanud J. Tommola. AFinLA:n vuosikirja 1990. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja 48. Turku, 1990, lk 71–87.
- ¹⁰ **A. Kaivapalu**, Reeglid ja analoogia võõrkeeleõppes soome mitmusevormide käänamise näitel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu Aastaraamat 2. Toimetanud H. Metslang, M. Langemets. Eesti Rakenduslingvistika Ühing. Tallinn, 2006, lk 71–92.
- ¹¹ **H. Ringbom**, Actual, perceived and assumed cross-linguistic similarities in foreign language learning. Ettekanne Soome Rakenduslingvistika Ühingu (AFinLA) sügissümposionil 10.11.2006.
- ¹² **K. Sajavaara**, Kontrastiivinen analyysi, transfer ja toisen kielen oppiminen. – Lähivertailuja 17. Toimetanud A. Kaivapalu, K. Pruuli. Jyväskylä Studies in Humanities 53. Jyväskylä, 2006, lk 43–60.
- ¹³ **C. J. Alderson**, Diagnosing Foreign Language Proficiency. The Interface between Learning and Assessment. London, 2005, lk 163.
- ¹⁴ **H. Remes**, Suomen ja viron vertailevaa taivutustypologiaa. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 2. Oulu, 1995, lk 7.
- ¹⁵ **H. Paunonen**, Allomorfiin dynamiikkaa. – Nykysuomen rakenne ja kehitys. Näkökulmia kielen rakenteisiin 1. Toimetanud A. Hakulinen, P. Leino. Helsinki, 1983, lk 57–85; **J. Bybee**, Phonology and Language Use. Cambridge Studies in Linguistics. New York, 2001, lk 19–27; **B. MacWhinney**, Psycholinguistics and Foreign Language Acquisition. – Vieraan kielen ymmärtäminen ja tuottaminen. Toimetanud J. Tommola. AFinLA:n vuosikirja 1990. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja 48. Turku, 1990, lk 75–85.

Euroopa keeleõppe ühtne raamistik ja emakeel

Krista Kerge

Tallinna ülikooli üld- ja rakenduslingvistika dotsent

Valminud on „Euroopa keeleõppe raamdokument: õppimine, õpetamine, hindamine”. Dokumendi 214-leheküljelise eestikeelse versiooniga on võimalik tutvuda haridus- ja teadusministeeriumi koduleheküljel.

Euroopa Nõukogu ühtset keeleõpperaamistikku loova raamatu on tõlkinud, terminoloogiliselt korrastanud ja sõnastikuga varustanud Haridus- ja Teadusministeerium koostöös Eesti Rakenduslingvistika Ühinguga, kus loodi asjakohane toimkond. Raamatu on kirjastanud Eesti Keele Sihtasutus.

Euroopa keeleõppe raamdokumendi tähtsust keeleõppe arengule Euroopas, kaasa arvatud Eestis on võimatu alahinnata. Raamdokument seab keeleõpetuse eesmärgid sotsialiseeruva õppija vajadusi arvestades. Formaalse õppimise kõrval rõhutatakse keelte omandamise loomulikke võimalusi. Raamdokument suunab arvestama iga inimese kognitiivset (tunnetuslikku) arengut tervikuna, näidates kõigi omandatavate keelte omavahelist lahutamatumust inimese tunnetuse, mõtlemise, üldteadmiste jm omaduste arengus. Ennekõike peetakse silmas keele toel toimetulekut igapäevaelu mitmekesiste olukordadega, mis tähendab keeleteaduses laialt omaksvõetud suhtumist tekstisse kui toimingu ja toiminguahela osasse isiklikus elus või ühiskonnaelu kindlas valdkonnas: raamat räägibki olukohastest ja eri laadi *keeletoomingutest*, nimetades oma ainekäsitlust *tegevuspõhiseks*. Keeleõppega seotud isikud suunatakse mõtlema, mida keele õppija-omandaja oleviku- ja tulevikuvajaduste arvestamine nõuab igapäevast, alustades riigist ning lõpetades õpivara või kursuse koostajaga ja õpetajaga klassiruumis.

Keeleoskuse ühtsed tasemed ja nende taust

Keeleoskuse kriteeriumid sõnastatakse ühtsete soovituslike taseme- kirjeldustena, mida koostajad rangelt nimetavad näidisteks. Need hõlmavad keele valdamise osaoskusi: produktiivseid oskusi, nagu kõnelemine ja kirjutamine, reproduktiivseid oskusi, nagu lugemine ja kuulamine, lisaks suulist ja kirjalikku vahendamist, mis hõlmab nii vastuvõtu- kui ka loomekülge. Samas kirjeldatakse keeleoskuse lahutamatu osana suhtluspädevuse tahke, nagu keelepädevus, sotsiolingvistiline ja pragmaatikapädevus ning nende komponendid, kuhu on kaasatud kultuuripädevus. Keeleoskuse ja suhtluspädevuse kui kahe õpieesmärgina lahutamatu pooluse omandamist mõõtvad tasemed on tähistatud kolmel põhitasandil kui A, B ja C ehk algaja keelekasutaja, iseseisva keelekasutaja ja vilunud keelekasutaja tase. Õppuri vajadusi silmas pidades võib kindlal tasemel seada eesmärgiks kindla osaoskuse koos liituvate pädevustahkudega. Sel juhul jäetakse osa keeleoskuskomponente võimaluste piires kõrvale ja/või seatakse neis peamisest madalama taseme õpisihid. Nõnda talitab näiteks arvutiasjatundja, kel on vaja mitmes keeles lugeda, kuid kellel – kui ta inimesi ei juhi ega muus esindusametis ei tööta – pole vaja tingimata võõrastes keeltes võrdhästi kirjutada ega suuliselt suhelda. Sarnaseid näiteid tuuakse raamatus mitmesuguseid, suunates looma asjakohaseid õpimooduleid. Keeleõppe *modulaarsuse* all mõeldakse seega n-õ vertikaalses mõõtmises edenemise ja n-õ horisontaalsete sihiseadete ühendamist.

Tasemete hargnemisele lähenetakse paindlikult: iga taset võib jagada kaheks (nt A1 kui esmane keeleoskus ja A2 kui algaja keeleoskus, kus inimene on A-taseme sihiks seadnud või juba saavutanud). Nii saadud jaotist võib omakorda liigendada (nt A2.1 ja A2.2 või A2+, mis läheneb B1-le). Õppekavad seavad sageli kooliastme õpieesmärgiks just mingi kindla vahetaseme ja edasijõudnu tase saavutatakse koolis harva – küll näiteks keelekümlblusmeetodil. Standardeksamid korraldatakse täiskasvanutele enamasti kindlal A-, B- ja C-tasemel kõiki keeleoskustahke hõlmavana, märkides formaalsele tunnistusele mõõdetava osaoskuse tulemtaseme (nt A-taseme tunnistusel kuulamisoskus kas A1, A2 või „Ei vasta tasemele“). Teisalt rõhutatakse, et raamdokumendi koostajad ei sea eeliseid ühele või teisele õpi- ja õppemeetodile, tasemehargmikule ega hindamisvormile. Haridusotsused on Euroopa Liidus iga riigi võimkonnas ja iga õppevorm ei ole riigi pädevuses.

Toodagu siinkohal näiteks tasemehargmik, mis on raamdokumendi viite järgi kasutusel Šveitsis ja sarnaneb varasema üheksaastmelise skaalaga:

<i>A</i> <i>algtasemel</i> <i>keelekasutaja</i>		<i>B</i> <i>iseseisev</i> <i>keelekasutaja</i>		<i>C</i> <i>vilunud</i> <i>keelekasutaja</i>	
<i>A1</i>	<i>A2</i>	<i>B1</i>	<i>B2</i>	<i>C1</i>	<i>C2</i>
		<i>A2+</i>	<i>B1+</i>	<i>B2+</i>	

Keeleõppe ühtne raamistik ja Eesti

Mida selliste jooniste juures aga tuleb silmas pidada, on raamdokumendis rõhutatud asjaolu, et kogu ideoloogia muutuste tõttu ei saa riikide praktikas käibinud süsteeme astmete hulga järgi ühtse raamistikuga suhestada. Kuigi näiteks Eestis on aastast 1999 standardeksamite vormis mõõdetud riigikeeleoskuse kolme taset, ei vasta meie eesti keele oskuse siiani standardselt testitav kõrgtase mitte EN tasemele C2, vaid pigem tasemele B2+ või C1. Standardeksamite juurutamise aja keeleseadus andis alg-, kesk- ja kõrgtaseme keeleoskusuetele Eestis sobiva lühikirjelduse näol realistlikud ja saavutamist lubavad piirid. Kuidagi ei oleks aeg toona lubanud samu ideaale, nagu praegu lubab süvenenud integratsioon ja keelekümbeluse levik koos vene koolide kasvavana seadustatud eestikeelsusastmega. Kuid NB! – raamat ei räägi eesti keele vm riigikeele oskuse tasemetest, vaid Euroopa, maailma ja kohalike keelte kasvavast oskusest laiemalt. Ühtsed tasemed varustatakse kindla keele oskustahke kirjeldavate kriteeriumidega või suhestatakse kohalikud tasemed täpselt raamdokumendi tasemetega (emba-kumba on paljude maailma keelte, sealhulgas meie nüüdisaja kontaktkeeltest nt inglise, saksa, prantsuse ja soome keele puhul tehtud). Nii lubab ühtsetel alustel raamistik elanikkonna keelteoskuse asetada Euroopa kui terviku võrreldavasse ruumi. Eesti sätestab edaspidi raamdokumendi tasemed võõrkeelte ja eesti keele kui teise keele lõpu- ja riigieksamite ning täiskasvanute riiklike tasemeeksamite jaoks ja loomulikult siis ka põhikooli ja gümnaasiumi riikliku õppekava lõppeesmärgina. Sel moel parandab keeleõppe ühtne raamistik isiksuse arenguvõimaluste kõrval Euroopa Liidu elanikkonna liikuvust. See töötab inimesele kohane-

misvõimalusi igal pool ja tööd igas ametis, kus kindla keele kindlat oskustaset eeldatakse. Samas paraneb rahvaste üksteisemõistmine ja inimeste kultuuriline tolerantsus.

Inimesele loodetakse niisiis ühtse raamistiku idee kaudu pakkuda rikast, mitmekülgset ja tema jaoks avatud paljumeelset maailma, keeleõpetajatele rohkem loovat tööd ja riigile oskust seada mitmekülgseid eesmärgi: valida võõrkeeled, mida esimese, teise ja/või kolmandana võiks üldhariduses õpetada, luua sidus õppekava, milles võõrkeelte ainekavad üksteisega ning õppe ja kasvatuse üldeesmärkidega tihedalt seostuvad, ning seadustada ja varustada kirjeldusega iga keeleoskustaseme, mida seejuures taotletakse. Muu hulgas rõhutatakse, et institutsioonid peaksid õppima arvestama keelte loomuliku omandamise eeldusi väljaspool kooli jm õppeasutusi ning soodustama sel moel omandatud keeleoskuse vähem või rohkem formaalseid mõõtmisvõimalusi, kaasa arvatud enesele suunatud võimalused. Viimastel ei ole formaalse tunnustuse kaalu, kuid nad lubavad inimesel oma mitmekeelsuse tahkude arengujärke teadvustada ja uusi eesmärgi seada (nt Euroopa Keeltemapp ehk *European Language Portfolio*, DIALANG'i keskkond vm, vt www.dialang.org).

Ka keeleoskuse formaalsele mõõtmisele on loodud alused. Muu hulgas on raamdokumendil tõlgitud lisa, mis suunab valima statistilisi programme ja meetodeid, et iga keeleoskustaseme testid mõõdaksid täpselt seda, mida nad on mõeldud mõõtma (tõsi, see lisa ei ole raamatu kaante vahel, vaid haridus- ja teadusministeeriumi kodulehel, kuhu ajapikku tuleb juurde ka raamatu teisi lisasid, mida kokku on neli).

Õpetlik lugemine

Teost on koostatud ja arendatud mitme riigi haridus- ja keeleteadlaste, tegevõpetajate, haridusametnike jne osavõtul enam kui 10 aastat. Eri maade ja nende koostöö projekte, millega teose koostamine on otseselt seotud, nimetatakse kümnekond ja kindlasti ei peegelda tänuavaldused põhikoostajate, professorite John L. M. Trim'i ja Brian North'i omavahelisi ega väiksemaid rühmaarutelusi, mille tulemuseks on inglise ja prantsuse terminite suhestamine jpm. Kokku on saanud väga hea raamat, mis vääriski põhjalikku lugemist, avalikke ja rühmaarutelusi ka emakeeleõpetajate seas (miks, sellest allpool).

Euroopa keeleõppe raamdokument ei ole paraku kerge lugemine. Sisult on palju uut, k.a meie keskkonnas laiemalt levimata terminid,

mida aitab avada ja edasilugemise nimel inglise keelega suhestada Eesti Rakenduslingvistika Ühingu toimkonna lisatud sõnastik. Stiililt on tekst siiski ebaühtlane ja osati vägagi erineva tihedusega – terminitihe ametlik stiil oma pikkade lausetega on kohati ideoloogiatekstile omaselt deklaratiivne ning vaheldub kord keerukate, kord ehk ülegi lihtsustatud loenditega ning mõnusate eluliste jutustavate näidetega, mis samas võivad ometi olla seotud tundmatu kontekstiga ja mõistetavad vaid osati. Rohked tabelid nõuavad teksti süvenemist, sest tabelilahter on alati kontsentraat millestki süvenemist nõudvast ümbritsevas tekstis või laiemaski kontekstis. Kuidas saakski kõik see teisiti olla, kui hõlmatakse keelt nii süsteemi kui ka funktsioonina, kaasates keeleomandamise psühholoogia, keeleõppe- ja suhtluskonteksti, keeledidaktika küljed alates ainst ja õpiülesannetest ning suulise ja kirjaliku keeleoskuse osadest-tahkudest kuni individuaalsete õpieesmärkide moduleerimiseni ja tulemuste eri viisil hindamiseni. Kõik see seotakse kultuuri- ja keskkonnapädevuse arenguga nii, et mitte lahutada üldteadmiste ja keele normaalset sidusust inimese aspektist, kes keeletoimingute toel omi asju ajab. Kultuuripädevuse, kultuuridevahelise suhtluse ja võõraste kultuuride väärtustamise külg liitub meie kaasajale omaste kasvatus-ideaalidega ja euroopaliku mõtteviisiga.

Ülevaatlikkuse huvides on toimkond raamdokumendile lisanud tabelite sisukorra. See aitab keeleoskuse tahkudes ja suhtluspädevuse liikides või komponentides üldiselt orienteeruda, seda enam, et tabelid on olnud toimkonna ühisarutelu põhiobjekt ja seega tõlke enim läbi mõeldud osa. Teisalt saab tabelite sisukorra toel leida kiiresti nimelt seda, mis keeletöö teataval hetkel vajalik – näiteks keeleoskustasemete üldskaala või millise tahes aine hindamise tüüpide ülevaate. Vajalikuks võivad osutada suulise suhtlusoskuse tahud ja tasemed küsitleja ja vastaja rollis või pikas monoloogis, mis on mõeldud kogetu kirjeldamiseks või hoopis arvamusalalduseks. Tabelid osutavad oskustele ja tasemele lugejana info hankimiseks; kuulaja rollis telesaadete ja filmide vaatamisel; suhtluskoostöös üldiselt ja vooruvahetuste aspektist või vaba mõttevahetuse puhul sõprade ringis. Nad räägivad kirjutamisoskusest üldiselt või kirjavahetusest pädevuskomponentide kaupa jne. Nimetatud ja muid keeleoskuse ja suhtluspädevuse ülevaateid on raamatus kokku 52.

Nüüd küsib hea lugeja, miks kirjutada sellest eurooplase võõrkeeleoskuse arendamisele suunatud raamatust emakeeleinimestele, kellele on mõeldud ajakiri Oma Keel. Vahest on mõnel seniloetu põhjal juba

ka vastus käes: õpiesmärgid on samad, keeleoskuse komponendid on samad, keelte omandaja on üks ja seesama inimene oma vajaduste, omaduste ja eeldustega. Võõrkeele formaalse õppimise teed ei sarnane emakeele omadega, küll aga sarnaneb millise tahes keele omandamine keskkonna toel: raamat räägibki pidevalt *keeleõppijast või -omandajast*. Võõrkeeleoskuse puhul tuleb tingimata jutuks võtta oskuse võimalikud sihttasemed, nagu neid ülal nimetati. Samas ei jõua kõik ja kõigis tahkudes emakeelegi puhul tekstitunnetuse ja suhtlusoskuse kõrgeimale tasemele.

Ülal viidatud keeleoskustahkude tabelites seostuvad madalad tasemed emakeele omandamisega varases koolieelses eas, küll aga on keeleoskuse komponendid emakeele omadega ühesugused, nii et väärrib tõsist mõtlemist, mis on emakeeleoskuse keskmine või kõrgem tase või millal ja milliseid selle osaesemärke on mõistlik siduda põhikooli-, milliseid kutse- või gümnaasiumiharidusega. On selge, et mõnegi pädevustahu maksimaalne väljaarendamine käib käsikäes isiksuse arenguga pärast kooli ehk elukestvas õppes ja sotsiaalse kogemuse kasvades. Lihtne koolinäide. Riigikirjandit kirjutavad kooli varem lõpetanud inimesed õpetajate väitel tihti 10-20 palli kõrgemale hindele kui kooli lõpul, ja nii on see tihti ka võõrkeeleeksamil (muidugi kui testi tüüp ei osutu väga võõraks). Samas unustab mõnigi kooli ajal matemaatikas tugev aastatega palju ja kogub enese kooliaegseid võimeid liialt usaldades hilisemal riigieksamil ootamatult vähe punkte. Järeldus on üks: elu-, töö- ja neist lahutamatu suhtluskogemus kasvatavad nimelt keel(t)oskuse taset.

Emakeel ja võõrkeeled: keeleoskuse muutunud olemus

Mida tahaks väga esile tuua, on keelteoskuse käsitlus kõnealuses teoses, nagu autorid seda tõsiselt ja korduvalt rõhutavad. Raamat ei räägi mitme keele separaatselt õppimisest ja mitme keele omaette valdamisest kui tavapärasest multilingvalismist, kuigi sedagi saab ja on vaja edasi teha, sest kindla ühe keele oskust keeleõppe tulemusena ka mõõdetakse. Keskele kohale on siiski tõstetud teaduse moodsast kognitivistlikust paradigmat pärinev ning psühholoogias ja lingvistikas laialt omaks võetud uus ideoloogia: arusaam mitmekeelsusest kui plurilingvalismist. Mitme keele ja kultuuri omandamise idee paneb rõhu sellele, et inimene omandab keelt, loob ja tõlgendab tekste igasuguse kogemuse toel, milles keelekogemus on muust kogemusest lahutamatu ning kus

iga keel on seotud teisega. Me mõistame asju oma maailmapildi najal, mis on keelega tihedalt seotud, ega saa aru keelendeist, tekstidest ega kontekstidest, mida meie kogemus ei toeta. Niisugune lähenemine seab keskmesse mõtlemise üksuste, s.o mõistete, mõistetunnuste ja -seoste suhtelise lahusolu keelest – üht ja sama tähendust saab inimene edasi anda mitmes keeles või – mis emakeele puhul tähtis – keelevariandis, järelikult peab ka keeleõpe julgema toetuda inimese tunnetusvõimele, üldteadmiste, üldistus- ja kategoriseerimisvõimele ning senisele keelekogemusele.

Kujutame nüüd ette tänapäeva noor(ema)t inimest, kes kasvab mitmekeelses keskkonnas. Tema varase lapsepõlve mängukaaslaste hulgas on suure tõenäosusega neid, kelle emakeel ei ole sama ja kelle keelt ta formaalselt ei ole õppinud, kuid kellega nad omavahel suurepäraselt toime tulevad. Tema kasvukeskkonda kuulub televiisor ja filmilevi, kust kostab suurel määral inglise, saksa, vene, soome, rootsi, prantsuse vm keelt ka siis, kui ükski neist ei ole lapse emakeel. Tema käsutuses on arvuti oma õpi- ja ajaviitemängude ning avatud veebikeskkonnaga, kus suur osa tekste on võõras keeles. Ta reisib vanemate või teiste täiskasvanutega ning omandab järelikult siltidelt ja reklaamist terviküksustena muude keelte tähendusi ja kirjakilti, kasutades ajapikku ära keeltevahelise levikuga tüvede tähenduskomponente. (Mõelgem reklaamile: selle kõik osad ei ole tingimata üldse kohalikus keeles.) Lasteaias õpitakse suure tõenäosusega mängulises suulises vormis vähemalt üht võõrkeelt. Seesama laps leiab koolis eest mitmekeelse klassikollektiivi, hakkab kirjaliku emakeelega kõrvuti õppima üht ja kohe teistki võõrkeelt või on tema õppekeel ise võõrkeel, nagu Eestis juba tuhandetel lastel ja tuhandetel eestlastel muus maailmas, kuhu noored on kolinud. Laps otsib kodutööde lahendusi juba väga varakult veebist, vaatab põnevusega *Animal Planet*'it või *National Geographic*'u kanalit – või on viimane ajakirjana tema kojugi tellitud jne. Tema esimese hobi keel võib olla inglise keel, samas kui tema lapsepõlve ei kuulu kaugelt nii mitmekesine emakeelne suhtlus nagu neil, kes käisid varahommikul letiteenindusega piimapoos ja varustasid peret põhitoidusega kogu lapsepõlve, sõitsid igale poole ühistranspordiga, külastasid ise koolikoti- ja kingaparan-dusi, lugesid ajalehest praeguste kõrval vägagi pikki tekste ning leidsid nii ainsa ajaviite kui peamise vaimukosutuse raamatust.

Samal ajal on uuritud, et laste-noorte vahetu emakeelne suhtlus väheneb igal pool, sest vanemad on tööl ja huvitegevus võtab ära mängu- jm suhtlusaja, nii et suheldakse klahvide klõbinal Internetis.

Vahetu kuulamise ja täpse suulise eneseväljenduse asemel arendab noor seega ikoonilise ja mõistekeelele läheneva, osati juba rahvusvaheliste märkidega jututoa kirjaliku keelevormi oskusi, mille seos igapäeva-emakeele grammatikaga on tugev ja sõnavara ahenenud. Samas on aeg nõudlikke tekste lugeda piiratud ja tekstide kirjutamist asendab paljudes ainetes lünga täitmine. Eesmärgistatud kuulamine jm suuline asjakohase suhtluse oskus on seega muutunud kooli eesmärgiks, sest ei kujune välja loomulikult viisil. Samal moel vajab õpetamist individuaalne tarbeline osalt tervikule lugemine, infiajastul kohati ainuvõimalik selektiivne lugemine jne või esteetilise seadega tervikult osale lugemine ja teksti mõtestamine enda jaoks.

Emakeelsuselt mitmekeelsusele

Kui kõik need muutunud kasvutingimused liita, siis on enam-vähem kindel, et noore inimese emakeele kui loomuliku, keskkonna toel omandatud keelevormi mõiste ei sarnane sellega, mis ta oli ja on praegu 50-stel ja isegi 35- või 40-aastastel inimestel. Osa kogemusest on otse seotud ainult võõrkeelega, osa mitme keelega. Vastava teema juures laenatakse tüvesid teisest keelest või segatakse mitut keelt vahetus kodukeskkonnas omandatud emakeele põhjal. Iga uut keelt võib omandada vastavalt vajadusele kas selleks, et otsida selles keeles kindla valdkonna teavet, või selleks, et sõita seda keelt rääkivale maale ja tulla seal toime kas kaheksa päeva turistina, kolm aastat õppides või kaheksa aastat tööd tehes. Ka omal maal võib tööd leida võõrkeeles telefoniteavet jagades, mis nõuab väga head keeleoskust kindlas valdkonnas; teisele aga tähendab töö kohalikus rahvusvahelises firmas võõra oskuskeele ja/või ladusa suhtluskeele kõrgetasemel valdamist. Kuskil ei ole enam haritud ametit, mille puhul ühe keelega saaks toime tulla. Kutsekooli noort huvitav uus ingliskeelse instruksiooniga masin ja kirjandusüliõpilast prantsuskeelne kirjandusteooria, mõlemast ainest tuleb neil aga osata eesti keeles mõelda ja kaaslastega eesti keeles rääkida.

Ka emakeele väärtustamise mõte on seega muutunud: kirjakeelse käänamise ja pööramise kõrval või isegi asemel tähtsustub teadlikkus sellest, et omasõna aitab end mõistetavaks teha; et teksti osade asjako- hasus ja järjestus on peatähtis; et ainult ühtne kirjakeel väldib inimese õiguste, tervise, töö ja muu elutähtsa juures arusaamatuid võõraste inimeste otsuseid jne. Teisalt nõuab kõik seesama eesti keele arvestamist võõrkeeleõppes ja tähtsustamist võõrkeele õpetajate õppes.

Kokku tuleb tunnistada mitmekeelsust kui loomulikku olekut, milles emakeele põhi ei saa sarnaneda varasemate põlvkondade omaga. See on teema, mida raamatututvustus ei luba ammendada, kuid mis ometi nõuab ühiskondlikku diskussiooni ja levinud arusaamade muutmist kogu Eesti tulevikukooli kaasaegsena püsimise nimel.

(Ema)keeleoskus, selle tase ja tahud

Eespool oli juttu, et „Euroopa keeleõppe raamdokumendis” on rikkalikult ülevaateetabeleid, millest igaüks seostub keeleoskuse osa või tahuga. Järgnevalt mõni näide emakeeleinimestele niisugustest valdkondadest, mida me eesti kooli eesti keele tunnis siiani selgelt eesmärgiks seadnud ei ole.

Kümnekonna aastaga on emakeeleõpetuses enam-vähem juurdunud arusaam keelekasutuse olukordadest selles plaanis, mis määrab nii teksti liigi ja kompositsiooni kui ka teksti üldise stiili ametlikust vabani, s.o stilistiliste võimaluste piiranguid asjalikes ja ametlikes tekstides. Teisisõnu, me teame, mis on keeleline register ja stiil ning kuidas nad seostuvad. Samas ei räägita emakeeleõppe kontekstis kuigipalju keelekasutuse väliskontekstist ehk keele kasutusümbrusest, mis raamdokumendis on jagatud isikliku, avaliku töö- ja hariduselu sektoriteks, kirjeldades igaühes ette tulevaid kohti, institutsioone ja isikuid nende kindlas sotsiaalses rollis.

Kui sellesse keeleühiskonna ülevaatesse süveneda, siis on võimalik järele mõelda, missugune on eri vanuses kooliõpilaste kokkupuude iga toimetulekusektori ja sellele omaste olukordadega. Nii saame teada ühelt poolt seda, millele emakeeleõpetus ehitada ehk milline on eakohane spontaanne tekstikogemus keskmiselt ja millistest piirides ta kõigub: kõik puuduva peab emakeeleõpetus andma. Teisest küljest oleme seega just niisuguse ainekäsitluse juures paremini valmis mõtlema sellele, mida emakeeleõpetuses eesmärgiks seada ehk milliste rollide täitmiseks ja missuguste tekstiliikide kasutamiseks (loomiseks ja vastuvõtuks) tuleb õpilast just emakeeletunnis ette valmistada. Ühtlasi tuleb niisuguse analüüsi juures esile emakeele või teise keele kui õppekeele funktsionaalse oskuse, s.o kirjaoskuse omandamine muude ainete tundides. See annab omakorda alust uueks mõtteaineks: kui-võrd vajab muudes tundides omandatav toetamist emakeeletunnis kui metakognitiivsete oskuste arengu keskkonnas.

Raamdokumendi osadele on lisatud „järelemõtleva kastid“. Toon siinkohal näiteks just selle, mida keekekasutusolude teadvustamise osa juures soovitatakse:

Raamdokumendi kasutajad võiksid mõelda ja vajaduse korral otsustada

- kuidas (füüsiline) suhtlusümbrus mõjutab seda, mida õppija peaks tulevikus suutma;
- kuidas [olukorraomane] suhtlejate arv ja loomus mõjutab seda, mida õppija peaks oskama;
- missuguse ajalise surve all peaks õppija hakkama tegutsema.

Ühtlasi lisatakse keekekasutuskontekstile nn mentaalne kontekst:

„Keekekasutaja analüüsib ja tõlgendab väliskonteksti mitme teguri koostoimes:

- tajuaparaat,
- tähelepanu mehhanismid,
- pikaajaline kogemus, mis mõjutab mälu, seoseid ja kõrvaltähendusi,
- esemete ja sündmuste praktiline liigitamine,
- keeleline kategoriseerimine.

Need tegurid mõjutavad seda, kuidas keekekasutaja konteksti *vaatleb* või jälgib. Igas suhtlussündmuses on vaadeldav kontekst erinevas ulatuses seotud inimese mentaalse kontekstiga. See ulatus sõltub inimesel:

- *kavatsustest* suhtluse alustamise juures;
- *mõtete ahelast*: mõtete, ideede, tunnete, aistingute, muljete jms voolust, mida jälgitakse teadlikult;
- *ootustest*, mis põhinevad eelnevatel kogemustel;
- *mõtisklustest*: kogemuslike mõtteprotsesside kulust (nt deduktsioon, induktsioon);
- *vajadustest, püüdlustest, motiividest, huvidest*, mis viivad tegutsemisotsuseni;
- *tingimustest ja piirangutest*, mis segavad-tõkestavad ja kontrollivad tegutsemisvalikuid;
- *meeleseisundist* (väsimus, erutus jms), tervislikust seisundist ja individuaalsetest omadustest.

Kohe järgneb jutt sellest, kuidas kohaneda vestluspartneri mentaalse kontekstiga.

Need on asjad, mille üle varasema haridusega keeleõpetajad ei ole harjunud mõtisklema, kuid millele tuleb mõelda nii keelteploki ainekavu koostades kui ka õpivara kirjutades ja õpetades. Lisame, et igasugune suhtlus on kultuuriomane, kultuurikeskkonnas omandatav aga põimub isikuomadustega ja väljendub teatud piirini isikupäraselt – isikupära ongi normist erinemine, seejuures on norm aga kultuuri- ja olukohane. Nõnda on üsna ilmne, et Eesti mitmekeelne ja mitmekultuuriline suhtlusruum nõuab asjakohast diskussiooni. Liiasi on mõistete ja seoste kategoriseerimine keeleomane, teisisõnu, iga keel jagab mõtte väljendamisel sarnased tähendustunnused sõnadesse eri moel ja iga grammatika seostab need eri viisil, eesti kooli emakeeleõpetajal on aga klassis juba suur hulk muu emakeelega õpilasi.

Lugemisoskus

Siinkohal tasub võtta veel ühe näitena kõneks lugemisoskuse. Seda osaoskust abstraherib raamdokument mitmelt tahult. Tuuakse esile, et lugemine võib olla üldise suunitlusega, hõlmata teabe saamist ja teatmeteoste kasutamise eesmäärke, juhiste lugemist ja järgimist või ajaviitesoovi (mis ei ole muidugi kaugelt ammendav loend). Samas rõhutatakse, et igal neist näiteks toodud juhtudest võib lugemise ette võtta asja olemuse mõistmiseks, kindla teabe saamiseks, täpse arusaamise nimel või vihjete leidmiseks kindla teema jätkamise juures. Oskustasemetel näidisskaalad on koostatud lugemise järgmiste tahkude või toimingute kohta:

- üldine lugemisoskus
- kirjavahetuse lugemine
- eesmärgipärane lugemine
- lugemine info hankimiseks ja arutlemiseks
- juhiste lugemine.

Näide üldise lugemisoskuse tasemeskaala ülaotsast:

C2	<p><i>Mõistab ja oskab kriitiliselt tõlgendada pea igat laadi kirjallike tekste, k.a abstraktseid, keeruka ülesehitusega või tugevasti argikeelsed ilukirjandus- ja muud tekstid.</i></p> <p><i>Mõistab suuremat osa pikki ja keerukaid tekste, osates näha väga peeni stiilivarjundeid ning eritleda selgesõnalisi ja varjatud tähendusi.</i></p>
----	--

C1	<i>Mõistab üksikasjalikult pikki ja keerukaid tekste olenemata sellest, kas need kuuluvad tema asjatundmuse valdkonda või mitte, kui vaid on võimalik raskeid kohti üle lugeda.</i>
B2	<i>Loeb suuresti iseseisvalt, kohandades lugemise viisi ja kiirust sõltuvalt tekstist ja lugemise eesmärgist ning kasutades sobivaid abimaterjale. Tal on suur aktiivne lugemissõnavara, kuid raskusi võib olla haruldaste idioomide mõistmisega.</i>

Kui jätta kõrvale asjaolu, et emakeele tekste me ilmselt kuigi tihti sõnastikuga ei loe, on kohe esimesel pilgul ilmne, et (1) keeleoskuse keskmisest tasemest kõrgemaid eesmärke oleks põhikoolis raske seada ja et (2) lugemisoskuse arendamisel on vaja mitme kooliaine sihiseadeid.

Eesmärgipärase lugemise oskus ei erinegi raamdokumendi koostajate arvates keeleoskuse keskmisel ja kõrgemal tasemel (C2 ja C1 taseme kirjeldus on sama mis B2 taseme oma:

Suudab kiiresti hõlmata pikki ja keerukaid tekste, keskendudes asjakohastele detailidele.

Tabab kiiresti laia erialast teemaringi käsitlevate uudiste, artiklite, ülevaadete sisu ja asjakohasuse ning oskab otsustada, kas tasub süveneda.

Info hankimise eesmärgi juures nähakse aga tasemeid teisiti, võrdustades C2- ja C1-taseme ning jagades B2 taseme omakorda kaheks. Tundub, et just B2 alumine osa on see, mida põhikooli kolmemehhe või isegi hea, kuid verbaalselt vähem andeka õpilase puhul oodata saab:

C1	<i>Mõistab üksikasjalikult suuremat osa pikki keerukaid tekste, mis tulevad ette avalikus, töö- ja hariduselus; tabab pisimaidki detaile, k.a hoiakud ning arvamuste sõnastamata nüansid.</i>
B2	<i>Suudab hankida infot, mõtteid ja arvamusi oma asjatundmuse vägagi spetsiifilistest allikatest.</i> <i>Mõistab erialartikleid ka väljapool oma asjatundmust, kui on võimalik oma terminitõlgenduste kinnituseks kasutada sõnaraamatut.</i> <i>Mõistab kaasaegseid probleemartikleid ja ülevaateid, kus autorid väljendavad lahknevaid hoiakuid ja eriarvamusi.</i>

Juhiste lugemise kõrgemate oskustasemetete kirjeldus väärrib järelemõtlemist sellest aspektist, missuguste kooliainega tagatakse asjakohane tulemus:

C1	<i>Mõistab üksikasjalikult pikki keerukaid kasutusjuhendeid ja tegevusjuhiseid uue masinaga töötamiseks, kas need on tema asjatundmusega seotud või mitte, kui vaid on võimalik raskeid osi üle lugeda.</i>
B2	<i>Mõistab pikki ja keerukaid oma asjatundmusega seotud juhiseid, k.a tingimuste ja hoiatuste üksikasjad, kui vaid on võimalik raskeid kohti üle lugeda.</i>

Emakeeleõpetaja mureks jääb ikkagi kriitilise lugemise areng tervikuna, tekstiliikide teadvustamine ja kompositsiooniskeemide kasutamine ning lugemiseesmärgile vastavate oskusteadlik arendamine. Vahest on ilus lõpetada näited ühe tabeliga, mille sisu on tekstiga töötamise oskus:

C2	<i>Oskab resümeerida eri allikate teavet ja sidusa tekstina sõnastada neis esitatud põhjendusi ja arutlusi.</i>
C1	<i>Oskab teha kokkuvõtteid pikkadest keerukatest tekstidest.</i>
B2	<i>Oskab resümeerida ja kommenteerida nii tarbe- kui loovtekste, arutledes erinevate seisukohtade ja peamiste teemade üle.</i> <i>Oskab resümeerida uudiseid, intervjuusid ja dokumentaalsaateid, mis sisaldavad arvamusi, põhjendusi ja mõttevahetust.</i> <i>Oskab kokku võtta filmide ja näidendite sisu ja sündmustikku.</i>
B1	<i>Oskab kokku panna eri allikatest pärineva info ja teha sellest teistele kokkuvõtte. Oskab lühikesi lihtsas keeles tekste oma sõnadega kirja panna, kasutades originaalteksti sõnu ja järgides selle kulgu.</i>
A2	<i>Oskab oma keelepädevuse ja -kogemuse piires leida ja kasutada lühemate tekstide võtmesõnu ja -fraase või lühikesi lauseid.</i> <i>Oskab ümber kirjutada lühemaid selge käekirjaga kirjutatud või trükitexte.</i>
A1	<i>Oskab ümber kirjutada üksiksõnu ja lühemaid trükitexte.</i>

Kas pole just siin tabelis toredasti kirjas see, kuidas väikelaps emakeeles omaenda ja lähedaste nimedest alustades jõuab kunagi selleni, et kirjutada sidusat teksti, mis arvestab korruga mitmest ja ehk mitmes keeleski allikast pärit teavet ja toetab sellele põhjendatud arutlusi, millest sõltub näiteks tema kodumaa sotsiaalsfääri tulevik või Eesti osalus maailmaruumi uurimises. Mõelgem siis koos, mis ja millal.

Kuivõrd Euroopa keeleõppe raamdokumendi üheksas peatükis on ainuüksi tabeleid üle poolesaja, siis on selge, et keeleoskuse tahkude pikem emakeeleõpetajale suunatud analüüs ajakirjaloosse ei mahu.

Jääb loota, et emakeeleinimesed leiavad aja seda raamatut kas või diagonaalis lugeda. Raamat aitab keelteoskuse olemusele ja keeleõppe klassitöö kaugematele eesmärkidele sügavuti kaasa mõelda ning pakub nõnda ehk leidmisrõõmu omade sihiseadete avardamiseks. Eks olegi loovusest saadav rõõm meist igaühe töörõõmu tähtsaid allikaid ja osi, mis nakatab ka noori.

Häda sõrmede pärast

Asta Õim

Eesti kirjandusmuuseumi vanemteadur

Natuke üldist

Anatoomiliselt on inimese käel viis sõrme. Kõik näib lihtne. Ent niipea, kui hakkame sõrmi nimetama, selgub, et see polegi nii lihtne. Teeme peo lahti ja loeme: (1) põial, (2) esimene sõrm e esisõrm, (3) keskmine sõrm e kesksõrm, (4) nimetu sõrm, (5) väike sõrm e väikesõrm e pisisõrm. Need on sõrmede kirjakeelsed nimetused. Nagu juba märkasite, esineb sõna *sõrm* vaid nelja sõrme nimetuses, põialt sõrmeks ei nimetata ja sõrmede lugemisel on järjekorranumbri (*esimene, esi-*) ära teeninud üksnes esimene sõrm: keskmist sõrme ei nimetata teiseks, nimetut sõrme kolmandaks ega väikesõrme neljandaks sõrmeks. Mõnikord on aga nii, et olenevalt sõrmede hõivatuses mingis tegevuses loetakse põialt esimeseks sõrmeks, esimest sõrme teiseks, keskmist sõrme kolmandaks jne. Nii on see näiteks klaverimängu puhul. Viiulimängus põialt otseselt ei kasutata ja sõrmede lugemine algab esisõrmest. Ühesõnaga: tülitekitajaks on põial. Ka saksa keeles on põidlal oma nimetus, mis ei sisalda sõna *sõrm* – *der Daumen*, vene keeles seevastu on põial ikka sõrm – *большой палец* ‘suur sõrm’.

Sõrmed murdeis. Sõrmede kujundlikud nimetused

Kirjakeelsete sõrmenimetuste kõrval on eesti keeles aja jooksul kasutusel olnud hulganisti piltlikke rahvakeelseid sõrmenimetusi, millest mõned on hästi teada ka tänapäeval. Enamasti on rahvakeelsed nimetused rajatud sellele, millist funktsiooni sõrm inimkäe talituses täidab, mis on tema otstarve või milline ta teiste sõrmede seas paistab. Vaatame alates põidlast, milliseid nimetusi leidub Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasis¹.

Põidla kõige levinum nimi on *täitapper* (~ *täitapja, täitapp, täikurik, täiträäs*); kõige jämedamat sõrme on nimetatud ka: *tummitots*,

tortoomas (torba ‘torp, torbik’). Kuna sõrmede lugemist alustatakse tavaliselt pöidlast, mida nimetatakse esimesena, siis ka *essik* (~ *essike*, *esselnik*).

Esisõrm on kõige olulisem sõrm. Inimese käelises tegevuses täidab see näpp mitmesuguseid ülesandeid ning setõttu on tal ka rohkesti nimetusi: *kotinõel* (~ *kotinõeluja*, *kottlipper*, *kottlapper*, *kotiora*), *pütinoolija* (*potinoolija*, *potinool*, *potinilp*, *potinobi*, *potilakkuja*), *koorenoolija* (~ *koorekäpp*), *pudrukeetja* (~ *pudrulipper*), *soolamaitsja*, *võivõtt*, *liegipots* (ilmselt sõnast *lieker* ‘püsimatu’).

Kesksõrm on kõige pikem sõrm ja seda on sageli nimetatud suurt kasvu mehe järgi: *pikk Peeter* (~ *pikkpeeter*), *pikk Villem*, (~ *pikkvillem*, *pitkvillem*), *pikk Hindrik* (~ *pikkindrek*, *pikkhindrik*), *suur Siim* (~ *suursiim*), *suurandros*, *suurtille*, *kaugtoomas*, *sigade Laur* (~ *segadelaur*), *ringmann*.

Nimetu sõrm on kõige vähem hõivatud sõrm, mis justkui ei vääricks nimegi: *nimetu Mats* (~ *nimetamats*, *nimetismats*, *nimetsmats*, *nimetssemats*, *nimetisemats*, *nimetsesõrm*, *nimetsimats*, *nimetusemats*), *mäletä mats*, *unimüts*, *kõrvatserein* ‘kõrvaline Rein’. Ometi on temalgi oma ülesanne, näiteks kanda laulatussõrmust: *sõrmusesõrm* (~ *sõrmusekandja*), *kuldsõrm* (~ *kullakandja*, *kullakrants*, *kuldvennas*, *kuldprann*). Segadusi on nimetusega *potinõel*. Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasist selgub, et nii on öeldud nimetu sõrme

kohta “Väikeses murdesõnastikus” tähendab see aga nimetissõrme, mille all mõeldakse seal esisõrme.

Väikese sõrme nimetamise aluseks on tema väiksus võrreldes teiste sõrmedega: *tilluksõrm* (~ *tsillisõrm*), *tibakene sõrm*, *väike Ats* (~ *väikeats*), *lühike Ants*, *pisiant*, *väike Hants* (~ *väikehants*), *pisike Peeter*, *pisike Lilli*, *veikene Hindrik*, *pisukene Tiit*, *pisikemats*, *väikemats*, *piimapeeter*, *veikevästrik*. Sageli rõhutatakse väiksust vähendusliidete või -sõnadega: *väikeantsake*, *sillunakri tiirukõne*, *kleidakõnõ*, *lillitibi*, *kullitibi*, *lillavikeriviira*.

Eespool toodud sõrmenimetuste puhul hakkab silma see, et erinevate sõrmede kohta on kasutatud samu nimesid: *Peeter*, *Hindrik* (esisõrm ja väikesõrm), *Mats* (nimetu sõrm ja väikesõrm). See ei sega arusaamist, kuna täiendsõnaga juhatatakse kätte, millise sõrmega on tegemist (vrd *pikk Hindrik* ja *väikene Hindrik* jm).

Sõrmed kirjakeeles. Mis on mis?

Tuleme kirjakeelsete sõrmenimetuste juurde. Tülikaks sõrmeks on *nimetu sõrm* ehk *nimeta mats*, mis on ajapikku teisenud kas *nimetamise sõrmeks* või *nimetissõrmeks*. Kuna nimetul ja nimetamisel ei ole mingit sisulist seost, nihkus nimetus omakorda sobivamale, esimesele sõrmele. Tõepoolest, kui midagi nimetad ja sellele näpuga näitad, siis võtad appi eeskätt ikka esimese sõrme. Johannes Voldemar Veski tegi omal ajal ettepaneku nimetada see sõrm osutissõrmeks. Segadus ja möödarääkimine paisus suureks juba läinud sajandi esimesel poolel ning 1959. aastal otsustati esisõrm normida *nimetissõrmeks*. Sellega siiski selgust majja ei saadud. 1977. aastal võttis Henn Saari oma raadiosaates “Keelminutid” sõrmede teema uuesti üles ning seadis esisõrme nimetuse *nimetissõrm* kahtluse alla. Ta kirjutab, et nimetissõrm “pole kahjuks ikka päris ühemõtteline ega saagi selleks.”² Sestsaadik on möödas pea ühe inmpõlve jagu aega, ent endiselt pole asjas täit selgust. „Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006” *sõrm*-artikkel võtab kokku Henn Saari seisukohad (ülevaatlikkuse huvides on artiklis esitatud piltlikud sõrmenimetused kõrvale jäetud):

pöial, esisõrm = esimene sõrm = osutissõrm (*arusaamatuse tõttu ka nimetissõrm*; teine sõrm MED), kesksõrm = keskmine sõrm (kolmas sõrm MED), nimetu sõrm (*moondunult ka nimetis-* = nimetsisõrm; neljas sõrm MED), väikesõrm = väike sõrm = pisisõrm (viies sõrm MED).

Seega loetakse nimetissõrme arusaamatuseks. Artiklis *nimetissõrm* on kirjas, et see on põidlale järgnev sõrm ja *kotinõela*-artiklis on seletusena esitatud: NALJ *nimetissõrm*. Lugejal tekib õigustatud küsimus, kas nimetissõrm on esisõrme nimetusena kirjakeeles aktsepteeritav või mitte? Nagu ÕSi sõnaartiklist näeme, ei ole põidlale meditsiinilist nimetust antud. Või tuleb sellest aru saada nii, et nimetus puudub sootuks. Või et põialt nimetatakse ka meditsiinis põidlaks ja mitte esimeseks sõrmeks?

Silma hakkab ka kahesugune sõrmede üleslugemine: sõltuvalt sellest, kas tegemist on oskus- või tavakeele tarvitusega, alustatakse lugemist kord põidlast, kord mitte. Nii tekib asjatu segadus: tavainimesele esimene sõrm on meditsiiniliselt teine jne. Segadus ei ole võrreldav sama asja kahe nimetusega, millest üks on termin ja teine kuulub tavakeelde, nagu näiteks *ussiripikupõletik* ja *pimesoolepõletik*. Tavainimene ei pruugi teada, mis on *ussiripik* ning see välistab ka võimaluse, et ta mõistab seda mingi teise organina.

Kuidas peaks sõrmede puhul toimima? Eesmärk on ju sama – üks-teisest õigesti aru saada. Oleks väga kurb, kui haige teise sõrme asemel amputeeritaks koguni eluliselt kõige tähtsam, esimene sõrm üksnes seetõttu, et arst räägib terminites ja patsient igapäevakeeles. Eesti kirjakeele seletavas sõnaraamatus on järgitud rahvatraditsiooni ning artiklis *sõrm* loetletakse: *esimene, keskmine, nimetu, väike sõrm*.

Murdekeelsete ja/või piltlike sõrmenimetuste mõistmisel ei teki segadust nende tekstide puhul, mille on kirja pannud murdekoguja, kes ei ole väga teadlik kirjakeele taotlustest. Ta toetub traditsioonilisele arusaamale maailma asjadest ja seega ei eksi – sõrmede loetlemine algab põidlast, aga põialt ennast sõrmeks ei nimetata: *Öhöl käel oo ikke viis sõrme. Sõrmetel oo nimed koa. Põiäl oo täitapp, esimene oo suursõrm, siis oo segadelaur, potinõel, pisikepeeter* (Martna, Haeska). Kui aga murret kogub inimene, kes lähtub teaduslikust arusaamast maailma asjades ja on hästi kursis kirjakeeles toimuvaga, siis ei looda ta enam lugejale, kes saab loomuldasa aru, et inimesel on põial ja neli sõrme, ning peab tingimata vajalikuks täpsustada, millise sõrmega on tegemist. Sõrmede loendamist võib ta alustada traditsiooniliselt: *nimetsemats* 'kolmas sõrm, enne väikest sõrme' või teaduslikult (põial on järjestuses esimene sõrm): *nimetsimats* 'neljas sõrm, eelneb väikesele sõrmele'.

Lõpetuseks ja kokkuvõtteks

Eestlaste kognitiivse arusaama järgi on käelaba viieks haruks põial ja sõrmed. Kollektiivsel kogemusel põhinev naiivne maailmapilt ei pruugi ühtida teaduslikuga. Me ütleme, et *päike tõuseb* ja *päike läheb looja*, kuigi teame samas väga hästi, et päike ei liigu – tiirleb ja pöörleb hoopis maakera.

Mis puutub *nimetissõrme* ümber toimuvasse segadusse, siis on see ilmekas näide, kuidas loomuliku keele, sh (ümber)nimetamise suunamine ei pruugi kanda sugugi häid vilju.

¹ Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas. <http://www.folklore.ee/justkui/>.

² H. Saari, Keelehääling. Eesti Raadio „Keeleminutid” 1975–1999. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 84–87.

Keelenõuanne

Kuidas kirjutada selget tarbeteksti

Reet Kasik

Tartu ülikooli dotsent

On raske esitada nõuandeid, mis kehtiksid mis tahes teksti jaoks. Teksti omadused sõltuvad nii suhtluseesmärgist, tekstiliigist kui ka autori stiilist. Peamiste keelekasutusvaldkondade järgi eristatakse argikeelt, ilukirjanduskeelt ja tarbekeelt.

Argikeelt kasutatakse erasuhtluses ja keelevahendite valik oleneb konkreetsest suhtluspartnerist, ilukirjandus ja tarbetekstid on mõeldud suurele auditooriumile. Ilukirjanduses väljendatakse elamusi, kujutlusi, meeleolusid, mõjutatakse eelkõige esteetiliselt. Tarbeteksti eesmärk on anda lugejale või kuulajale edasi mingi asja sisu. Kirjanik suhtub ainesse subjektiivselt ja väljendusviis võib olla peaaegu piiramatute võimalustega. Sõnakunsti vahendiks on just keel, mistõttu kirjaniku elukäsitlus ja maailmapilt ilmnevad tema keelekasutuses.

Aga mida kaugemal on pakutav info sõnakunstist, seda olulisem on arvesse võtta keele tavapäraseid norme. Liigne kõrvalekaldumine tavapärasest keelekasutusest tõmbab lugeja tähelepanu asja sisult kõrvale, sunnib teda jagama oma tähelepanu teksti sisu ja vormi vahel ja see raskendab info vastuvõtmist. Igasugune kõrvalekaldumine normist suurendab võimalusi teksti valesti mõistmiseks. Just selgus ja veatu ning täpne keelekasutus on hea tarbeteksti tunnused.

Tarbeteksti omadused

Tarbeteksti omadusi kirjeldades on siin silmas peetud eeskätt ametlikku ja teaduslikku keelekasutust, mille eesmärk on informeerimine. Selle stiili olulisemaid tunnuseid on, et kirjutaja suhtub ainesse objektiivselt, keel on ühemõtteline ja asjalik, tähelepanekud ja järeldused on üldistatavad, kõiki asjaolusid arvesse võtavad ja faktidest ühemõtteliselt järeldatavad, teksti ülesehitus on loogiline, kirjutaja isikupära on tavaliselt vähe märgatav. Kasutatakse ainult kõigile ühtviisi arusaadavaid, täpse sisuga, neutraalse värvinguga sõnu ja väljendeid. Sellises stiilis kirjutatakse uudised, ülevaated, protokollid, ametikirjad jm dokumendid, teaduslikud artiklid ja monograafiad, ülikooli uurimistööd.

Hea tarbestiil on selge, tihe ja konkreetne. Vastavalt esituse segasus, laialivalgusus ja üldsõnalisus on tarbestiili suurimad puudused. Kuigi selgus, tihedus ja konkreetlus on stiili erinevad tunnused, on nad tavaliselt omavahel seotud ja tulemust peetakse teksti loetavuseks ning arusaadavuseks. Loetavuse all mõeldakse eeskätt väljenduse lihtsust, kergesti omandatavust, seega teksti struktuuriomadusi ja sõnavalikut. Mõistetavus seostub teema selgestegemisega, sobivate näidete valikuga, sõnavara konkreetseusega, aga sõltub ka lugeja teadmistest ja arusaamisvõimest.

Oluline on, et teema käsitusviis oleks **loogiline ja järjekindel**. See võib olla näiteks

- kirjeldav ja seletav, kui teemaks oleva nähtuse olemus avatakse lugejale, vaadeldes seda eri aspektidest;
- hindav ja kritiseeriv, kui analüüsitakse teemaks oleva nähtuse väärtust ja kvaliteeti;
- võrdlev ja vastandav, kui kõrvutatakse nähtusi või probleeme, tuues esile nende sarnasusi ja erinevusi;
- suhetele ja seostele keskenduv, kui teemaks olevat nähtust vaadeldakse terviku osana, tuuakse välja seosed terviku, tausta või teiste nähtustega;
- suhtumist väljendav, kui võetakse seisukoht teemaks oleva nähtuse poolt või vastu ja esitatakse põhjendused.

Materjali järjestamisel tuleb esmajoones arvestada, et kõige tähtsam lugejale kergesti silma hakkaks. Tähtsaim paigutatakse tavaliselt teksti algusse või lõppu. Kui lugeja jaoks on oluline nähtuse kirjeldamine ja selgitamine, siis paigutatakse järeldus, tulemus või kokkuvõtte teksti lõppu. Kui lugeja jaoks on oluline eeskätt tulemus, siis paigutatakse see

teksti algusse kommentaaride, selgituste ja põhjenduste ette. Sõnastuse järgi peab olema võimalik olulist ja vähem olulist eristada. Kõik tekstis käsitletavat seigad tuleb esitada loogilises järjekorras üksteise järel, mitte segiläbi. See tähendab, et teksti struktuur (teemade ja alateemade esitamise viis ja järjekord) peab olema läbipaistev ja põhjendatud. Tarbetekstis kasutatakse materjali esitamisel mitmeid teksti loogilisust ja terviklikkust loovaid info järjestamise viise,¹ näiteks

- ajaline ehk kronoloogiline järjestus (enne – nüüd – tulevikus);
- ruumiline (kohast lähtuv) liigendus (meil – mujal, lähedal – kaugel, esiplaanil – tagaplaanil);
- loeteluliigendus (olulisest vähem oluliseni, üldisest üksikuni, üksikust üldiseni);
- temaatiline liigendus (teemat vaadeldakse osade kaupa või eri aspektidest);
- tuntusliigendus (tuttavast tundmatuni, lihtsast keerulisemani);
- võrdlev liigendus (kahe nähtuse süsteemne võrdlemine punkt-punktilt);
- seostav liigendus (põhjus – tagajärg, nähtus – põhjus);
- probleemikeskne liigendus (küsimus – vastus, probleem – lahendus, õige – väär).

Selge tekst on terviklik nii sisu, ülesehituse kui ka keelekasutuse poolest. Tekst võib jääda lugemisel ebaselgeks mitmel põhjusel.

- Lugeja võib mõista teksti puudulikult seetõttu, et selles on rohkesti talle arusaamatuid sõnu. Mõttetervik jääb sel juhul auklikuks ja lugeja ei suuda näiteks refereerida loetu sisu.
- Teksti laused võivad olla oma ehituselt nii keerulised, et lugeja peab kohatult palju vaeva nägema neist arusaamiseks. Kui palju arusaamise jaoks olulist infot on kõrvallausetes, lauselühendites ja täiendites, siis on raske taibata kogu lause tervikmõtet.
- Mõistmist raskendab, kui sõna, lause või fraas on mitmetähenduslik. Kui infot on lauses liiga palju, võib tekstiosade vahel tekkida väärseoseid. Lugeja ei märkagi ise alati, et ta on loetust aru saanud teistmoodi, kui kirjutaja on mõelnud. Kui lugeja märkab, et tõlgendusvõimalusi on mitu, siis peab ta nägema ülemäärast vaeva või otsustama tekstiseoste ja oma taustateadmiste põhjal, mida kirjutaja on mõelnud.

¹ Tarbeteksti kavandamis- ja liigendamisviisidest on põhjalikumalt juttu S. Hirsjärvi, P. Remese ja P. Sajavaara raamatus „Uuri ja kirjuta”. Tallinn: Medicina, 2005.

Omasõnad on lugejale üldjuhul mõistetavamad kui võõrsõnad. Ei ole siis mingit põhjust eelistada võõrsõnu. Kõik sellised võõrsõnad, millel on hästi tuntud ja täpsed eestikeelsed vasted, on tarbetud. *Loomaarst* on parem kui *veterinaar*, *halvatus* parem kui *paralüüs*, *juhendamise* parem kui *instrueerimine*, *laen* parem kui *krediit*, *algatus* parem kui *initsiatiiv*, *mõjus* või *tõhus* parem kui *efektiivne*, *tegur* parem kui *faktor*, *juhend* parem kui *instruktsioon*, *võistlus* parem kui *konkurss* jne.

Selge tekst on **lihtsa ja loogilise lauseehitusega**.² Liiga pikk lause on sageli keerulise ehitusega, sellest ei sünni mõttetervikut ja teksti sisu jääb ähmaseks. Loetavusuuringud on osutanud, et lugeja ei võta teksti vastu mitte sõnahaaval, vaid mitmest sõnast koosnevate fraaside, mõt-tejuppide kaupa. Nende pikkuse määrab inimese operatiivmälu maht. Enne kui mõte siirdub püsimalle (säilitavasse mällu), võtab selle vastu operatiivmälu, kuhu mahub korraga viis kuni kaheksa sõna, sõltuvalt sõnade pikkusest ja keerukusest. Kui sellest sõnahulgast ei sünni mõt-tetervikut, siis on tekstist raske aru saada: fraasi algus läheb meelest ära, enne kui fraas lõpeb ja mõte selgub.

Mõtte selgusele on ohtlikud liiga pikad nimisõnafraasid paljude üksteist hõlmavate eestäienditega, millest pole võimalik aru saada enne fraasi põhjaks oleva nimisõnani jõudmist. Vabas loomulikus tekstis tavaliselt ei kasutata kaht kesksõnalist täiendit ühes fraasis (nt *panga võimaldatud laenu eest makstav protsent*). Vrd

HALB

Tegemist on *erinevatele firma kaastöö-partnerite nimekirjas olevatele meie tooteid tarbivatele klientidele kohanda-tava firma tegevust tutvustava* reklaam-tekstiga.

N linnas *registreeritud AS Liha ja Luu nimelise töandja N linnas paikneva lihatöötlemisettevõtte lõiketsehhi juures oleva külmutuskambri töötingimustes* on töökaitseseadusega ettenähtud val-gustusseadmete osas puudusi.

PAREM

Tegemist on firma tegevust tutvus-tava reklaamtekstiga, mis on mõel-dud meie koostööpartneritele ja mida on võimalik kohandada meie tooteid tarbivate klientide vajadus-tega.

Kontrollides AS-ile Liha ja Luu kuu-luvat N linna lihatöötlemisettevõtet leiti, et lõiketsehhi külmutuskambri valgustusseadmed ei vastanud nõue-tele.

Keeruline on mõista liitlauset, kus osalused üksteist katkestavad või pealause ees on mitu eri astme kõrvallauset. Vrd

HALB

Selline olukord, kus puhastusfirma, kes peaks prügikaste regulaarselt tühjendama, saadab autod kohale, millal talle sobib, ei rahulda.

Siit järeldeb, et kui meetodikat, mis tundub loogiline, sest seda on varemgi kasutatud, ei kontrollita katseliselt, võivad ka lahendused, mis iseenesest on õiged ega peaks küsimusi tekitama, kahtluse alla sattuda.

Kuna laenusaja on esitanud põhjenduse tagasimakse pikendamiseks, palunud pikendusaega viis aastat ja teiselt poolt on väga täpselt sooritanud varasemad tagasimaksed tähtajaliselt, komisjon oma otsusega annab teada, et ei ole takistust nõustuda laenusaja avaldusega.

PAREM

Prügivedu on halvasti korraldatud. Prügikaste tuleb tühjendada regulaarselt ~ korrapäraselt, mitte siis, kui puhastusfirmale sobib.

Meetodika näib loogiline ja seda on varemgi kasutatud. Sellegipoolest tuleb seda katseliselt kontrollida, muidu võivad kahtluse alla sattuda ka lahendused, mis iseenesest on õiged ega peaks kahtlusi tekitama.

Laenusaja on palunud pikendada tagasimakse tähtaega viie aasta võrra ja esitanud ka põhjenduse. Kuna ta on teinud varasemad tagasimaksedõigel ajal ~ ette nähtud ajal, otsustab komisjon laenusaja avalduse rahuldada.

Lause mõistmine nõuab liiga palju mõttetööd ka siis, kui mõttetervik kujuneb valede piirides. Väärseosed tekivad sellest, et lauses on mitu samas vormis, aga eri fraasidesse kuuluvat sõna. Vrd

HALB

Autojuht oli sõitnud *vastu kõrvalisi isikuid* hoiatavat katsepolügoonile viivale teele ajutiselt asetatud keelumärki.

Kui hoonete hind on kooskõlas põllumajandusreformi seadusega kindlaks määratud enne käesoleva seaduse jõustumist, siis müüakse hooned reformikomisjoni poolt kinnitatud hinnaga.

PAREM

Autojuht oli sõitnud vastu ajutist keelumärki, mis oli paigutatud katsepolügooni teele kõrvaliste isikute hoiatamiseks.

Kui hoonete hind on põllumajandusreformi seaduse kohaselt kindlaks määratud enne käesoleva seaduse jõustumist, siis müüb reformikomisjon hooned kinnitatud hinnaga.

Teksti loetavust raskendab **nominaalstiil**, mille tunnuseks on, et kogu sisuliselt oluline info püütakse edasi anda nimisõnadega. Et aga lauset ei saa täiesti ilma pöördelise verbivormita moodustada, valitakse öeldiseks mõni võimalikult üldise tähendusega (sisutühi) verb, et ei tekiks kiusatust seda omakorda nominaliseerida. Vrd

HALB

tegeleb andmete korrastamisega
teostatakse maantee katmist asfaldiga
viidi läbi juhtimise ümberkorraldamine
sooritati üleviimine

PAREM

korrastab andmeid
maantee kaetakse asfaldiga
juhtimine korraldati ümber
viidi üle

Nominalisatsiooniga kaasnevad sageli pikad, paljude eestäienditega nimisõnafraasid, mida operatiivmälu maht ei võimalda korraga meelde jätta. Täiendi(te) ühemõtteliseks seostamiseks kindla nimisõnaga peab laiend paiknema oma põhja vahetus läheduses, et ei tekiks vääraseid ja võimalusi teksti valesti mõista. Pikkade täiendifraaside korral jääb osa täiendeid paratamatult põhjast kaugele. Vrd

HALB

Lisaks heakorratoetusest keeldumisele valmistab PRIA ette ka karjatamiskõlbmatu maa eest mullu toetust saanud talunikelt toetuste *tagasinõudmist*.

Üksikisikutega seoses tuleks pöörata tähelepanu tasakaalustavatele meetmetele üksikisiku oma elukäigu järskude pöörete või kriiside poolt põhjustatud töövõime *alanemise minimeerimisel*.

PAREM

PRIA on keeldunud andmast heakorratoetust ja valmistab ette ka nende toetuste tagasinõudmist, mida talunikud mullu karjatamiskõlbmatu maa eest said ~ ja asub tagasi nõudma ka neid toetusi, mida talunikud said karjatamiskõlbliku maa eest mõõdunud aastal.

Tuleks aidata ka niisuguseid inimesi, kelle töövõime on vähenenud oma elukäigu järskude pöörete või kriiside tõttu ~ kelle töövõimet on vähendanud elukäigu järsud pöörded või kriisid.

Kirjutamise eesmärk on edastada sõnumit. Kõik, mis kirjutatakse, kirjutatakse lugejale. Seepärast tuleb lugejat arvestada. Iga autor eeldab, et tema teksti loetakse, mõistetakse ning omandatakse. Viimane tähendab, et tekst jääks meelde ja tekitaks lugejas mingi reaktsiooni. Lugejat austav autor püüab oma teksti muuta hõlpsasti loetavaks.

¹ S. Hirsjärvi, P. Remes, P. Sajavaara, Uuri ja kirjuta. Tallinn: Medicina, 2005.

² M. Erelt, Lause õigekeelsus. Tallinn, 2006.

Sõnamoodustusabi

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi teadur

Nime-, tsitaatsõna- ja lühendituletised

Kas *Jamaica'lane*, *jamaica'lane* või *jamaicalane*?

Tuletised, mis on saadud isiku-, koha- vm nimest, kirjutatakse väikese algustähega, nt *Eestimaa* > *eestimaine*, *Mitsubishi* > *mitsubishilik*, *Mitšurin* > *mitšurinlane*, *München* > *münchenlane*, *Vändra* > *vändralane*, *Treffner* > *treffnerist*; *Euroopa* > *euroopastuma*, *Internet* > *internetistama*.

Tuletistes säilitatakse tuletusaluse nime algupärane kuju: *Thatcher* > *thatcherism* (mitte *tätšerism*), *Chopin* > *chopiniaana*, *Goethe* > *goethelik*, *Napoleon* > *napoleonlik*, *Newton* > *newtonlus*, *Rembrandt* > *rembrandtlik*, *Cluny* > *clunylane* (Cluny kloostri), *Guatemala* > *guatemalalane*, *Honduras* > *honduraslane*, *Jamaica* > *jamaicalane*, *Kraków* > *krakówlane*, *Milano* > *milanolane*, *Myanmar* > *myanmarlane*, *Nicaragua* > *nicaragualane*, *Paraguay* > *paraguaylane*, *Uruguay* > *uruguaylane*, *Wales* > *waleslane*.

Nime ja liite piiril tekkinud kaashäälikuühend kirjutatakse reeglikohaselt, st iga häälik ühe tähega: *Tallin*(n → Ø) + *-lane* > *tallinlane*, *Marss* > *marslane*. See ei kehti nime lõpu- ja liite algushäälikust tekkinud topelkaashääliku kohta: *Iisrael* + *-lane* > *iisraellane*, *Nepal* > *nepallane*, *Portugal* > *portugallane*.

Ülakoma lisatakse nime ja liite piirile siis, kui nime lõpposa kirjapilt ja hääldus on tugevasti erinevad: *Gaulle* [gool] > *gaulle'ism*, *Molière* [moljeer] > *molière'ist*, *Shakespeare* [šeikspiir] > *shakespeare'lik*, *Voltaire* [voltäär] > *voltaire'lik*, *Alsace* [alzass] > *alsace'lane*, *Marseille* [marssei] > *marseille'lane*, *Melbourne* [melbö(r)n] > *melbourne'lane*, *Yorkshire* [joo(r)kšir] > *yorkshire'lane*. Eriti käib see kirjapildis täishäälikuga, aga häälduses kaashäälikuga (või vastupidi) lõppevate nimede kohta.

Kui nimi lõpeb vokaalühendiga, mis hääldub ühe vokaalina, või konsonantühendiga, mis hääldub ühe konsonandina, ei pea ülakoma panema, nt *Barbie* [barbi] > *barbielik*, *Chardonnay* [šardonne(e)] > *chardonnaylik*; *Strasbourg* [strasbuur] > *strasbourglane*.

Nimetuletised jäävad samasse kirja mis muugi tekst (siinses kirjutises on näited kursiivis), nt: Viimases raundis võitsid chicagolased lasvegaslasi 2 : 0.

Kas lõuna-eestlane või lõunaeestlane?

Tuletised, mis on saadud sidekriipsu sisaldavatest nimedest, kirjutatakse ilma sidekriipsuta, nt *Baden-Baden* > *badenbadenlane*, *Lõuna-Eesti* > *lõunaeestlane*, *Lõuna-Aafrika* > *lõunaaafriklane* (või loetavussidekriipsuga: *lõuna-aafriklane*), *Kodu-Eesti ja Välis-Eesti* > *kodueestlane* ja *väliseestlane*, *Põhja-Itaalia* > *põhjaitaaliaalik*, *Põhja-Tallinn* > *põhjatatallinnlane*, *Taga-Karpaatia* > *tagakarpaatlane*, *Vana-Kreeka* > *vanakreeklane*, *Toulouse-Lautrec* > *toulouselautreclik*, *Tiit-Rein* > *tiitreinulik*, *Kaval-Ants* > *kavalantsulik*.

Sidekriipsuta kirjutatakse ka kaassõna ja nime ühendist saadud tuletisi (tõlgendatav ka kaassõnast ja nimetuletisest saadud liitsõnana): *üleameerikaline*, *ülebaltikumiline*, *üleeestiline* (või loetavussidekriipsuga: *üle-eestiline*), *üleeuroopaline*, *üleliivimaaline*, *ületallinnaline*, *ülevenemaaline*.

Mitmeosalistest nimedest saadud tuletised võib kirjutada kokku või panna loetavussidekriipsu: *Bridget Jones* > *bridgetjonesilik* ~ *bridget-jonesilik*, *da Vinci* > *davincilik* ~ *da-vincilik*, *Mona Lisa* > *monalialalik* ~ *mona-lialalik*, *Rio de Janeiro* > *riodejaneirolane* ~ *rio-de-janeirolane*, *Vaba Ungari* > *vabaungarlane* ~ *vaba-ungarlane*. ÕS 2006 on kirjutanud seesugused tuletised sidekriipsuga: *don-juanlik*, *donquijote'lus*.

Sidekriipsuga kirjutatakse nime sisaldavatest fraasidest, näiteks lisanditarindist lähtuvad tuletised: *onu Sam* > *onu-samilik*, *isa Goriot* > *isa-goriot'lik*.

Kas rakverelane või rakverlane?

Vokaallõpulistest kohanimedest saab *lane*-tuletisi teha kaht viisi. Ühel juhul liidetakse tuletusliide kuni kaashäälikuni lühenenud kohanimetüvele (see tuletusmall on vanem), teisel juhul lühendamata nimekujule. Lõpuvokaali võrra võivad lüheneda astmevahelduseta kahesilbilised

teise- ja kolmandavärtelised, samuti rohkemasilbilised tüved: *Kihn*(*u* → \emptyset) + *-lane* > *kihnlane*, *Ruhnu* > *ruhnlane*, *Alpi* > *alplane*, *Kariibi* > *kariiblane*, *Helsingi* > *helsinglane*, *Gabrovo* > *gabrovlane*, *Vanemuine* > *vanemuislane*. Uuemad ja harvemad ning mitmesilbilistest kohanimedest saadud tuletised on enamalt jaolt lühenemata alustüvega, nt *Toscana* > *toscanalane*, *Verona* > *veronalane*.

Mõnede kolme- ja enamasilbiliste kohanimede puhul liitub *-lane* nii lühenenud kui ka lühenemata tüvele: *Rakvere* > 1) *rakver*(*e* → \emptyset) + *-lane* > *rakverlane* ja 2) *rakvere* + *lane* > *rakverelane*; *haapsallane* ja *haapsalulane*, *jõgevlane* ja *jõgevalane*, *peterburlane* ja *peterburilane* (mitte *sanktpeterburglane*), *viiburlane* ja *viiburilane*, *napollane* ja *napolilane*.

Kui nimi lõpeb *la*-silbiga, leiab tüve ja *lane*-liite piiril aset ühe *la*-silbi kustumine (tõlgendatav ka *la*-silpide kattumisena): *Karjala* > *karjala* + *-lane* > *karjalane*, *Varbola* > *varbolane*.

Kas burgundialane või burgundlane?

Mitmesilbilised võõrnimed võivad liitega seostumisel lüheneda (vt ka eelmist osa). Näiteks lühenevad sageli *ia*-lõpulised nimed: *Arkaad*(*ia* → \emptyset) + *-lane* > *arkaadlane*, *Babüloon* > *babüloonlane*, *Burgundia* > *burgundlane*, samuti *ika*-lõpulised: *Aafrik*(*a* → \emptyset) + *-lane* > *aafriklane*, *Korsika* > *korsiklane*. Erandliku kujuga on häälikulistel põhjustel *austerlane* (< *Austria*) ja *estoonlane* (< *Estonia*). Lühenemata kujul käibivad nt *India* > *indialane*, *Lõuna-California* > *lõunacalifornialane*, *Virginia* > *virginialane*.

Täishäälikuga lõppev alustüvi lüheneb, kui ta lõpeb sama häälikuga, millega liide algab (tõlgendatav ka häälikute kattumisena), nt *Murphy* [möö(r)fi] > *Murph*(*y* → \emptyset) + *-ism* > *murphism*, *Bovary* > *bovarism*.

Kas moldovlane või moldaavlane?

Mõningaid kohanimesisid on lubatud kirjutada kahel kuju, nt *Colombia* ja *Kolumbia*, *Kenya* ja *Keenia*, *Moldova* ja *Moldaavia*, *Venezuela* ja *Venetsueela*. Seepärast on ka õiged mõlemad nendest saadud tuletised: *Colombia* > *colombialane* ja *Kolumbia* > *kolumblane*, *Kenya* > *kenyalane* ja *Keenia* > *keenialane*, *Moldova* > *moldovlane* ja *Moldaavia* > *moldaavlane*, *Venezuela* > *venezuelalane* ja *Venetsueela* > *venetsueellane*. (Siinsed tuletised on antud Emakeele Seltsi keeleteoim-

konna poolt soovitatud kujul. Maailma maade ja nende elanike nimetusi on hiljem pidevalt täpsustatud ja ajakohastatud ning neid saab vaadata aadressil [http://www.eki.ee/knab/.](http://www.eki.ee/knab/))

Kas *bachlik* või *bachilik*?

Pearõhust alates ühesilbiliste (omastavas kahesilbiliste) astmevahelduslike nimede puhul (lõpevad kaashäälikuga või mitmest kaashäälikust koosneva järjendiga) ei ole ranget reeglit selle kohta, kas *lik*-liitele eelnev tüvi peab olema nimetavas või omastavas. Esineb nii üht kui ka teist, nt *Bach* > *bachlik* ~ *bachilik*, *Brecht* > *brechtlik* ~ *brechtlik*, *Faust* > *faustlik* ~ *faustilik*; samuti *Hollywood* > *hollywoodlik* ~ *hollywoodilik*, *Robin Hood* > *robinhoodlik* ~ *robinhoodilik*, *Savisaar* > *savisaarlik* ~ *savisaarelik*.²

-lane liitub enamasti nimetavas käändes kohanimele, nt *Kadriorg* > *kadriorglane*, *Delaware* [delavaar] > *delaware'lane*, *New York* > *newyorklane* ~ *new-yorklane*, *Zelenogorsk* > *zelenogorsklane*. sk-lõpuliste nimede puhul võidakse hääldamise hõlbustamiseks lisada liide ka omastava tüvele, nt *Zelenogorsk* : *Zelenogorski* > *zelenogorski-lane*.

Kas *macho'lik* või *macho'lik*?

Tsitaatsõnad säilitavad tuletises oma kirjaviisi, st tsitaatsõna on teises kirjas kui liide (ja muu tekst) ning on ühendatud liitega ülakoma abil. Näiteks, kui muu tekst on püstkirjas, siis tsitaatsõna on kaldkirjas: *macho* > *macho'lik*, *performance* > *performance'likkus*. Mitmeosalisi tsitaatkeelendeid võib kirjutada ka sidekriipsuga: *new age* > *new age'lik* ~ *new-age'lik*, *ad hoc* > *ad hoc'sus* ~ *ad-hoc'sus*, *comme il faut* > *comme il faut'lik* ~ *comme-il-faut'lik*.

Kuidas moodustada tuletisi lühenditest?

Väiketähtlühendile liidetakse tuletusliide sidekriipsu abil, nt *aii* > *aii-lane*, *wifi* > *wifi-stama*. Suurtähtlühendist saadud tuletist võib kirjutada sidekriipsuga või ilma, nt *IT* > *IT-stama* (loe: ii-tee-stama) ~ *ITstama*.³ *l*-tähega algavate liidete puhul on sidekriipsuga kirjutamine selgem, nt *AEGEE* > *AEGEE-lane* (~ *AEGEElane*), *ISIC* > *ISIC-lik* (~ *ISIClik*), *KGB* > *KGB-lane* (~ *KGBlane*). Mõningaid sõnana loetavatest suurtähtlühenditest saadud tuletisi kirjutatakse ka väiketähtedega, nt

NATO > NATO-lane ~ natolane, ELO > ELO-lane ~ elolane, SS > SS-lane ~ esseslane.

Nimisõnatuletus

Kas õppejõuskond või õppejõudkond?

Üldiselt liitub *-kond* nimetava tüvele: *laud* + *-kond* > *laudkond*, *meeskond*, ainult *ne-*, *line-*, *lane*-liiteliste sõnade puhul *s*-tüvele: *naine* : *nais(e* → \emptyset) + *-kond* > *naiskond*, *tööliskond*, *haritlaskond*. Ka ja-liite puhul lisandub alustüvele *-s*: *õpetaja* + *-s* > *õpetajaskond*, *lugejaskond*. Seesuguste sõnade eeskujul on erandlikuna loodud *liikmeskond* ja *jaoskond*.

Sõnast *õppejõud* on korrapärane tuletis *õppejõudkond*, samuti on moodustuselt õiged *klientkond*, *professorkond*, *tudengkond*.

Tähele tuleb panna *kond*-tuletiste õigekirja: tüve ja liite piiril tekkivas kaashäälikuühendis kirjutatakse kõik häälikud ühe tähega: *fänn* > *fänkond*, *lipp* > *lipkond*. See reegel ei kehti, kui tüvi lõpeb *k*-ga ehk sama häälikuga, millega *kond*-liide algab: *kesk* > *keskkond*, *salkond*, *õhkkond*.

Sageli piisab raskepärase tuletise asemel tuletusaluse sõna mitmusest: vrd *tütarlapskond* ja *tütarlapsed*, *helistajaskond* ja *helistajad*.

Kas maksukohustuslane või maksukohuslane?

Tuletise aluseks on sõna *maksukohustus*, millele liidetakse *lane*-sufiks. Seega on täpsem *maksukohustuslane*, sama moodi käibemaksukohustuslane, aruandekohustuslane, raamatupidamiskohustuslane, sõjaväekohustuslane jt.

Kas eksportöör või eksportija?

Kui isikut märkiva võõrnimisõna (*eksportöör*, *importöör*, *investor*, *eksperimentaator*, *degustaator*) kõrval on eesti keeles olemas tähenduselt seotud samatüveline tegusõna (*eksportima*, *importima*, *investeerima*, *eksperimenteerima*, *degusteerima*), tasub enamasti kasutada sellest saadud ja-tegijanime (*eksportija*, *importija*, *investeerija*, *eksperimenteerija*, *degusteerija*). Kindel eelistus on sellistel omaliitelistel tuletistel nagu *masseerija* (mitte *massöör*, *massažöör* ega *massažist*), *modelleerija* ~ *modellist* ~ *mudeldaja* (mitte *modellöör* ega *mudellöör*), *realiseerija*

(mitte *realisaator*). Vahel saab mõne väga võõramaigulise tuletise asendada sobiva liitsõnaga või muutüvelise tuletisega: *piletimüüja* ehk *piletikontrolör* (mitte *piletöör*), *treeninguseade* ehk *valmendi* (mitte *trenažöör*).

Tuleb ka tähele panna, mida väljendada soovitakse. Näiteks sobivad sõnad *eksaminaator* ja *koordinaator* märkima küll seadmeid, kuid isikute puhul tuleks kasutada *ja*-tegijanime: *eksamineerija*, *koordineerija*.

Kas *pudedus* või *pudesus*?

Nimisõna moodustatakse omadussõnast sageli selle omastava vormi põhjal, mis võib lüheneda täishääliku võrra: *pude* : *puded*(*a* → Ø) + *-us* > *pudedus*, *üldis*(*e* → Ø) + *-us* > *üldisus*, samuti *suitsusus*, *garantiilisus*, *kodumaisus*, *mitmekesisus* (mitte *mitmekesidus*). *u*-tüvelise sõna omastava lõpuvokaal langeb kokku liite algusvokaaliga, toimub häälikute kattumine, nt *vali* : *valju* + *-us* > *valjus* (mitte *valjusus*). Sama juhtub *us*-tuletise moodustamisel mäarsõnast *palju*: *palju* + *-us* > *paljus*. (Lühema *paljus* kõrval on lubatud küll ka pikem *paljusus* kui tähenduselt selgem – *paljus* võib olla ka 'paljas-olek'.) Mõnel juhul rakendub *us*-liite asemel selle variant *-dus*: *kallis* : *kalli* + *-dus* > *kallidus*, *aldis* : *alti* + *-dus* > *altidus*, *haigusvaba* + *-dus* > *haigusvabadus* (mitte *haigusvabasus*).

Kas *liikmelisus* või *liikmesus*?

Nimisõnast saab nn olekusõna moodustada liitega *-sus*, nt *liige* : *liikme* + *-sus* > *liikmesus* 'liikmeks olek' (ekslikult on kasutama hakatud sõna *liikmelisus*, mis on tuletis omadussõnast *liikmeline*), *klientsus* 'kliendiks olek', *subjektsus* 'subjektiks olek'.

lus-liitega moodustatud tuletised väljendavad sotsiaalseid nähtusi, näiteks *dissidentlus* 'erimeelsete liikumine', *doonorlus* 'doonoriks olemine', *fänlus* 'kuulsuste ihalus', *hulkurlus* 'hulkuv eluviis, hulkurielu elamine', *joomarlus* 'liigjoomine sotsiaalse pahena'.

Probleemiks on olnud sõnast *autor* lähtuv tuletis. Kuna see määrib konkreetset seisundit, on siin õige liita *sus*-, mitte *lus*-liide: seega *autorsus*, mitte *autorlus*.

Kas hotellide *täitumus* või *täituvus*?

Tegusõna puhul saab liite *-us* liita ka kesksõnade ja *ma*-tegevusnime vormide tunnustele. Tuletise võimalus oleneb alusverbist.

tud-kesksõnast saadud tuletised märgivad olekut: *huvitat*(*ud* → ∅) + *-us* > *huvitatus* 'huvitatud olek' (seda saab tõlgendada ka *tus*-liitena: *huvita-* + *-tus*), *läbimõeldus* 'läbimõeldud olek', *vastandatus* 'vastandatud olek'. *tus*-tuletisi saab moodustada sihilistest tegusõnadest.

Olekut märgivad ka *ma*-tegevusnimest saadud tuletised: *hälbim*(*a* → ∅) + *-us* > *hälbimus* 'hälbinud olek' (seda saab tõlgendada ka *mus*-liitena: *hälbi-* + *-mus*). *mus*-tuletisi saab moodustada sihitutest tegusõnadest.

tav-kesksõnast saadud tuletised märgivad mingit omadust: *käideldav* + *-us* > *käideldavus* 'omadus olla käideldav', *hallatavus* 'omadus olla hallatav' (mitte *hallatus*, mis lähtub *tud*-kesksõnast ja märgib olekut), *nakatavus* 'omadus olla nakatav'.

v-kesksõnast saadud tuletised märgivad mingit võimet: *kohanev* + *-us* > *kohanevus* 'kohanemisevõime', *paisuvus* 'paisumisevõime', *täituvus* 'täitumisevõime'.

Verbituletiste puhul on küsimusi andnud ka nende tähendus, nt vrd *salastus* 'salastamine' ja *salastatus* 'salastatud olek', *kohustus* ja *kohustumus* 'kohustunud olek', viimast sõna ei ole õige kasutada *kohustuse* asemel: (*juhtkonna*) *kohustumus* peab olema (*juhtkonna*) *kohustus*.

Täituma-tegevusõnast lähtuv *täitumus* märgib täitunud olekut ning *täituvus* (< *täituv*) täitumisevõimet. Seega saab hotellide, rongide, lennukite puhul rääkida *täitumusest*. *mus*-lõpulised on ka statistika-sõnad: *poiste ja tüdrukute sündimus* 'sündide arv mingis ajavahemikus' (mitte *sündivus*), *südamehaigustesse suremus*, *suur haigestumus* *tuberkuloosi*.

Kas *pakkumine* või *pakkumus*?

Sageli küsitud sõna *pakkumus* on pakkumise kui tegevuse üksikjuhtum, nagu *tellimus* on tellimise üksikjuhtum – üks konkreetne tellimine – ja *külastus* külastamise üksikjuhtum. Sama moodi eristuvad liitsõnad *enampakkumus* ja *enampakkumine*, *hinnapakkumus* ja *hinnapakkumine*.

Kas kasutamisjuhend või kasutusjuhend?

Tähendus on neil sõnadel üks, ent *kasutusjuhend* on ladusam. Liitsõnades eelistatakse nii mõnigi kord täiendosas *mine*-tuletisele lühemat *us-* või *e-*tuletist, nt pigem *kergitusaine*, *automaatsalvestusrežiim*, *kinkeleping*, *kaevetööd* kui *kergitamisaine*, *automaatsalvestamisrežiim*, *kinkimisleping*, *kaevamistööd*. Kui on tarvis toonitada enesekohasust, siis on selgem pikem vorm, nt *väljalülitumistemperatuur*, sest sõnal *väljalülitus* on kaks tähendust: 'väljalülitamine' ja 'väljalülitumine'.

¹ Võõrnimetuletiste õigekirja kohta vt lisaks T. Erelt, Eesti ortograafia. 4., täiendatud trükk. Tallinn, 2005, lk 18–19; S. Mäearu, Võõrnimetuletiste õigekirjast. – T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Keelenõuanne soovitab. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1996, lk 113–118.

² Vt ka S. Vare, Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1984, lk 44.

³ Argikeeles märgib infotehnoloogiat sõna *itt*, millest saab tuletada verbi *itistama*.

Eesti keel maailmas

Eesti keele ja kultuuri õpetamisest Helsingi ülikoolis

Helle Metslang

Helsingi ülikooli eesti keele ja kultuuri külalisprofessor

Aastast 1833 tänapäevani

Helsingi ülikool on ainus ülikool väljaspool Eestit, kus saab õppida eesti keelt ja kultuuri peaainena kõigil õppetasemetel. Sel alal võib omandada nii bakalaureuse- (soome keeles *kandidaatti*), magistri- kui ka doktorikraadi. On üliõpilasi, kes on valinud eesti keele ja kultuuri peaaineks, kõrvalainetudengeid ning ka neid, kes teevad läbi mõne üksiku kursuse. Eesti keele algkursus on kohustuslik soome keele ja soome-ugri keelte õppijatele (nii nagu soome keel Eesti ülikoolides eesti filoloogidele).

Eesti keele ja kultuuri eriala kuulub soome-ugri osakonna läänemeresoome keelte harusse, mille õppejõududeks on külalisprofessor ja kaks külalislektorit Eestist. Praegu (2007. aasta kevadel) töötavad Helsingis professorina Helle Metslang ning lektoritena Kersti Lepajõe ja Tiit Hennoste. Läänemeresoome keelte haru, mille alla eesti keele ja kultuuri eriala kuulub, juhatab professor Riho Grünthal, kellega koos kavandame oma õppetööd ja muid tegevusi.

Eesti keele õpetamine Helsingi ülikoolis algas juba 1833. aastal, kui esimene soome keele lektor Carl Niclas Keckman võttis tunniplaani ka soome-ugri keelte (soome, eesti, ungari, saami) võrdleva gram-

matika. Sealtpaale on soome keele ja soome-ugri keelte õpetamisel käsitletud praktilises ja teoreetilises plaanis ka eesti keele ja kirjanduse küsimusi – on ju Eesti Soome lähinaaber ja eesti keel soome keelele lähedane sugulaskeel, mille tundmine soome keele spetsialistidele vajalik. Ajapikku on teaduslik huvi eesti keele vastu süvenenud ja kultuurisuhted arenenud.

Eesti iseseisvumisega 1918. aastal tõusis meie maa ja keele staatus. Nõnda asutati 1923. aastal Helsingi ülikoolis eesti keele lektori ametikoht. Esimeseks lektoriks sai Villem Grünthal. Tunneme teda eeskätt luuletaja Villem Grünthal-Ridalana, kuid ta oli ka mitmekülgne keeleanalüüsija. Helsingi ülikool oli Grünthali koduülikool: nagu mõned teisedki eestlased (Johannes Aavik, Gustav Suits, Andrus Saareste) oli ta õppinud 20. sajandi alguses siinses vabamas õhkkonnas.

Pärast Teist maailmasõda töötas eesti keele lektorina pikka aega Eeva Niinivaara, keda nüüdki veel soojalt meenutatakse. Vahelduvate külalisõppejõudude kutsumine Soome ülikoolidesse Eestist algas 1960. aastatel, kui meie maade vahelised akadeemilised ja kultuurisuhted uuesti ellu ärkama hakkasid ning Soome ülikoolidesse eesti keele külalislektorite saatmine Soome ja Nõukogude Liidu koostöölepingusse kirjutati. Esimese Eestist saabunud lektorina töötas lühikest aega Soomes Ellen Noot.

Eestist Soome tulnud lektorina jäi pikemaks ajaks Soome Ago Künnap, kes saabus Oulu ülikooli 1967 ja töötas aastast 1969 Helsingis. Siiani räägitakse Soome ülikoolides lugusid sellest, kuidas asjaajamine Moskva eesti keele lektori saamiseks venis ja eesti keele kursuste algus koos sellega, kuni Oulu ülikooli vihje kutsuda lektoriks väliseestlane Moskva viivitused lõpetas – siis saadeti õppejõud nii kiiresti Põhja-Soome, et ta soojemaid riideidki ei olevat jõudnud kodust kaasa võtta.

Huvi eesti keele ja kultuuri vastu kasvas: 1977. aastal loodi Helsingi ülikoolis teine lektori koht. Üks lektor spetsialiseerus keelele, teine kirjanduse ja kultuuri ainetele. 1989. aastal lisandus külalisabi-professori koht.

Eesti keele ja kultuuri kõrgajaks oli laulva revolutsiooni ja Eesti taasiseseisvumise aeg, mis tõi kaasa enneolematu huvi Eesti ja eesti keele vastu. Huvi lisandus hiljem, kui Eesti astus Euroopa Liitu.

1994. aastal sai eesti keel ja kultuur peaaegselt omaette erialaks. Lisaks oma eriala üliõpilastele tuli loengutele rohkesti muidki tudengeid. Sel ajal Helsingis lektorina töötanud Birute Klaas on meenutanud,

et tema grammatikakursust kuulas nelikümmend üliõpilast – see on kõigi aegade rekordtase.

Soome-ugri osakond paiknes ülikooli peahoones *Fabianinkatu* 1 soome keele osakonnaga samas koridoris. 1996. aastal kolis soome-ugri osakond peahoone remondi ajaks ajutiselt kesklinnast kaugemale Kallio linnaossa *Franzéninkatu*’le. Kevadel 2006 tähistas osakond selle ajutise eemalviibimise kümnendat aastapäeva. Peahoone on ammu remonditud, kuid samadesse ruumidesse osakond tagasi ei ole saanud ja ka mõnesse muusse kesklinna õppehoonesse kolimist on korduvalt edasi lükatud. Lootus kesklinna kampusesse teiste humanitaarainete naabruse tagasi pääseda pole siiski kadunud: see annaks paremad võimalused ka teiste erialade tudengite eesti keele õpinguteks ja võimaldaks kontakte muudelgi tasemetel. Muresid on olnud ka õppejõudude poolel. 1999-2000 jättis ülikool majanduslikel põhjustel professorikoha täitmata. Viimastel aastatel on professori töö tasustamine saanud otsetuge Soome riigilt.

Töö külalisõppejõuna nõuab sisseelamist asukohamaa keelde, kultuuri, suhtlusstiili, tavadesse, akadeemilisse ellu ja oma maa esindamist selles, uute kursuste ettevalmistamist. Samas pakub see õppejõule uut kogemust, võimalusi ja ideid õppe- ja teadustööks.

Helsingi ülikoolis on 1923. aastast eesti keele lektoritena töötanud Villem Grünthal (1923–1941), Juhan Käosaar (1944–1945), Eeva Niinivaara (1945–1969), Ago Künnap (1969–1971, 1985–1989, 1990–1991), Helga Laanpere (1971–1975, 1979–1981), Jaak Peebo (1974–1976), Eduard Vääri (1976–1979), Herbert Kaselo (1978–1979), Tõnu Seilenthal (1979–1981), Haldur Õim (1981–1984), Hoide Sikk (1981–1983), Ants Järv (1983–1985), Toivo Kuldsepp (1984–1988), Tiit Kukk (1988–1989), Ele Süvalep (Lõhmus) (1989–1992, 1996–2000), Birute Klaas (1991–1995), Tiit Hennoste (1992–1996, 2004–), Helle Metslang (1995–2000), Mart Velsker (2000–2004), Aino Laagus (2000–2004), Kersti Lepajõe (2004–).

Külalisprofessoriteks on Helsingi ülikoolis olnud Tiit-Rein Viitso (1989–1991), Mati Erelt (1991–1995), Reet Kasik (1995–1999), Karl Pajusalu (2001–2003) ja Helle Metslang (2004–2007). 2007. aasta sügisest astub külalisprofessori ametisse taas Reet Kasik.

Eesti keele ja kultuuri aineid õpetatakse alam- ja keskastmel veel mitmes Soome ülikoolis: Oulus, Turus, Tampere, Jyväskylä, Joensuu.

Õppejõud Kersti Lepajõe.
Helle Metslangi foto

Mida õpetame

Eesti ülikoolides toimub õppetöö juba alates 2002. aastast nn Bologna ehk 3+2 süsteemis: kolme aasta mahus bakalaureuseõpe, seejärel kahe aasta mahus magistriõpe. Soome ülikoolid läksid Bologna süsteemile üle alles aastast 2005. Eestiga võrreldes muutus seejuures teab mis suur polnudki, sest põhistruktuur oli Soomes juba varem sama: kõrghariduse madalam aste 3 aasta mahus *kandidaatti*, kõrgem aste 2 aasta mahus *maisteri*. Õppekavareformi käigus vahetati välja arvestusühik – mindi üle Euroopa ainepunktidele (ECTS, soome keeles *opintopiste*, mille maht on 26,7 tundi; seni oli kasutusel 40tunnine, Eesti ainepunktiga ühesugune *opintoviikko* ‘õppenädal’). Muudeti eri õppetasete mahte; lisati kohustuslikke aineid, mis aitaksid üliõpilasel paremini valmistuda tööeluks ning kavandada oma õpingute ajakava; vaadati oma eriala sisu kriitilise pilguga üle.

Eesti keele ja kultuuri eriala Helsingi ülikoolis on võõrfiloloogia eriala. Meile tulevad üldjuhul õppima Soome gümnaasiumi ehk *lukio* lõpetanud, kellele eesti keel pole emakeel ja kelle senine haridus ei ole andnud Eesti-teadmisi. Õpetame neile praktilist keelt, anname

algteadmisi keelest, kirjandusest ja kultuurist, mida Eesti gümnaasiumi lõpetanu on saanud juba koolis, ja sellele põhjale rajame sügavamate ja akadeemilisemate ainete õpetamise. Eesti keel tuleb soome keele taustale nii tõlkimisel, võrdleva grammatika kursustes kui ka praktilises keeleõppes ja mis tahes muudes kursustes. Samas on nullist alustamine lihtsam ja kiirem kui mõne kaugema keele ja kultuuri puhul – keelte sarnasus ja lähedus toetab.

Alamastme õppekava koosneb kolmest plokist. Need on praktilise keele plokk, mille ainetes omandatakse algteadmised keelest, tõlgitakse, vesteldakse; kultuuriainete plokk, kuhu kuuluvad maatundmine, ajalugu ja tutvumine eesti kirjandusega; keeleuurimise plokk, kus on sissejuhatused soome-ugri keelte ja eesti keele uurimisse.

Keskastmes toimub oma eriala ainete õppimine juba eesti keeles. Praktilise keele kursustel harjutatakse suulist ja kirjalikku keelekasutust ning tõlkimist eesti keelest soome keelde. Teoreetiline keeleainete plokk annab põhiteadmised eesti keele häälikutest, grammatikast, sõnavarast. Lisandub mitmekesine valikainete plokk. Paralleelselt omandatakse keeleteoreetiline taust: keeleteaduse ja soome grammatika põhialused. Proseminaris teevad peaainetudengid oma esimese uurimustöö, mis on kandidaadiastme lõputööks.

Ülemastmes jätkub praktilise keele lihvimine, harjutatakse ka suulist tõlkimist, tõlkimist eesti keelde ja eestikeelsete tekstide kirjutamist. Erialaainetes on võimalik valida nelja spetsialiseerumisharu vahel: eesti keele struktuur ja kasutus, erialane kommunikatsioon ja tõlkimine, kirjandus ja kultuur ning ajalugu. Piirid pole jäigad: üliõpilane võib valida aineid ka mitmest harust. Püüame selle poole, et lõpetaja leiaks endale sobiva võimaluse süveneda eriala teoreetilisemasse või rakenduslikumasse poolde. Uurimistöö tegemist ja esitamist harjutatakse seminaris, millele järgneb magistritöö tegemine. Magistritööd nimetatakse Soomes *pro gradu* -tööks (*pro gradu* tähendab 'kraadi jaoks'), akadeemilises slängis lihtsalt *gradu* 'ks.

Üliõpilastööde temaatika on mitmekesine: töid on näiteks eesti ja soome keele võrdluse, keeleõpetuse, tõlkeanalüüsi, rahvaluule, kirjandusteoste, teatrilavastuste analüüsi ja retseptiooni alalt. Viimasel ajal on mitu tööd analüüsinud ajakirjandustekste: vaadeldakse, kuidas keelevahendite abil konstrueeritakse maailma ning esitatakse hoiakuid ja suhtumisi näiteks soome turistidesse Eestis ja soomlaste osast kopteriõnnetuses, samuti osapoolte kohustustesse paarisuhtes, tänapäeva naisesse. Kaks selle aasta praktikumitööd võrdlesid Andrus Kivirähki

“Rehepapi” ja selle tõlke mahlakat sõnavara, sõimu- ja vandesõnade ning fraseologismide tõlkimist.

Üliõpilastest

Reet Kasik on eristanud meie eriala kursustel osalejate seas kolme tüüpi üliõpilasi. Esiteks suur hulk nii meie oma osakonna kui muude keeleainete tudengeid, kellel on eesti keele vastu nii teoreetilist huvi kui soovi praktiline keel omandada. Teise rühma moodustavad muude ainete tudengid, keda elu, töö ja huvi on viinud kontakti Eestiga: ajaloolased, majanduse ja tehnikaerialade tudengid jne. Kolmanda rühma moodustavad lapseas Soome sattunud eesti päritolu noored, kes õpivad sageli mingit muud eriala (muusika, vene keel, ungari keel, soome keel ja kultuur, prantsuse filoloogia) ja on leidnud tee meie eriala juurde kõrvalainetudengiks või mõnd üksikut ainet õppima. Õppimine meil pakub neile eesti kirjakeele oskust, eestikeelset keskkonda, arendust ja kasutust oma eesti keele oskusele ning teed juurte juurde.

Helsingi ülikooli üliõpilased ja õppejõud Kassaris Aino Kallase majamuuseumi juures. Helle Metslangi foto

Oleme koos oma tudengitega tähistanud Eesti Vabariigi aastapäeva, käinud õppereisidel Eestis, korraldanud kevadseminare (üliõpilastööde ettekandepäevi), kuhu on kutsutud ka külalisesinejaid Eesti ülikoolidest. Meie tudengid võtsid mullu osa Emakeele Seltsi üliõpilaskonverentsist. ja kavatsevad seda ka edaspidi. Ja lisaks sellele tegutsevad nad erialastes üliõpilasühingutes.

Suhetest teiste asutuste ja ühingutega

Oleme heades koostöösuhetes Tuglase seltsi, Eesti instituudi, Eesti saatkonna, eesti keele välisõppe nõukogu ja mitme muu asutuse ja ühinguga. Tuglase selts, mis loodi 25 aastat tagasi Eesti ja Soome kultuurisuhete arendamiseks, korraldab avalikke Eesti-teemalisi loengusarju (kevadel 2007 näiteks “Nõukogude Eesti” ja “Eesti ühiskonna tähelepanuväärsed naised”), meie õppejõud osalevad nende kavandamisel ja üliõpilased saavad nende põhjal sooritada erikursuseid. Oleme oma üliõpilastega osalenud muudelgi Tuglase seltsi üritustel Eesti presidendi avalikust loengust igasugisese mardilaadani. Oleme saanud sõna sekka öelda Eesti saatkonna ja Eesti instituudi korraldatud üritustel ja nõupidamistel. Eesti keele välisõppe nõukogu on kinkinud meie raamatukogule igal aastal suure hulga meie poolt valitud raamatuid. Koostöös Helsingi ülikooli avatud ülikooliga korraldasime 2006/2007. õppeaastal täiendkoolituse eesti keele õpetajatele jm huvilistele. Selle idee tuli Tuglase seltsilt ja ettevalmistamisel osalesid ka Eesti instituut ja Soome Eesti-ühingute liit.

Peame sidet teiste Soome ülikoolide eesti keele õppejõududega. Traditsiooniks on saanud kordamööda korraldatavad kevadised kontrastiivseminarid ja nende publikatsioonide sari “Lähivertailuja”. Meie ülikool korraldas seminari mais 2006 Helsingi ülikooli Tvärminne uurimisjaamas Hanko lähedal Soome lõunarannikul. Praegu koostame seminari kogumikku “Lähivertailuja 18”.

Eesti ülikoolidega oleme vahetanud nii üliõpilasi kui õppejõude. Eesti on piisavalt lähedal, et kustuda sealt ühe või teise valdkonna asjatundjaid mõnd lühikest erikursust pidama. Nõnda saab meie tudeng nii pädevat õpetust, vaheldust õppetöösse kui kontakti Eesti humanitaariaga. Eesti teadlased on pidanud näiteks kursuseid eesti-liivi keelearealist (Karl Pajusalu), Eesti keelepoliitikast (Mart Rannut), rahvamuinasjutust (Risto Järv). Väljastpoolt ülikoole oleme leidnud tudengeid õpetama eesti ja soome keele vahelise tõlkimise spetsialistid Kulle Raigi ja Anu Ehro.

Lõpetuseks

On tore töötada üliõpilastega, keda on toonud kokku huvi meie maa ja keele vastu. Püüame anda parima, et üliõpilastest kujuneksid nii head asjatundjad kui Eesti sõnumite levitajad. Mitmed lõpetanud on leidnud endale töökoha, mis seostub Eesti ja Soome suhetega. Akadeemilised suhted on toeks ühiskondade headele suhetele.

Kirjandust

R. Kasik, Eesti keel Helsingi ülikoolis. – Eesti keel ja kultuur maailmas. 13.–15. august 2000, Tartu. Ettekanded. Toim. Jüri Valge. Tartu, 2002, lk 29-36.

R. Kasik, Õppetöö välismaal. – 200 aastat eesti keele ülikooliõpet. 1803 eesti ja soome keele lektoraat Tartu ülikoolis. Juubelikogumik. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 225. Tartu, 2003, lk 360–369.

75 vuotta viroa Helsingin yliopistossa. Viron kielen ja kulttuurin opettaminen Suomessa -seminaari 23.11.1998. Esitelmät. Toimetanud Reet Kasik ja Leena Huima. Castrenianumin toimitteita 56. Helsinki, 1999.

T. Tuule, Eesti keele õpetamine Soome ülikoolides 19. ja 20. sajandil (rõhuasetusega 1967–2001). – Noored filoloogid. Valik üliõpilastöid. Tallinn: Tallinna pedagoogikaülikool, lk 84–100.

R a a m a t u d

Uus õigekeelsussõnaraamat – ÕS 2006

Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006.
Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiiu Erelt,
Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik.
Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele
Sihtasutus, 2006. 1220 lk

2006. a sügisel sai valmis ÕSi uus väljaanne. Juba raamatu vaatamisel hakkab silma üks erinevus varasema trükiga võrreldes – üle esikaane nurga käib kiri, mis ütleb: kirjakeele normi alus. Tiitellehe pöördelt on lisaks lugeda kuupäev, millest alates uus ÕS normi alusena kehtib – 1. detsember 2006.

Asja taga on Vabariigi Valitsuse 7. septembri 2006. a määrus nr 196, mis kinnitas „Eesti kirjakeele normi kehtestamise korra”. Teadupärast eeldatakse ametlikult ja avalikult suhtluselt normingukohast keelt, kuid siiani polnud päris üheselt selge, kust seda normi leida: mis on normingu allikad, mis pelgalt ümberjutustused. Nüüd on, millele toetuda.

Milleks uus ÕS?

„Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006” on „Eesti keele sõnaraamatu ÕS 1999” uuendatud väljaanne (2001 ja 2003 ilmunud on ÕS 1999 parandustega kordustrükid). Koostajailt on uue sõnaraamatu ilmumise eel teada tahetud eelkõige kaht asja: kas on ikka vaja uut sõnaraamatut soetada ja mis on uues trükis varasemaga võrreldes muutunud.

Koolid, kes samuti on uue ÕSi ostmise kui lisaväljamineku pärast kurnud, peaksid arvestama: ÕSi uut trükki on neile vaja, sest seal saab kätte kehtivad normingud, mille järgi tuleb õpetada ja hinnata. Vanad, 1999. a raamatud sobivad aga endiselt väga hästi selleks, et neid õpilastele kätte jagada ja õpetada ÕSi kasutama. Alustada tuleks selgitustest, mida ÕSilt loota ja mida temast otsida. Ikka ja jälle tuleb meenutada, et ÕS, erinevalt näiteks „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust”, on normiv, mitte kirjeldav sõnaraamat. Kui seletussõnaraamatust saame vaadata, mida kõike on keeles olemas, siis ÕS annab meile palju ka seda, mis võiks olemas olla – ehk ideaali.

ÕSi koostajad kuulevad aeg-ajalt etteheiteid, miks pakub ÕS keelendeid, mida keegi ei kasuta. Tänapäeva keele sõnaraamatuna peab ÕS siiski hoolitsema sellegi eest, et keelekasutaja käsutuses oleks vahendeid ka tulevaste väljendusvajaduste tarvis. Mõnigi keelend, mida algul on tema uudsuse pärast võõrastatud, jõuab oma aja ära oodata. Nii on läinud nt 1999. a ÕSi võetud *poodlemisega*, mida paljud inglise *shopping*-sõnast kehvemaks arvasid, kuid mis nüüd, kui poest poodi käimine kui nähtus on igapäevane, on ka endale eesti keeles kindla koha leidnud.

Muidugi ei ole keelekorraldajail retsepti, millega saavutada sõna läbimine, samuti ei pruugi esimene pakkumine – eriti kui mõiste pole veel piisavalt tuttav – alati täppi minna. Nt soovitas ÕS 1999 *pilootprojekti* asemel *katseprojekti*, kuid 2006. aastaks oli selge, et täpsemad vasted on olenevalt kontekstist *juht-* (nagu sõnades *juhtprojekt* või (filmi) *juhtjagu*) ja *proovi-* (nagu *prooviuuring*). Sellekohased parandused on ka sõnaraamatu uues trükis tehtud.

Mõnikord tuleb kasutajatelt lausa ettekirjutusi, umbes nii, et kogu Eesti ja terve maailm takkapihta kasutab sõna *kompetents* pädevuse tähenduses või et tuhanded leheküljed eurotekste on täis sõna *siseriiklik*, ja olgu nüüd ÕSi tegijad kenad ja ajagu oma raamatuski need asjad joonde. Kuid ÕSi koostaja peab keelekorraldajana kaaluma asja mitme kandi pealt. See, et üks või teine sõna on laialt levinud, on muidugi mõjus argument. Kuid teisalt, seal, kus nt inglise keel ajab läbi üheainsa sõnaga *national* või *competence*, saab eesti keel seada täpsemaid piire: *national* võib olla *riigi-*, *riigisisene*, *sisemaine*, Euroopa Liidu vastandina *liikmesriigi* (ja mitte üldse universaalselt *rahvuslik* või *siseriiklik*); *competence* võib olla esiteks *võimkond*, *kompetents* ja teiseks *pädevus*, *asjatundlikkus*, *kompetentsus*. Nii peab keelekorraldaja ikka ja jälle valima, kas minna kaasa peavooluga, isegi kui see vaesestab eesti keelt,

või püüda oma soovitude kaudu siiski näidata otstarbekamat teed. Sellelaadseid dilemmasid lahendavad keelekorraldajad päevast päeva.

Kui on selgeks saanud, mida ÕSist otsida, on järgmine samm see, kuidas otsida, ja seda tuleks õppida nii sõnaraamatu kui ka sõnaartikli tasandil. Sõnaraamatu tasand tähendab seda, et nt lühendeid ja kohanimesid saab vaadata omaette loenditest, samuti muuttüüpide kirjeldusi. Sõnaartikli puhul tasub õppida tundma selle ülesehitust (palju liitsõna- ja tuletisnäiteid leiab artiklite seest), samuti soovitude esitamise võtteid jm.

Kas jälle uued normingud?

ÕS 1999 esitas suure hulga uusi morfoloogia- ja ortograafianorminguid. Tähtsad otsused, mis vabariiklik õigekeelsuskomisjon oli aastatel 1979–1983 teinud, ei jõudnud 1976. a ÕSi ja said seetõttu laiemalt tuntuks alles ÕS 1999 kaudu. Lisaks tegi üheksakümnendatel aastatel mitmeid normingumuudatusi ja -täpsustusi (põhiliselt ÕSi koostajate algatusel) Emakeele Seltsi keeleteoimkond ja neidki kõiki kajastab ÕS 1999. ÕS 2006-s suuri normingumuudatusi ei ole, üks põhjus on see, et kahe trüki vaheline aeg on olnud lühem, kui oli 1976. ja 1999. a ÕSi vahel.

Uut trükki sättides on koostajad võtnud hoolega arvesse kasutajatelt tulnud märkusi ja ettepanekuid. Sel moel on näiteks morfoloogia poole pealt muudetud *seminar*-tüübi *akvaarium*-alltüübi sõnade (mida võib käänata nii 6. ehk *akvaarium*-tüübi kui ka 9. ehk *redel*-tüübi järgi) vormistust: ÕS 1999 andis neil sõnadel ka häälduse, sest hääldusest olenes, kas käänata *akvaariumi* või *redeli* eeskujul; ÕS 2006 on hääldusinfo esitamisest loobunud. Muudatuse põhjus on tõik, et sõnaraamatu kasutaja ei olnud valmis sedavõrd detailset infot vastu võtma: ei vaevutud järele vaatama, et tegu on hääldusega, vaid usuti, et võib ka kirjutada *j*-iga. Seega:

- 1999 *so.laarium* <-*ri-um* 6: -i, -i; -*rjum* 9: -i, -it> *päikesevannide võtmise koht (tänapäeval ka tehisvalgusega)*
- 2006 *so.laarium* <6: -i, -i; 9: -i, -it> *päikesevannide võtmise koht (tänapäeval ka tehisvalgusega)*

Teine tähtis muudatus, mida tehes on koostajad kasutajate näpunäiteid arvestanud, on soovitude selgemaks kirjutamine. ÕS 1999-s raamisid ebasoovitavat keelendit looksulud ja lisaks oli keelend ise väiksemas

kirjas. ÕS 2006-s on kahele n-ö hoiatusmärgile lisatud veel kolmaski: looksulgude järel on nool, mis osutab soovitatavale keelendile. Nt

- 1999 {*.üumber .töötlemä*} *.töötlemä, .üumber .töötama*
 2006 {*.üumber .töötlemä*} → *.töötlemä, .üumber .töötama*

Sõnaartikli tähendusplokis on kommentaar *ei tähenda* asendatud pikemaga: *ei soovita tähenduses*. Nt

- 1999 *.üumber .vaatama endast tahapoole vaatama; ei tähenda: muutma, ümber tegema, revideerima*. Vaatas ehmunult ümber, aga taga polnud kedagi. Seadus tuleb {ümber vaadata} (uuesti) üle *v* läbi vaadata, muuta, ümber teha
 2006 *.üumber .vaatama endast tahapoole vaatama; ei soovita tähenduses: muutma, ümber tegema, revideerima*. Vaatas ehmunult ümber, aga taga polnud kedagi. Seadus tuleb {ümber vaadata} → (uuesti) üle *v* läbi vaadata, muuta, ümber teha

Sõnaraamatut üle vaadates on koostajail tulnud täpsustada ka märgendamist. Muu hulgas on loobutud slängimärgendist – üldkeele sõnaraamatuna ei sea ÕS endale ülesannet esitada slängi kui sotsiaalse allkeele sõnavara, kuid see osa, mis on slängist jõudnud üldkeelde, leiab sõnaraamatus koha sageli juba argikeele märgendiga. Sellised on ÕS 2006-s nt *esivanem* 'vanem, isa või ema', *jämm* 'pidu', *jämmima*, *krõps* 'seksuaalvahekord', *narkots*, *paneb pausi*, *vinge* jt.

Päris huvitav on olnud keelendite liikumine ajateljel. Võrreldes 1999. aastaga on märgendi NÕUK 'nõukogude' saanud juurde *aspirant*, *aspirantuur*, *dieetsöökla*, *kaubastu*, *kestvad kiiduavaldused* (varem PABERL 'paberlik'); märgendist on aga vabanenud (ja sageli endale meie elus uue, mittenõukoguliku sisu leidnud) *õpilasmalev*, *laupäevak*, *hoogtööpäevak*, *suvepäevad*, (teatri) *ühiskülustus*, *üleliiduline*.

Sõnakuju ja käänamist on muudetud mõnel üksikul juhul, nt *jett* (mitte: jeti), *kaver* (mitte: kover), *hostel* (mitte: hostell). Rühmas võõrsõnades, kus rõhk ei ole varasemast normingust hoolimata püsinud II silbil, on 2006. a ÕSis astmevahelduseta ehk I silbi rõhuga fikseeritud nt *avers* : *aversi* : *aversit* (mitte: a.vers), *revers* : *reversi* : *reversit*, *seitung* : *seitungi* : *seitungit* (mitte: .sei.tung). ÕS 1999-s tegid sama muutuse läbi nt *jogurt* ja *forint*.

Välja on jäetud mõned rööpvormid, nt annab ÕS 2006 selge soovitus kirjutada ühe *h*-ga *mehaaniline*, *mehaanik* ja *mehaanika*

(kahe *h*-ga vormid on vähem soovitatavad), sõnadel *kaart* ja *poort* on ainsuse omastavas antud vaid teisevälteline vorm (ÕS 1999-s ka kolmandavälteline).

Kui palju on uusi sõnu?

Üks osa keekekolektiivist näib elavat ootuses, et igas uues ÕSis on alati midagi veidrat ja ennekuulmatut. Tegelikuses on suur osa ÕSi uutest sõnadest needsamad, mis meid igapäevaelus ümbritsevad ja millega me oleme jõudnud juba nii ära harjuda, et ei märkagi nende uudsust. Küllap on mõni sõna ka välja jäänud vaid seetõttu, et koostaja on uskunud ta ammu ÕSis sees olevat.

ÕSi tegijad on juba asunud koguma materjali järgmise trüki jaoks, fikseerides nii neid sõnu, mis on siiani kahe silma vahele jäänud, kui ka neid, mis järjest keelde tulevad. Näiteks on keelenõuandjaille teada antud, et *nutitelefon*i eeskujul on meil juba olemas ka sõna *nutimaja* (see on maja, kus moodne tehnoloogia aitab kehalt või vaimult väetimal inimesel oma eluga iseseisvalt toime tulla).

ÕS 2006-s on uusi sõnu hinnanguliselt 5000 ja kõik nad ei ole märksõnad, vaid palju on liitsõnadena ja tuletistena põimitud sõna-artiklite sisse.

On uusi eesti sõnu (*naabrivalve*, *vanemahüvitis*, *kobarkino*, *lumerõngas* ehk *corp*, *maksumärk*, *pensionisammas*, *pensionifond*, *tugitoolisportlane*, *maastikukulgur*, *kepikõnd*, *sohvabaar*, *mahedik*) ja ka üht-teist võõrastest keeltest koos eesti vaste või seletusega (*baguette*, *café au lait*, *caffè latte*, *croissant*, *mascarpone*, *tex-mex*). On uuemat argikeele sõnavara (*itt* 'infotehnoloogia', *kommima* '(Internetis) kommenteerima', *naistekas* 'naisteajakiri, -raamat v -film', liitsõna esiosana käibiv *krimi*-, nt *krimifilm*, *krimireporter*, *krimisari*) ja on uusi homonüüme (*krepp* 'Prantsuse ülepannikook', *vokk* 'sügav pann', *ätt* 'kommertsmärk', *mess* 'lühisõnum, SMS', argisõna *dokk* 'dokumentaalfilm v -sari').

Uute sõnade sissevõtmise kõrval on ajakohastatud sõnade tähendusi, nt lisatud sõnale *stereo* tähendus 'stereoseade' ja sõnale *viir* (-u) tähendus 'pikk kitsas vimpel' (õige on *vimpel* või *viir*, aga mitte *viiri*). Argitähendused on lisatud nt sõnadele *kottima* '(keda) huvitama, (kellele) korda minema; (keda) tülitama, (kellele) peale käima', *metallist* 'heavy metal'i huviline', *miksima* 'segama', *tankist* 'variisik', *triip* 'pulbriline narkootikum'.

Tähelepanu on juhitud ebasoovitatavatele tähendusnihetele, nt ei tuleks kasutada sõna *volüüm*, kui mõtleme *kohevust* või *helitugevust* või *kõidet*, *väljaannet*, ega sõna *sensitiivne*, kui räägime millestki *sala- jasest*, *konfidentsiaalsest* või *õrnast*, *delikaatses*.

ÕS 2006 paberväljaandega rööpselt on valminud sõnaraamatu elektrooniline versioon, mille leiab nii eesti keele instituudi kodulehelt (www.eki.ee) kui ka Keelevarast. Veebisõnastiku tegemise käigus on tulnud sõnaraamatu senist kasutajasõbralikku vormi ka n-õ arvuti- sõbralikumaks teha, sest päris kõik, mis on võimalik paberil, ei ole sobinud arvutile.

ÕSis on palju head ja kasulikku, kuid üles leiab selle ikka see, kes ÕSi, olgu paberil või võrgus, lahti lööb.

Maire Raadik
eesti keele instituudi teadur

I n t e r v j u u

- - - - -

Mati Erelt

Mati Erelt, keeleteadlane, Tartu ülikooli emeriitprofessor.

Sündinud 12. märtsil 1941 Tallinnas. Erialalt filoloog, aastail 1961–1965 õppinud Tartu ülikoolis ajaloo-keeleteaduskonnas eesti filoloogiat, kitsamaks erialaks struktuur- ja matemaatiline lingvistika, 1966–1969 samas aspirant matemaatilise lingvistika alal. Töötanud 1969–1991 keele ja kirjanduse instituudis bibliograafi, noorem- ja vanemteaduri ning 1983–1991 sektori-juhatajana. 1991–1995 Helsingi ülikooli külalisprofessor, 1995–2006 Tartu ülikooli eesti keele professor.

Aastast 1971 filoloogiakandidaat väitekirjaga „Komparatiivse adjektiiviga laused eesti keeles”, filoloogiadoktor 1982 väitekirjaga „Eesti adjektiivisüntaks”.

Mati Erelti peamised uurimisalad on eesti süntaks ja kirjakeele grammatika. Ta on paljude eesti keele grammatika alaste raamatute autor, nt „Eesti adjektiivide süntaks. Gradatsioon” (1977), „Eesti lihtlause probleeme” (1979), „Predikatiivne adjektiiv” (1979), „Adjektiivtribuut eesti keeles” (1989), „Eesti adjektiivisüntaks. Gradatsioon” (1986), „Sekundaartarindid eesti keeles” (1987), „Lause õigekeelsus” (2006). Lisaks on M. Erelt akadeemilise „Eesti keele grammatika” (II osa 1993, I osa 1995) peatoimetaja ja kaasautor, sõnastike „Virolais-suomalainen kielitieteen sanasto” (1992), „Eesti-soome keeleteaduse sõnastik” (1992) ja „Eesti-inglise keeleteaduse sõnastik” (2003) ning „Eesti keele käsiraamatu” (1. tr. 1997) kaasautor. Ta oli aastail 1997–2006 Emakeele Seltsi esimees ja seltsi aastaraamatu peatoimetaja. 1992 avaldas M. Erelt (kaasautor Silvi Vare) „Eesti keele õpiku XI klassile”.

M. Erelt tegutseb mitmes teadusnõukogus. 1995 sai ta Eesti Vabariigi teaduspreemia.

Mati ja Tiiu Ereli. Pekka Ereli foto.

Sageli tavatsetakse erialavaliku mõjutajatena nimetada kooliõhustikku ja aineõpetajat. Kas Tallinna 20. keskkoolil on mingi osa Sinu edasises tegevuses?

- Arvan, et mitte. Tallinna 20. keskkool oli hea kool ja ka emakeeleõpetajad olid head, aga tahtmist ülikooli eesti filoloogiat õppima minna mul küll ei tekkinud. Mind huvitasid pigem matemaatika ja füüsika kui filoloogia.

Pärast keskkooli õppisid kaks aastat Tallinna polütehnilise instituudi mehaanikateaduskonnas. Millega filoloogia inseneriteaduse seljatas?

- Õppisin Tallinna polütehnilises instituudis täppismehaanikat. Ma ei kahetse sugugi neid aastaid, sest algul õpiti põhiliselt teoreetilisi aineid, mis mind huvitasid. Kui asi läks liiga tehniliseks, siis mingil hetkel sai isu otsa. Kuigi päris tehnikavõõras inimene pole ma kunagi olnud, mul on isegi lukksepa ja elektrikuga kvalifikatsioon, sest TPIs õppides tuli päeval mõõduriistade tehases tööl käia. Ega ma päris hästi ei oskagi öelda, millest see filoloogiahuvi tekkis. Sattusin kokku filoloogiasse, eriti muidugi kirjandusest innustunud inimestega ja eks

nad oskasid selle huvi kuidagimoodi mullegi edasi anda. Pärast kaht TPIs oldud aastat otsustasin Tartu ülikooli eesti filoloogiasse üle minna. Õnneks ei pidanud enam sisseastumiseksameid tegema, vaid mind võeti kohe teisele kursusele. Esimese aasta arvestused ja eksamid tuli muidugi järele teha.

Sinu valikute hulka ülikoolis kuulus ka struktureaalne lingvistika. Ehk seletad lugejale lühidalt, mis on struktureaalne lingvistika?

- Õppisime koos Haldur Õimuga Huno Rätsepa juhendusel eriprogrammi alusel struktureaalset ja matemaatilist lingvistikat. Struktureaalne lingvistika on 1920.–1930. aastatel kujunenud suund keeleteaduses, mis (eriti F. de Saussure'i õpetust järgides) käsitles keelt abstraktse, ajast ja tegelikust kasutusest abstraheritud märgisüsteemina. Strukturealistide täpsust taotlev lähenemine võimaldas keelesüsteemi kirjeldamisel rakendada matemaatilisi meetodeid, nt hulgateooriat. Seesugust lingvistikat nimetati matemaatiliseks lingvistikaks. Nõukogude Liidus hakkas strukturalism levima ühiskondliku „sula” ajal 1950. aastate lõpus. Huno Rätsep hakkas ülikoolis strukturaallingvistika loenguid pidama juba 1960. aastate algul. Rätsepa ümber kogunes rühm nooremaid õppejõude, aspirante ja üliõpilasi, kes uusi meetodeid usinasti rakendada püüdsid. Meie Haldur Õimuga päris puhta strukturaallingvistikaga eriti tegelda ei saanudki. Meie õppimise ajal läks moodi hoopis strukturaalse lingvistika dünaamiline edasiarendus – Noam Chomsky generatiivne grammatika. Tegelesime eelkõige sellega.

Millist osa on Sinu jaoks etendanud GGG?

- Kuna generatiivgrammatika oli moes, siis Rätsepa rühm võttiski endale nimeks GGG ehk generatiivgrammatika grupp. GGG pidas arutelukoosolekuid, korraldas aastakoosolekuid, andis välja uurimuste sarju „Keel ja struktuur” ning „Keele modelleerimise probleeme”. GGG ühendas endas parimaid ja rühma koostumised olid tõeliselt inspireerivad. Sellest rühmast kasvas välja uus, keelt teistmoodi käsitlev keeleteadlaste põlvkond. Professorid Tiit-Rein Viitso, Haldur Õim, Mati Hint ja Helle Metslang, samuti Mart Rimmel, Ülle Viks ja Reet Kasik on kõik endised GGG liikmed. Moodsa lingvistikaga tegeldi Eestis 1960. aastatest alates mujalgi. Tartus tegelesid sellega võõrfiloloogid, Tallinnas keele ja kirjanduse instituudi soome-ugri sektori teadurid. Aga uue põlvkonna kujundajaks oli just GGG.

Pärast Tartu ülikooli ja aspirantuuri sai Sinu töökohaks keele ja kirjanduse instituudi sõnaraamatute sektor? Mis ülesanded Sul sektoris olid?

- Mind võeti keele ja kirjanduse instituuti tööle 1969. aasta lõpus. Koostasin seletussõnaraamatut, nt suured verbid *olema* ja *panema*. Õnneks mitte kuigi kaua, vist aasta või kaks. Sain tööga küll hakkama, kuid ega see mulle eriti ei meeldinud. Sõnaraamat surub peale oma raamid ja koostajale jääb vähe mõtlemisvabadust. Pealegi on see kollektiivne töö ja üksik tegija ei paista teiste seast eriti välja. Nagu enamik noori inimesi soovisin minagi nähtavamalt jälge jätta. Olin saanud grammatikaalase ettevalmistuse ja tahtsin sellega ka instituudis tegelda. See võimalus mulle mõne aja pärast ka anti. Koos Mati Hindiga ajasime asja, et instituudi tööplaani võetaks eesti keele teadusliku grammatika koostamine. Sellist üldistavat teost oli väga vaja nii uurijatele kui ka õpetajatele. Instituudis oli küll juba palju aastaid tegutsenud Karl Mihkla juhtimisel süntaksirühm, mis 1974. aastal oli ilmutanud eesti keele süntaksi esimese osa „Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I”. See on väärt raamat ja kasutatav tänapäevalgi, kuid teoreetiliselt väga traditsiooniline ning käsitles ainult lihtlause süntaksit ja sedagi tõesti ainult põhijooniti. Vaja oli aga tänapäevast terviklikku grammatikat. 1970. aastate keskpaiku võetigi grammatika instituudi tööplaani ning selle tegemiseks moodustati terminoloogia- ja õigekeelsussektori sees grammatikarühm.

Räägi grammatikarühmast ja selle järglasest, Sinu juhitud grammatikasektorist. Mis grammatikutest tänaseks on saanud?

- Grammatikarühm moodustati terminoloogia- ja õigekeelsussektori sees 1975. aastal ning selle etteotsa valiti Henno Rajandi. Rajandi oli tugev teadlane ning väga hea juht. Rühma algkoosseisu kuulusid peale Rajandi Mati Hint, Ülle Viks, Helle Metslang ja mina. Hiljem lisandusid Silvi Vare, Peep Nemvalts, Krista Kerge, Kaja Tael, Toomas Help, Udo Uiibo jmt. Osa jäi püsivamalt paigale, osa lahkus mõne aja pärast, kuid suhted jäid enamasti ikka püsima. Kohe algul leppisime kokku, et grammatika koostamisele peab eelnema uurimistöö periood ja alles seejärel, kui uurimusi on kogunenud küllalt palju, võib hakata grammatikat ennast koostama. Uurimistööde ilmutamiseks asutasime ka oma väljaande, mis kandis nimetust „Ars Grammatica”. Selles väljaandes ilmus üle kolmekümne töö (monograafiaid, kogumikke, preprinte) igast grammatika valdkonnast – süntaksist, morfoloogiast, sõnamoo-

dustusest, fonoloogiast. 1980. aastate alguseks olime publitseerinud juba üsna palju töid. Ja kuna mitmed meist olid saanud kaelast ära ka oma väitekirja (mina kaitsesin doktoriväitekirja „Eesti adjektiivide süntaks” 1981. a), siis arvati, et aeg on küps grammatika enda kallale asumiseks. Selleks ajaks aga oli Rajandil huvi grammatikatöö vastu juba tugevasti langenud ning ta ei olnud nõus grammatika enda koostamist enam juhtima. See kohustus langes minu peale. Grammatika koostamine algas 1983. aastal. Grammatikatöö kaalu arvestades nimetati ka terminoloogia- ja õigekeelsusektor ümber grammatikasektoriks. Koostamise korraldamine ei olnud sugugi kerge, sest kõigi osade jaoks polnud tegijaid. Suurde hätta jäime morfoloogia ja fonoloogiaga, sest Mati Hint oli läinud üsna pea pärast grammatikarühma moodustamist Tallinna pedagoogilisse instituuti õppejõuks ning hiljem teda grammatika koostamisse kaasa tõmmata ei õnnestunud. Seda tööd ei hakanud tegema ka Ülle Viks. Õnneks aitas osaliselt hädast välja Kristiina Ross, kes suutis lühikese aja jooksul morfoloogia nüanssidesse sisse elada ning Ülle Viksi ja Toomas Helbi seisukohtadele tuginedes grammatika morfoloogiaosa valmis kirjutada. Fonoloogia aga jäigi omaette osana grammatikast välja. Ei suutnud foneetikat-fonoloogiast grammatika jaoks koostada ka meie kuulsusrikas foneetikute seltskond. Vaatamata takistustele saime grammatika 1980. aastate lõpuks koostatud. Üsna palju aega võttis toimetamine ja trükiks ettevalmistus, mistõttu grammatika II osa ilmus alles 1993. aastal, I osa koguni 1995.

Grammatikarühma liikmeks olemine ja grammatika koostamine on nii mulle kui ka teistele rühma liikmetele olnud üks kasulik ja meeldiv etapp elus. Enamik grammatikuid on olnud edukad mujalgi. Mati Hint ja Helle Metslang kaitsesid Soomes doktorikraadi ning töötasid mõlemad Tallinna ülikooli professorina. Helle Metslang on praegu Helsingi ülikooli külalisprofessor, kuid äsja valitud Tartu ülikooli eesti keele professoriks. Peep Nemvalts kaitses Uppsala ülikoolis doktorikraadi, töötas Uppsala ja Stockholmi ülikoolis ning on praegu Tallinna ülikoolis. Krista Kerge kaitses samuti doktorikraadi ning on Tallinna ülikooli dotsent. Kaja Taelast sai diplomaat, muu hulgas oli ta Eesti suursaadik Suurbritannias. Ja nii edasi. 1990. aastatel kuivas grammatikarühm üsna kokku, ehkki olemast lakanud pole ta kunagi. Praegu töötab seal paar perspektiivikat noort uurijat ja võib-olla tuleb ka uus tõusuperiood.

Kus ja millal said esimesed õppejõuristsed?

- Need sain Tallinna pedagoogilises instituudis 1980. aastate lõpus, kui Jaan Õispuu kutsus mind sinna lauseõpetust lugema. Tegin seda instituuditöö kõrvalt, nagu paljud teised EKI teadurid on teinud. Aga põhitööks sai õppejõutöö mulle alates 1991. aastast, kui mind kutsuti Helsingi ülikooli eesti keele külalisprofessoriks.

Mida andsid Sulle Helsingi ülikoolis külalisprofessorina töötatud aastad?

- Olin Soomes neli aastat ja pidasin mitmesuguseid loengukursusi. See oli väga hariv tegevus. Aga õppejõu töö on üldse üks pidev enesetäiendamine, olgu Soomes või Eestis. Soome andis võimaluse suhelda oma eriala väljapaistvate teadlastega ning töötada Helsingi ülikooli suurepärares teadusraamatukogudes.

Pärast Soomest naasmist sai Sinust tosinaks aastaks Tartu ülikooli eesti keele professor. Tutvusta lühidalt eesti keele õppetooli uurimissuundi.

- Tartu ülikooli eesti keele õppetool on alati olnud tugev teaduskeskus. Püüdsin seda sellena hoida ka uue aja muutlikes oludes. Üks eesti keele õppetooli tugevamaid alasid – vana kirjakeele uurimine – kippus 1990. aastate algul selgete sihtide puudumise tõttu natuke soikuma. Asja tundvad inimesed olid aga olemas, perspektiivikaid noori leidus ka. Moodustasime töörühma, mis hakkas koostama vana kirjakeele tekstikorpust (õigemini tekstikorpusi) ja selle põhjal tegema sõnavara- ja grammatikauurimusi kaugema eesmärgiga jõuda kunagi vana kirjakeele sõnaraamatu ja grammatikani. Juba aastaid on see olnud väga edukalt töötav uurimisrühm.

Teine suund on eesti kirjakeele grammatika, eriti morfosüntaksi ja süntaksi uurimine. EKG võttis tegelikult kokku ühe suure etapi eesti keele grammatika uurimises. See on eesti keele keskne deskriptiivne grammatikauurimine. Praeguses uurimises domineerib see, mida on tavaks nimetada tüpoloogiliseks lähenemiseks konkreetse keele kirjeldamisele. Lihtsalt öeldes tähendab see seda, et konkreetse keele kirjelduses võetakse maksimaalselt arvesse paljude keelte võrdlemise teel avastatud seaduspärasusi ning püütakse nähtusi kirjeldada nii, et see oleks mõistetav ka teiste keelte uurijatele. Selle suunaga olen püüdnud tegelda ma ise koos kolleegide ja doktorantidega.

Eesti keele õppetooli kolmas uurimissuund on tekstianalüüs, mida juhivad dotsent Reet Kasik. Väga heal rahvusvahelisel tasemel on

meie osakonnas muidugi murdeuurimine, aga see pole kuulunud mitte mingil määral minu mõjusfääri, vaid on professor Karl Pajusalu ja tema juhitava eesti keele ajaloo ja murrete õppetooli asi.

Juhtisid 1997. aastast alates tervelt üheksa aastat Emakeele Seltsi. Mis on seltsi suurimad kordaminekud ja ebaõnnestumised?

- Vahetult pärast iseseisvumist oli seltsil identifitseerimiskursus. Mõned arutlesid koguni selle üle, kas seltsil üldse tasub edasi eksisteerida. Meie aastaraamatki ei ilmunud tervelt seitse aastat. Ma arvan, et suurim kordaminek on olnud see, et selts sai mõõnast üle ja jäi püsima. 1998. aastast alates hakkas Emakeele Seltsi aastaraamat taas regulaarselt ilmuma ja on kujunenud rahvusvaheliselt arvestatavaks teadusväljandeks. Kordaminek on ka käesoleva, laiale lugejaskonnale mõeldud ajakirja loomine. Hakkasime Oma Keelt välja andma 2000. aastal ja seni on meil õnnestunud Haridus- ja Teadusministeeriumi toel igal aastal kaks numbrit ilmutada. Selts on osalenud mitme olulise teadusprojekti täitmisel. Kui koostati eesti keele arendamise strateegiat, siis korraldati Emakeele Seltsi kaudu eesti keele ning selle uurimise ja korraldamise seisundi uuringuid. Uueks suunaks Emakeele Seltsi töös on väliskeelepäevade korraldamine. Oleme neid korraldanud nii idas kui ka läänes elavatele eestlastele. Seltsi traditsiooniline tegevus, kõnekoosolekud, keelepäevad jm on jätkunud, ehkki pisut väiksemas mahus kui Vene ajal. See on ka mõistetav, sest enne vabanemist pidi Emakeele Selts tegutsema ka nende seltside eest, mida võimud tegutseda ei lasknud. Tänapäeval on ju ka puht keeleseltse õige mitu: Emakeeleõpetajate Selts, Johannes Aaviku Selts, Keelekaitse Ühing, Eesti Terminoloogia Ühing.

1990. aastatel korraldas ajakiri Keel ja Kirjandus mõttevahetuse „Eesti filoloogia teelahkmed”. Kas eesti filoloogia on endiselt teelahkmed?

- Minu meelest mitte. Ma ei taha ega oskagi midagi öelda eesti filoloogia kohta tervikuna, aga keeleteadus on rasked aastad edukalt üle elanud. Eesti keele instituut on alles ja nii seal kui ka ülikoolides käib teadustöö. Raha on alati vähe, aga viletsusest on asi kaugel. Natuke muretsema paneb küll see, et praegune teadushindamine, mille põhjal raha jagatakse, peab kõige olulisemaks kriteeriumiks publitseerimist rahvusvahelistes väljaannetes, sisu ja olulisus Eestile on teisejärgulised. Rahvusvaheline nähtavus on kindlasti oluline kriteerium, aga nähtavus Eestis peaks jääma võrdväärseks selle kõrvale. Muidu tekivad „punk-

tikogujad”, kes publitseerivad eesti lingvistika seisukohast marginaalseid kirjutisi, millest siin pole mingit kasu ja mida välismaal nagooni ei loeta. Selline teadushindamine pärsib ka suurte kollektiivuurimuste tegemist. Näiteks murdegrammatika oleks tänapäeva teadusbürokraadi jaoks suure tõenäosusega kõrvalprodukt, samal ajal kui grammatika koostamise kõrval kirjutatud artiklid oleksid põhiprodukt ja rahastuse tegelik alus.

Lõpetuseks traditsiooniline küsimus: Sinu praegused ja lähituleviku tööd-tegemised?

- Kui kirjatööd silmas pidada, siis olen viimase kümne või pisut rohkema aasta jooksul püüdnud rööbiti tegelda uurimise ja „rahvalgustusega”. Ma arvan, et need tegevused toetavad teineteist, nii nagu toetavad teineteist ka uurimine ja õpetamine. Uurinud olen ikka kõige rohkem eesti keele lauseehitust ja eks ma püüan ka edaspidi sellest üht-teist kirjutada. Mis sellesse teise poolde puutub, siis avaldasin aastavahetusel õpiku-käsiraamatu „Lause õigekeelsus” ning äsja sai valmis Reet Kasiku ja Tiiu Ereltiga kahasse kirjutatud „Eesti keele väljendusõpik kõrgkoolidele”. Praegu teeme Tiiu Erelti ja Kristiina Rossiga viimaseid täiendusi „Eesti keele käsiraamatu” uusversioonile, mis loodetavasti ilmub käesoleva aasta jooksul. Seda rahvakirjandust on olnud korraga ehk liiga paljugi, seetõttu nähtavasti tegelen mõnda aega ainult uurimistööga. Olen alates möödunud sügisest õppetööst ja enamikust ühiskondlikest ametitest lahti, nii et sellisteks töödeks jääb rohkem aega.

Küsitlenud
Jaan Õispuu

R e p l i i k

- - - - -

Üritagem siiski, üritagem endistviisi!

Arvi Leosk

Emakeele Seltsi tegevliige

Kunagise emakeeleõpetaja ameti tõttu kipub nüüdki mu kõrv kuulma ja silm tähele panema veidi rohkem kui keskmisel eesti inimesel. See on omajagu huvitav, aga tõtt-öelda vahel tüütugi, sest ühtedel ja samadel apsuldel on kalduvus kordumisele.

Näiteks juhtub kord-paar kvartal is ikka, et keegi esinejaist kolmel eesti telekanalil kasutab sõnu *üritus* ja *üritame*, mida kaasvestleja ruttab parandama: “Üritus on nurjunud katse!”

Nii juhtus viimati tänavu 28. jaanuaril saates „Miljonimäng“. Mängust osavõtja lausus: „Üritada võib!“, saatejuht „parandas“ teda välkkiirelt: „Üritus tähendab nurjunud katset.“

Kust selline vildakas ja väär tõlgendus pärineb, jääb mulle suureks saladuseks, aga vastupidav ja sitke näib see olevat.

Hõlpsasti on seletatav sõna päritolu: laenatud soomlastelt ja „tarnijaks“ ei keegi muu kui Johannes Aavik, kes sadakond aastat tagasi avastas eesti keele rikastamiseks väärtusliku maardla – soome keele. Kui hakata ajama eesti sõna *üritus* täpsemaid jälgi, jõuame ka ilmse esmaallikani – Johannes Aaviku 1921. aastal ilmunud „Uute ja vähem tuntud sõnade sõnastikuni“. Sellest alates tuligi *üritus* eesti keeles kasutusele ja siitpeale leiame sõna tähendusega *ettevõte*, *katse* juba kõikides ÕS-ides ning VÕS-ides (vt ÕS 2006, lk 1134). Pikima ja põhjalikema tähenduste loetelu on arvatavasti esitanud „Soome-eesti suursõnaraamat“ (2003): *yritys - pürgimus, üritus, püüe, taotlus, püüdlus, katsetus, proov, proovimine*.

Niisiis, üritagem edaspidi Johannes Aaviku kaunist leidu õigesti kasutada.

K r o o n i k a

2007. aasta esimese poole keelesündmusi

14.03.2007 Tallinna ülikooli Bernhard Linde nimelises auditoriumis toimus Filoloogia Teadusliku Ühingu emakeelepäevale pühendatud üliõpilaskonverents, kus ettekannetega esinesid üliõpilased, magistrandid ja doktorandid. Ettekanded: Elvira Küün „Mitte-eestlaste etniline identiteet”, Kadri Hein „Kakskeelsus kurtide kogukonnas”, Kristi Ehrlich „Poeetilised leinatekstitid Lääne-Viru maakonnalehes Virumaa Teataja”, Liina Kivimäe „Presidendikõnede sõnavara”, Jelena Talisainen „Kellele sina, kellele teie? Eestlaste kõnetlustavatest (võrdlevalt teiste rahvastega)”, Merilin Konnapere „Kuidas kirjutada selget ja arusaadavat teksti?”, Ivo Heinloo „Paneelmaastikest Jaak Jõerüüdi proosas”, Katrina Helstein „Luule lugeja – Johannes Aaviku konstrueerituna”, Kristel Vaiksaar „Tuntud ja tundmatu Marta Sillaots”, Elle-Mari Talivee „Milline on õige mehe koda? K. Ristikivi Tallinna-romaanidele mõeldes”, Pilleriin Podneks „Adjektiivide omandamine eesti keeles”.

17.03.2007 Peterburis toimus 7. eesti keele päev. Ettekanded: Annika Hussar „Eesnimed sajandivahetuse Eestis”, Renate Pajusalu „Eestlaste suhtlusstiil naaberrahvaste, eriti venelaste taustal”, Maire Raadik „Uus õigekeelsussõnaraamat – ÕS 2006”, Jüri Valge „Riik, keel ja keeekasutaja”. Keelepäeva raames toimus ka arhiivide-museumide teabepäev.

24.03.2007 Hamburgis soome meremeeste kirikus toimus emakeelepäevale pühendatud ettekandekoosolek, kus esinesid: Sirje Hassinen „Lapse kakskeelsuse kujunemise protsess”, Reili Argus „Kuidas eesti

lapsed rääkima õpivad ja kas viga on ikka viga”, Riina Reinthal „Kool ja keel”.

14.04.2007 Moskvas toimus 4. eesti keele päev, kus lause õigekeelsusest kõneles Mati Ereht, uuest õigekeelsussõnaraamatust Tiiu Ereht ja uuematest eesti keele kui teise keele õppematerjalidest Leelo Kingisepp. Jaak Villeri ettekande teema oli „Eesti keel uues Paabelis”.

19.04.2007 Väike-Maarjas tunnustati Aasta Keeleteo auhinna laureaate. Haridus- ja teadusministeeriumi asutatud auhind aasta keeleteo eest anti välja esimest korda. Auhinna pälvis Eesti kooliõpilaste üleskutse “Kroon eesti keelele!”, milles paluti annetada üks kroon eesti keele hüvanguks. Korjanduses osales 19 kooli erinevatest Eesti maakondadest. Üle-eestilise korjanduse tulemusel said kooliõpilased kokku 12 747 krooni ja 70 senti.

26.–27.04.2007 Tallinna ülikoolis ja eesti keele instituudis toimus VI rakenduslingvistika konverents „Keel ja leksikon”, kus osalesid teadlased Eestist ja Soomest. Teemad: suuline ja kirjalik kõne, sõna suulises ja kirjalikus kõnes, sõnavarakihid, sõna ja tähendus, sõna ja grammatika, sõnavarasuhted, sõna suhtluses, sõnavara ja keelepoliitika, sõnavara kontrastiivses leksikoloogias, sõnavara (ja) ajalugu, sõna esitus ja talletamine.

27.06.2007 Tartu ülikooli nõukogu saalis peeti XL J. V. Veski päev teemal “Sõna on sõnavara uurijatel”. Ettekanded: Urmas Sutrop „Kuidas tüpoloog kirjeldaks eesti keele sõnavara”, Sirli Parm „Sõnade *veel, juba, alles* ja *jälle* ajaline tähendus”, Enn Veldi „Pejoratiivsus ja häälikusümboolika informaaalses sõnavaras”, Anneli Baran „Intensiivstavate väljendite kujundist – kas metafoorne võrdlus või hüperboolina kasutatav metonüümia?”, Katre Õim „ELU ON TEEKOND ebaõnne väljendite näitel”, Margit Langemets „Leksikograafi unistus”.